

SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

Salim KALYONCUOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

Mart,2010

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

Hazırlayan
Salim KALYONCUOĞLU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

AFYONKARAHİSAR- 2010

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

Hazırlayan
Salim KALYONCUOĞLU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

AFYONKARAHİSAR 2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05.02.2010

Salim KALYONCUOĞLU

JÜRİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

JÜRİ ÜYELERİ: Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Tarih anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Salim KALYONCUOĞLU'nun " SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK" başlıklı tezi 05.02.2010 tarihinde saat: 14:00'de Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

Salim KALYONCUOĞLU

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mart 2010

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

Tarihsel kökeni çok eskilere dayanan Türk toplumu iç güvenlik ihtiyacını karşılamak amacı ile tarihsel süreç içerisinde değişik önlemler almış, bazı yaptırımlar uygulamıştır.

Selçuklularda iç güvenlik konusu işlenirken Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Suriye- Filistin Selçukluları, Kirman Selçukluları şeklinde bir ayırım yapılmamıştır.

Selçuklular iç güvenliği, Subaşı, Kadı, Çavuş, Pasbân, Amîd, Âmil, Şahne, Reis, İğdiş, Kutval ve Mirliva gibi askerî ve idarî birimler ile sağlamışlardır. Bu idari ve askerî birimler savaş zamanında Selçuklu ordusunda görev almışlar, barış zamanında ise askerî ve idarî görevlerine ek olarak buldukları yerlerde toplumun iç güvenliğini sağlamada önemli görevler yapmışlardır.

Selçuklularda iç güvenlik ve Selçuklularda iç güvenliği sağlayan idarî ve askerî birimler ile bunlara yardımcı olan birimler bu araştırmanın temel konusunun oluşturmaktadır. İşlenen konularda, Selçuklularda iç güvenlik ve iç güvenliği sağlayan görevliler, Selçuklularda istihbarat ve haber alma teşkilatının asayişini sağlamadaki rolleri, Selçuklu ikta sisteminin asayişini sağlamadaki görevi, ahi teşkilatının asayiş ve güvenliği sağlamadaki görevleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Subaşı, İğdiş, Çavuş, Şahne, Ahi.

ABSTRACT

SELJUKS INTERNAL SECURITY

Salim KALYONCUOĞLU

**AFYON KOCATEPE UNIVERSTY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HİSTORY**

Advisor: Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK

Based on very old historical roots of Turkish society in order to meet the need for internal security with the different measures taken within the historical process, some sanctions were applied.

Internal security issues in processing the Great Seljuks, Anatolian Seljuks, Syrian-Palestinian Seljuks, Kirman Seljuks in the form of a distinction been made.

Seljuks internal security, Riverhead, Kadı, Sergeant, Pasban, Amîd, Âmil, Scenery, Reis, Geld, Mirliva, Kutval military and administrative units such as and were provided with. This administrative and military units serving in the army during the war took the Seljuks, in peacetime the military and their administrative duties in addition to providing internal security in areas of society have made some important tasks.

Internal security and internal security in the Seljuks providing administrative and military units to help them with units that constitute the basic subjects of research. The topics covered in the Seljuks and internal security in providing internal security officials and news Seljuks receiving intelligence organization in providing the peace of the roles, Seljuks İkta system in providing peace mission of ahi organization in providing peace and security tasks have been addressed.

Key words: Riverhead, Geld, Sergeant, Scenery, Ahi.

ÖNSÖZ

Selçuklular tarihi, Türk kültür ve medeniyeti açısından önemli yer tutmaktadır. Selçuklular zamanında iç güvenlik bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Selçuklu Tarihi ile ilgili yazılmış eserleri incelediğimizde; sadece Selçuklular döneminde bugün asayiş ve düzeni sağlayan Polis ve Jandarma Teşkilâtının görevlerini yerine getiren askerî ve idarî kurumları, başlı başına açıklayan bir eserin bugüne kadar yazılmamış olduğunu tespit ettik. Bu tespit sonrası, “Selçuklularda İç Güvenlik” konusunu çalışmaya karar verdik. Ayrıca yapacağımız çalışmanın bu alanda daha sonra yapılabilecek çalışmalara katkı sağlayabileceği düşüncesi de bu çalışmaya başlamamızda önemli bir yer tuttu.

Selçuklularda iç güvenliği sağlayan askerî ve idarî birimleri, bu birimlerin görevlerini, eldeki mevcut kaynaklar aracılığı ile açıklamaya çalıştık. Selçuklu Tarihi ile ilgili kaynakların yetersizliği nedeni ile bazı konularda tam bilgi elde edemedik.

Bununla beraber bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nde iç güvenliği sağlayan kurum ve kuruluşlara temel teşkil eden Selçuklularda iç güvenlik görevlileri, bu görevlilerin askerî ve idarî yapılanmadaki görevleri ile ilgili önemli bilgiler elde ettik.

Bu çalışma giriş bölümü, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Selçuklulara kadar Türklerde iç güvenlik, Selçuklularda iç güvenlik ve iç güvenlik görevlileri, bir nevi Zabıta görevini yerine Muhtesip, Muhtesibin görevleri, bu görevlilerin asayişi ve güvenliği sağlamadaki rolleri, çalışmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır.

Selçuklularda İktâ Sistemi ve bu sistem içerisinde sipahilerin iç güvenliği sağlamadaki rolleri ikinci bölümü oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde de, Selçuklularda Ahi Teşkilatı ve bu teşkilatın iç güvenliği sağlamadaki rolleri konusu işlenmiştir.

Bu çalışmada Selçuklular konusu işlenirken, Selçukluları, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Suriye- Filistin Selçuklu Devleti, Irak ve Kirman Selçuklu Devleti şeklinde bir ayrıma tabi tutmadık. Mesela; Subaşı konusu işlenirken Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Suriye- Filistin Selçuklu Devleti,

Irak ve Kirman Selçuklu Devleti'nde Subaşı'ların görevlerini bir bütünlük içerisinde açıklamaya çalıştık. Bu devletler birbirlerine benzer yapıya sahip olduğu için kurumların adı Selçuklu devletlerinde çok az değişiklik göstermektedir. Ancak yaptıkları görev açısından büyük benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmayı bana tez olarak veren ve çalışmada yardımını esirgemeyen değerli hocam İbrahim BALIK'a, bu çalışmada beni teşvik eden ve çalışma esnasında desteğini esirgemeyen eşim Yasemin KALYONCUOĞLU'na, çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen tüm gönül dostlarına teşekkür ediyorum.

Salim kalyoncuoğlu

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iv
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTARCT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

1.SELÇUKLULARA KADAR TÜRKLERDE İÇ GÜVENLİK	4-7
2.SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK ve İÇ GÜVENLİK GÖREVLİLERİ	
2.1. Büyük Selçuklu Devlet Teşkilatının Temelleri ve Büyük Selçuklu Saray Teşkilatı.....	8
2.2. Büyük Selçuklu Hükümet Teşkilatı.....	9
2.2.1. Merkez Teşkilatı.....	9
2.2.2. Eyalet Teşkilatı.....	10
2.3. Selçuklularda İç Güvenlik ve İç Güvenlik Görevlileri.....	11
2.3.1. Subaşı.....	11
2.3.2. Kadı.....	14
2.3.3. Çavuş (Serhenk).....	19
2.3.4. Pasbân (Pasbanân).....	22
2.3.5. Amîd ve Âmil.....	23
2.3.6. Şahne.....	27
2.3.7. Reis.....	32
2.3.8. İğdiş ve İğdişbaşı.....	33
2.3.9. Kûtvâl.....	38

2.3.10.Mirliva.....	39
3.SELÇUKLULARDA RESMİ HABER ALMA ve İSTİHBARAT TEŞKİLATI.....	40-49
3.1. İstihbarat.....	41
3.2. Eski Türklerde İstihbaratçılık.....	41
3.3.Selçuklularda İstihbaratçılık ve Haber Alma.....	43
4.SELÇUKLULARDA MUHTESİPLİK ve GÖREVLERİ.....	50-55
4.1. Muhtesiplik: “Emr-i Bi'l- Ma'ruf ”.....	50
4.2.Muhtesip.....	51
4.3.Muhtesibin Görevleri.....	52
4.4.Selçuklularda Muhtesip.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA İKTA SİSTEMİ ve BU SİSTEM İÇERİSİNDE SİPAHİLERİN İÇ GÜVENLİKTEKİ ROLLERİ.....	56-63
--	--------------

1. SELÇUKLULARDA TOPRAK YÖNETİMİ ve İKTA SİSTEMİ.....	56
1.1. Selçuklularda Toprak Yönetimi ve İkta Sistemi.....	56
1.1.1. Toprak Yönetimi.....	56
1.2. Selçuklu Devletinde Toprak Ayrımı.....	60
1.2.1. Mülk arazi.....	60
1.2.2. Vakıf arazi.....	60
1.2.3. Miri Arazi.....	61
1.3. Sipahilerin Asayiş Sağlamadaki Rollerini.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AHİ TEŞKİLATI VE AHİ TEŞKİLATININ İÇ GÜVENLİĞİ SAĞLAMADAKİ ROLLERİ.....	64-93
--	--------------

1. ANADOLU'DA AHİLİĞİN KURULMASI.....	64-75
1.1.Ahilik ve Ahiliğin Ortaya Çıkması.....	64
1.1.1. Ahilik.....	64

1.1.2. Ahi Evran.....	65
1.2. Ahi Birliklerinin Kuruluşu.....	67
1.2.1. Ahi Birliklerinin Kaynakları.....	68
1.2.2. Fütüvvet Hareketi.....	70
1.2.3. Fütüvvet Hareketi'nde Abbasi Halifesi Nasır Li Dinillah (1180– 1225)'ın Etkisi.....	71
1.3. Ahi Birliklerini Kuran Düşünce.....	73
2. ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİNDE AHİLERİN ROLÜ.....	75-85
2.1. Köseadağ Savaşı Ve Moğol Tahakkümü.....	75
2.2. Moğol Tahakkümü Sonrasında Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Ahilerin Rolü.....	76
2.3. Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahilerin Rolü.....	83
3. ASAYİŞİN SAĞLANMASINDA AHİ TEŞKİLATININ ROLÜ.....	85-94
3.1. Ahi Birliklerinde Yönetim.....	85
3.2. Ahi Birliklerinde Denetim ve Ceza.....	88
3.3. Ahi Birliklerinin Ahi Birlikleri Dışında Asayiş Sağlamaları.....	92
SONUÇ.....	95-96
KAYNAKÇA.....	97-101

KISALTMALAR DİZİNİ

A.K.Ü.	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
A.P.K.	: Araştırma Planlama Koordinasyon
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dzl.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
Göz. Geç.	: Gözden geçiren
Hzl.	: Hazırlayan
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi vesellem
T.K.A.E.	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Tic. Ltd. Şti.	: Ticaret Limited Şirketi
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Tarihe baktığımızda her toplumsal oluşum, kendi varlığını devam ettirebilmek için örf, adet, gelenekler veya yazılı hukuk kuralları çerçevesinde çeşitli önlemler almıştır. Kamu düzeninin sağlanması ve korunması için bazı yaptırımlar koymuştur. Bu müeyyideler, toplumlara göre değişiklik arz etmektedir.

Toplum olarak bir arada yaşamaya başlayan insanlar, devlet olarak teşkilatlanmaya başladıktan sonra, idare şekli ve düzeni ne olursa olsun, halkın huzur ve güveninin sağlanabilmesi, refah ve mutluluk içerisinde bir arada yaşamlarını sürdürebilmesi için herkesin uyması gereken bazı kurallar koymuşlar ve bu kuralları da zamana göre, yeri geldiğinde ve gerektiğinde geliştirmişlerdir.

Devlet, insanoğlunun kurmuş olduğu en büyük organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuruluşun temel hedefi, kendini kuranlara veya yönetenlere, içeriden veya dışarıdan gelebilecek olan tehlikeleri yok ederek onlara güvenlik ve esenlik sağlamak ve varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek, insanların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bunun için iki unsur, iç ve dış güvenliğin gerçekleştirilmesi önemli yer tutar. Ülkedeki iç güvenliğin esası da dış güvenlikten geçmektedir. Çünkü sınırların korunduğu bir ülkede, elbette içerideki huzuru sağlamak daha kolay olacaktır. Ülkenin sınırlarının, uçların, hudut boylarının kollanıp gözetilmesi devletin ordusu tarafından sağlanmaktadır.

Bugün yazılı kuralların olduğu toplumlarda düzenin devamlılığını ve asayişini sağlamak amacı ile örgütlenmiş olan güvenlik birimleri, tarihsel süreç içerisinde farklı biçimlerde de olsa hep var olmuştur. Topluluk halinde yaşamının en temel gereksinimlerinden biri de güvenlidir. Her oluşan topluluk, gerek kendi içerisinden gerekse dışarıdan gelebilecek olan saldırılara karşı tarih boyunca çeşitli önlemler almışlardır. Tarihin her döneminde toplumları yöneten iktidarın en önemli görevlerinden biri toplumun emniyet ve asayişinin sağlanması olmuştur.

Tarihin her döneminde toplumları yöneten otorite, vatandaşların huzur ve güvenini, refah ve mutluluğunu sağlayacak, devam ettirecek ve kuralları koyacak, bozulduğunda da onu yeniden sağlayacak çeşitli teşkilatlar kurmuşlardır.

İkel de olsa oluşturulan teşkilatlar zamanla gelişerek modern hale gelmiştir. Önceleri dış savunma ile birlikte yürütülen iç güvenlik ve asayiş, günümüzde

birbirinden ayrılmış, iç güvenliği sağlayacak kurumlar ile dış savunmayı yapacak kurumlar birbirlerinden ayrılmış, görev tanımları belirtilmiştir.

Tarihte kurulan Türk devletleri de toplumun emniyet ve asayişinin sağlanmasına büyük önem vermişlerdir. Tarihsel kökeni çok eskilere dayanan Türk toplumu da iç güvenlik ihtiyacını karşılamak amacı ile tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösteren önlemler almışlardır. Ancak alınan bu önlemler bugünkü gibi bir yapıya sahip değildir. Bugünkü anlamda sadece iç güvenliği sağlayan polis, jandarma, zabıta ve özel güvenlik kuruluşları gibi bir yapıya sahip değildir. Özellikle farklı coğrafyalarda yerleşen ve çeşitli devletler kuran Türkler kamu düzeni ve güvenliğini dış savunma ile birlikte yürütmüşlerdir. Dış güvenliği sağlayan birimler barış zamanlarında ülkenin iç güvenliğinin, asayişinin sağlanmasında önemli görevler üstlenmiştir.

Selçuklularda asayiş ve iç güvenlik dış savunma ile birlikte yürütülmüştür. Ülke savunmasında görevleri bulunan çeşitli kurumlar, barış zamanında iç güvenliği ve asayişi sağlamada önemli bir rol almışlardır. Selçuklular asayiş işlerinin yürütülmesini gerçekleştirirken kendisinden önce kurulmuş olan Müslüman- Türk devletlerinin, Sasanîlerin, Sâmanîlerin, Bizanslıların, Emevîlerin ve Abbasîlerin bazı kurumlarından etkilenmişler ve bu kurumları kendi bünyelerine ikame ettirmişlerdir. Selçuklularda günümüzdeki gibi asayiş ve iç güvenliği sağlayacak polis, jandarma ve özel güvenlik kurumları yoktur. Asayiş ve iç güvenliği askeri birlikler aracılığı ile ve toplumda önemli rolleri olan guruplar aracılığı ile sağlamışlardır.

Selçuklularda önemli görevleri olan subaşılar savaş zamanlarında ordu komutanlığı görevini yerine getirirken, barış zamanında ise hem askerlerini savaşa hazırlıyor hem de buldukları bölgelerde meydana gelen kamu düzenini bozan kişi veya kişilerle emri altındaki askerler vasıtası ile mücadele ediyorlardı. Askeri görevleri içerisinde karşımıza çıkan birçok kurum asayiş sağlarken önleyici hizmetler görevi de üstlenmekte, mevcut yapının korunması için mücadele etmektedir. Selçuklularda askeri görevleri olan kurumlar dış savunma görevini yerine getirirken iç savunma görevini de üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde iç güvenlik Selçuklularda olduğu gibi başlangıçta askeri yapı içerisinde gerçekleştirilmiştir. İç güvenlik ve asayiş alanında bazı askeri ve idari birimler görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında Polis Teşkilatı'nın, 1869

yılında Jandarma Teşkilatı'nın kurulması ile iç güvenliği sağlayan iki önemli kurum oluşturulmuştur. Polis Teşkilatı ve Jandarma Teşkilatı'nın kurulması ile birlikte iç güvenliği sağlayan kurumlar belirlenmiş ve bu kurumların görev tanımlaması yapılmıştır. İç güvenliği sağlayan kurum ve birimler, dış savunmayı sağlayan kurum ve birimlerden ayrılmıştır. Günümüzde Polis ve Jandarma Teşkilatının yanı sıra, Zâbita Teşkilâtı ve Özel Güvenlik Teşkilâtı'nın oluşturulması ile iç güvenliği sağlayan kurumlar ve görev alanları daha açık bir şekilde tanımlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK

1. SELÇUKLULARA KADAR TÜRKLERDE İÇ GÜVENLİK

Tarihsel kökeni çok eskilere dayanan Türk toplumu iç güvenlik ihtiyacını karşılamak amacı ile tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösteren önlemler almıştır. Ancak alınan bu önlemler bugünkü şekilde iç güvenliği sağlayan Polis, Jandarma, Zabıta ve özel güvenlik kuruluşları gibi bir yapıya sahip değildir. Özellikle farklı coğrafyalarda yerleşen ve çeşitli devletler kuran Türkler kamu düzeni ve güvenliğini dış savunma ile birlikte yürütmüşlerdir.

Bugün asayiş kelimesini duyunca aklımıza ilk önce Polis gelmektedir. Polis, Yunanca ve Latince kökenden gelme bir kelimedir. Polis terimi, Eski Yunan'da Site'lerin tam kamu hizmetlerinin karşılığı olarak kullanılmış, zamanla anlamı daralmış ve kamu düzeninin sağlanmasını ifade etmeye başlamıştır.¹

Grekçe "politeia" kavramından türetilen "police" sözcüğü devlet vatandaşı anlamına gelmektedir. Türkçeye "polis" olarak aktarılan sözcük 1937 tarihli 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'na göre; "silahlı icra ve inzibat kuvveti olarak tanımlanmaktadır".² Türkler, İslamiyet'ten önce asayiş ve güvenlik hizmetlerini "Tarhan veya Tarkan" ve "Tigin" adı verilen valilerin emrindeki Yarkanlar vasıtası ile yürütmüşlerdir.³ Yarkan isimli görevliler güvenlikten sorumlu idiler. Yarkan Moğollardaki "Daruga" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴ Daruga gerek Moğollarda gerekse Orta Asya Türklerinde inzibat amirine verilen isimdir.⁵ Bunlar savaş zamanlarında emrindeki askerler ile birlikte savaşa katılırlar, barış zamanında ise yine kendilerine bağlı askerler ile buldukları bölgelerin asayiş ve güvenliğinden sorumlu olurlardı.

Hükümdar ailesine mensup prensler yani hükümdar oğulları olan ve genel asayişten sorumlu olan Tiginlerden başka küçük birimlerde emniyet ve asayişin sağlanması için Şad, Tudun ve Subaşılık makamları ortaya çıktı.⁶ Şad, Tudun ve

¹ İsmail Metin ve Fetullah Eraslan; Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları, İletişim Yay., İstanbul 1994, s.7.

² Mehmet Karakaş; *Türk Polisinin Mesleki Profili*, A.K.Ü. Yay., Afyon 2003, s.16.

³ Eyüp Şahin; *1907'den 2000'e Polis Okulları*, A.P.K. Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara 2001, s.1.

⁴ Nurettin Akman; *Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma*, Genel Kurmay Yay., Ankara 1991, s.49.

⁵ Karakaş; a.g. e., s.22.

⁶ Şahin; a.g. e., s.1.

Subaşların askeri görevlerinin yanında asayiş ve inzibati görevleri de vardır. Buldukları bölgede ülke asayişini ve güvenliğini bozan bir durum olduğu zaman emrindeki birliklerle olaya müdahale ederlerdi. Olayların daha fazla büyümesini önlerler, asayiş ve huzuru sağlarlardı.

Eski Türk devletlerinde askeri teşkilat, “Boy veya bölge beyleri” ile “Sınır Garnizonları” olmak üzere, ikiye ayrılmıştı. Eski Türklerde ordu komutanları, esas itibarı ile Kağanların küçük kardeşleri olan, “Şad”lar idiler. Fakat geniş bölgelerde, birçok “şad”lar bulunur ve bunların başına da, “Yabgu”, “Kül-Çur”, “Apa- Tarkan” gibi, büyük “Başkomutanlar” getirilirdi. Sınır garnizonlarını ise, bağımsız “Şad”lar idare ederlerdi. Fakat bu sınır komutanları, doğrudan doğruya, Kağan’a bağlı idiler. Boy ve bölge beyleri, “sulh” zamanında kendi bölgelerini idare ederler ve “savaş”ta da, askerleri ile birlikte Kağan’ın ordusuna katılırlardı.⁷

Devletin en temel görevi, insanların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. İnsanların can ve mal güvenliğini sağlamak için iç ve dış güvenliğin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ülkedeki iç güvenliğin esası da dış güvenlikten geçmektedir. Çünkü sınırların korunduğu bir ülkede, elbette içerideki huzuru sağlamak daha kolay olacaktır. Ülkenin dış sınırlarının korunması devletin ordusu tarafından sağlanmaktadır. Ülkenin sınırlarının, uçların, hudut boylarının kollanıp gözetilmesi devletin ordusu tarafından sağlanmaktadır.

Ülkenin dış sınırlarının korunması esas olarak Türk ordusunun görevidir. Sınırların, uçların, hudut boylarının kollanıp gözetilmesi önemlidir. Buralarda devamlı olarak Türk askerleri kalmaktadır. Bununla birlikte ülke içindeki bazı noktalar da en az bu uç noktalar kadar önemlidir. Gerek uçlar, sınır boyları gerekse önemli görülen ülke içindeki hassas noktalarda devamlı asker bulundurulmaktaydı. Türk ordusu, sadece savaş zamanlarında toplanan geçici bir ordu değildi. Köklü ve devamlı birlikleri bulunan bir ordu idi. Bu devamlılık arz eden çekirdek ordu, Hun Devleti zamanından itibaren Türk ülkesinin sınırlarını koruyordu. Hunlar ve Hunlardan sonraki dönemlerde, Türk ordusunun kalelerdeki sürekli varlığı, Göktürkler zamanında kesinlikle bilinmekteydi. Göktürklerin sınırlarında devamlı olarak Türk askerlerinin kaldığı kaleler bulunuyordu. Buralardaki Türk askeri

⁷ Bahaeddin Ögel; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C.II, M.E.B. Yay., İstanbul 1997, s.62.

birlikleri, Türk devleti'nin hudutlarını korumakta idi.⁸ Türk ordusu, muharebe zamanı toplanıp savaş sonrası dağılan bir ordu olmayıp, çekirdek olarak kalelerde ve gerekli yerlerde her zaman asker bulduran bir ordu olmuştur. Bu askeri birlikler savaş veya barış sırasında buldukları yerin korunması ve savunması ile ilgili olarak sürekli görev yaparlardı.

Ülke içerisinde güvenliği, genellikle halkın hemen hepsi sağlamakta idi. Bununla birlikte devlete bağlı boy yöneticileri de iç güvenliğin sağlanmasında etkilidirler. Büyük ölçüdeki kargaşalıklarda ordu, hakan veya sultanın koruma güçleri (hassa ordusu) meseleyi çözmek için harekete geçiyordu. Öteki durumlarda ise, ülkenin sakinleri, kendi güvenliklerini, kendi dayanışmaları ile sağlıyorlardı. Kimi zaman özel bir kuvvet, koruma işi için ayrılmış gibi görünse de bunlar, sadece geçitleri, önemli noktaları tutmak korumak üzere görevlendirilmişlerdir.⁹

İslamiyet'ten önce Türklerde kamu düzen ve güvenliği subaşılar tarafından sağlanmıştır. Bilinen en eski Subaşı 8.asra ait Tonyukuk kitabesinde ismi geçen İnal Kağan'dır.¹⁰ İnal Kağan, Göktürk hükümdarı Kapgan Kağan'ın küçük oğlu idi. Kapgan Kağan'ın Tonga Tigin isimli bir oğlu daha vardı. Tonga Tigin 714 yılında Çinlilerin kurmuş olduğu bir pusu sonrası öldürülmüştü. İnal Kağan'da bu yıllarda "Tigin" ünvanına sahipti. 716 tarihinde Kapgan Kağan'ın ölümünü müteakip, İnal Kağan Göktürklerin başına geçmiş ancak kısa bir süre sonra da Kül Tigin tarafından öldürülmüştür.¹¹

İnal Kağan'nın ismi sadece Tonyukuk abidesinde 710–711 Kırgız- Türgiş ve 711 Demirkapı seferleri sırasında iki yerde geçer.¹² İnal Kağan, bu seferde Göktürk ordusu içerisinde Subaşı olarak görev yapmakta idi. Subaşı olarak savaşa katılan İnal Kağan sulh zamanlarında da ülkenin iç güvenliği ile ilgileniyor ve ülkede huzur ve asayişin sağlanması için gerekli güvenlik tedbirlerini de alıyordu.

Türk devlet geleneğinde, ülke hanedan üyelerinin ortak malı sayılmaktadır. Hanedan üyeleri buldukları bölgeyi Kağan adına idare etmekte idiler. Savaş zamanlarında Kağan'ın ordusuna katılırlardı. Barış zamanlarında ise buldukları

⁸ Tuncer Baykara; *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2001, s.171.

⁹ Baykara; a.g. e., s.171.

¹⁰ Yılmaz Yaşar; *Polis Meslek Hukuku*, Mustafa Kitapevi Yay., Ankara 2004, s.3.

¹¹ Osman Fikri Sertkaya; *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, T.K.A.E.Yay., Ankara 1995, s.13.

¹² Bknz: Not: Tonyukuk Abidesi Kuzey Cephesi 1. Taş 7.Satır ve Tonyukuk Abidesi Cephesi Güney Cephesi 2. Taş 1. Satır, Muharrem Ergin; *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s.57–59

şehirlerin imarı, güvenliği, belediye hizmetlerini, vergi işlerini yerine getirirlerdi. Buldukları yerlerde asayiş bozan bir durum söz konusu ise derhal müdahale ederler ve gerekli önlemleri alırlardı. Göktürkler devletin önemli vilayetlerine Tegin ve Tudun ünvanlı Türk valiler tayin ederlerdi. Teginler ve Tudunlar atandıkları vilayeti Kağan adına yönetirlerdi.

Eski Türk Kağan'larının kendilerine yakın "Alp"leri "Erenleri" ile "Yiğit"leri vardı. İkinci Göktürk Devleti'ni kuran İltiş Kağan, 17 "Yiğit"le işe başlamış ve bu erenlerini, 70, 700 ve en sonunda da 2000 kişiye kadar çıkarabilmişti. Türkler Kağan'ın etrafındaki bu bahadırlara "Külüg" de derlerdi. Türk Kağan'larının başlangıçtaki bu yiğitleri, sonradan "Saray Muhafızları" olurlardı. Bu yiğitler savaşlar sırasında hükümdarın etrafında olduğu gibi savaş sonrasında da hükümdarın yanında olurlardı. Bu yiğitler savaş sonrasında vali olarak atanmazlardı. Kendi Kağanlarının ordugâhında kalırlar ve Kağanlarının her türlü güvenliğinden sorumlu idiler.¹³

Türklerde haberleşme ve haberleşme gelenekleri son derece mükemmel bir yapıya sahip idi. Türklerde iç güvenlik açısından haberleşme çok önemlidir. Ülke içerisinde meydana gelen bir olay haberciler tarafından merkeze süratle ulaştırılır ve merkez haberdar edilirdi. Yam, Ulak ve Çapar, haberleşme ile ilgili kavramlardır. Askeri ve gizli haberleşmenin kendisine mahsus kuralları vardı. İşaret- duman, güvercin, mektup, ulak, tüccarlar ve dervişler aracılığı ile haberleşme sağlanırdı.¹⁴

Ülke içerisinde güvenliği, genellikle halkın hemen hepsi sağlamakta idi. Bununla birlikte devlete bağlı boy yöneticileri de iç güvenliğin sağlanmasında etkilidirler. Büyük ölçüdeki kargaşalıklarda ordu, hakan veya sultanın koruma güçleri (hassa ordusu) meseleyi çözmek için harekete geçiyordu. Öteki durumlarda ise, ülkenin sakinleri, kendi güvenliklerini, kendi dayanışmaları ile sağlıyorlardı. Barış zamanında ülkenin iç güvenliği ile ilgileniyor ve ülkede huzur ve asayişin sağlanması için gerekli güvenlik tedbirlerini de alıyordu.

¹³ Ögel; a.g. e., s.56.

¹⁴ Baykara; a.g. e., s.152.

2.SELÇUKLULARDA İÇ GÜVENLİK ve İÇ GÜVENLİK GÖREVLİLERİ

2.1. Büyük Selçuklu Devlet Teşkilatının Temelleri ve Büyük Selçuklu Saray Teşkilatı

Her kurulan devlet kuruluş sürecinde ve daha sonraki süreçlerde, kurulan devletin varlığını sağlam bir şekilde sürdürebilmek için daha önce kendi bünyesinde var olan kurumlar yanında yeni bir takım kurumlar oluşturmuşlardır.

Büyük Selçuklu devlet teşkilatının oluşup düzenlenmesi ve gelişmesinde; uzun bir geçmişe dayanan İslam öncesi Türk devlet geleneğinin İslami prensiplerle uyumlu bir kaynaşması ve kurulduğu bölgede kendinden önce kurulmuş devletlerin tecrübe birikimlerinin kuvvetli izlerini görmek mümkündür. Sasanî, Samanî, Bizans, Abbasî, Gazneli ve Karahanlı Devletlerinin teşkilatından Selçukluların istifade etmiş olduklarını görüyoruz.

Ancak bu etkide en büyük pay, hiç şüphesiz Türk devlet anlayışının olmuştur. Selçuklu Devleti özellikle devlet kavramının tanımlanması, devletin idealleri ve hedefleri, hükümdar yetki ve sorumlulukları gibi temel konularda Orta Asya Türk Devletlerinin devamı niteliğindedir ve onlarla pek çok ortak nokta taşır.

Selçuklularda ilk dönemlerde teşkilâtlı ve güçlü bir saray hayatı görülmez. Ancak Nizamü'l- Mülk ile beraber bu konuda ciddi gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle Melik Şah' tan itibaren saray hayatı Selçuklularda önemli bir yer tutmaya başlamıştır.¹⁵

Hükümdarın şahsı, ailesi ve maiyeti halkını (Enderun Halkı) ihtiva eden saray ve teşkilatı bilhassa Melik Şah ve Sencer zamanlarında en yüksek derecesini bulmuştur. Melik Şah zamanından itibaren Oğuz geleneklerinin yerine kısmen eski İran hükümdarlarının teşrifat ve usulleri kaim olmakla birlikte Selçuklu sultanları tamamen oğuz geleneğinden uzaklaşmamışlardır. Sultan Sencer, Oğuz töresine riayet etmiştir.¹⁶

Sarayda bugünkü Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine benzetilebilen Hacibü'l- Hüccab, hükümdara ait silahların bakımı, temini, taşınması ve korunması ile uğraşan Emîr-i Silah, hükümdarın elbiselerinin temini, temizliği ve korunmasından sorumlu olan Camedâr, hükümdarın yemeğini hazırlayan ve sofrası

¹⁵ İbrahim Balık; *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitapevi Yay., Ankara 2005. s.176-177.

¹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhâl*, T.T.K. Yay., Ankara 1988, s.31.

hizmetini yapan görevlilerin başı olan Emîr-i Çaşnigir, hükümdara ait av hayvanlarının temini ve yetiştirilmesinden sorumlu Emîr- i Şıkar gibi görevliler bulunurdu.¹⁷

Bundan başka gece bekçileri (pasbanânlar), nöbetçiler(nevbetiyan) ve Derbanân (kapıcılar) bulunmakta idi.¹⁸ Bunlar, muhtelif milletlerden ve özellikle Türklerden alınıp yetiştirilen kölelerdi. Bunlar saray usul ve adetlerine göre terbiye edilirler, ok talimine ve saray hizmetlerine alıştırlırlardı. Bu hizmetlerin içinde en yükseği sarayın birinci derece nüfuzlu vazife sahibi olan Emir- i Hacib yani Hacibü'l- Hüccabdır.¹⁹

2.2. Büyük Selçuklu Hükümet Teşkilâtı

Sarayın dışında ülkenin idare edilmesi ile görevli yetkilileri hükümet adı ile değerlendirmek mümkündür. Selçuklu hükümeti divanlardan(bakanlıklardan) oluşan merkez teşkilatı ile ona bağlı olarak taşrada görev yapan eyalet teşkilatından oluşur.

2.2.1. Merkez Teşkilâtı

Merkezde hükümet, adına “divan” adı verilen bakanlıklardan oluşuyordu. Her divanın başında ise “Sahib-i Divan” adı verilen bir bakan bulunurdu. Hepsi bir araya geldiği zaman ise Büyük Divan kurulmuş olurdu.²⁰ Selçuklularda devlet işlerinin görüşülüp tartışıldığı ve bir karara bağlandığı en önemli kurum divan idi. Selçuklularda farklı işlevleri olan divan çeşitleri mevcuttur. Bunlar yürütme yetkisini farklı boyutlarda paylaşan ve kendi sorumluluk alanı çerçevesindeki en yetkili kurumlardır. Divan çeşitleri şunlardır: Divan-ı Saltanat, Divan-ı İstifa, Divan-ı İnşa, Divan-ı İşraf, Divan-ı Arz.²¹

Büyük Divanın reisi ve mesul amiri Sahib-i Divan-ı Devlet denilen vezirdi. Bu divana başlangıçta hükümdarlar başkanlık etse de sonraki dönemlerde vezirler başkanlık etmiştir. Vezire vezirliğine alamet olarak divit, sarık verilirdi. İlk Selçuklu

¹⁷ Balık; a. g. e., s.177.

¹⁸ Salim Koca; “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât”, C. 5.Ed: H.C.Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.156.

¹⁹ Uzunçarşılı; a.g. e., s.33.

²⁰ Yusuf Küçükdağ ve Caner Arabacı; *Selçuklular ve Konya*, 2.Baskı, Mikro Yay., Konya 1999,s.132.

²¹ Balık; a. g. e., s.178-179.

vezirleri, Amidü'l- Mülk ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun esas teşkilatını kuran Nizamü'l- Mülk idi.²²

İlk Selçuklu divanı 1036 yılında Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da Tuğrul Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Tuğrul Bey burada Horasan valilerini taklit ederek haftada iki defa divana bizzat başkanlık ederdi. Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Anadolu valiliğine tayin edildiği zaman, Büyük Selçuklu Divanından kendisinin maiyetine vezir ve devlet ricali verilmiştir ki, bu hal Büyük Divanın bütün Selçuklu İmparatorluğu üzerindeki salahiyet ve murakabesinin şumulünü göstermektedir.²³

Bunlardan başka birer divan başkanı olmamakla beraber önemli görevleri olan ve devlet işlerinin bir bölümünü üstlenmiş bulunan görevlilerde vardı. Bunların en önemlileri Emir-i Dâd ve Pervaneciliklerdir.

2.2.2. Eyâlet Teşkilâtı

Selçuklularda merkez teşkilatının küçük bir örneği de taşrada kuruluyordu. Ülke sınırları, geniş valiliklerle yönetilirdi. Eyalet adı verilen bu teşkilatın başında melik ve büyük komutanlar bulunurdu. Daha alt idari bölümlerde ise “şahne”, “amîd”, “âmîl” denilen valilerin idaresindeki iller gelirdi.²⁴

Devletin muhtelif mıntıkalarına hükümdar ailelerinden biri tayin edilir, bulunamadığı takdirde Sultanın azatlı kölelerinden olup yetişmiş bulunan itimat edilen şahıslar, vali olarak tayin edilirdi. Şehzade veya kölelikten kurtulan ve vali olarak tayin edilenler tayin edildiği vilayetin hâsılatı öşriyesi ve resmiyesi kendisine ikta olarak verilirdi.²⁵

Eyaletlerdeki vasi salahiyetli valilerin maiyetlerinde vezir derecesinde divan reisleri ve merkez teşkilatını taklit eden divanları vardı. Valiler kendi eyaletlerinde hükümdar gibi yaşarlar ve onlar gibi maiyetleri bulunurdu. Selçuklu ailesine mensup hükümdarların (Kirman, Şam, Anadolu, Irak) Vezir, Atabey, Hacibü'l- Hüccâb, Tuğraî vs. adlarında maiyetlerinde memur ve vazifelileri vardı. Büyük eyaletlere bağlı olarak ikinci derecede vilayetler ve o vilayetlere bağlı Kutvâl denilen kale muhafızlarının bulunduğu küçük kazalar vardı.²⁶

²² Uzunçarşılı; a.g. e., s.39.

²³ Uzunçarşılı; a.g. e., s.40.

²⁴ Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e., s.136.

²⁵ Uzunçarşılı, a.g. e., s.49.

²⁶ Uzunçarşılı; a.g. e., s.51.

2.3.Selçuklularda İç Güvenlik ve İç Güvenlik Görevlileri

Büyük Selçuklu Devletinde de daha önceki Türk devletleri gibi güvenliğin dış savunma ile birlikte yürütüldüğünü görüyoruz. Devletin ordusu dışarıda düşmanlar ile savaşırken aynı zamanda da iç güvenliği sağlıyorlardı. Ancak bununla birlikte iç güvenliği de çeşitli kurumların sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Büyük Selçuklularda ülkenin doğrudan merkeze bağlı bölümleri zaman içerisinde sayıları değişiklikler gösteren eyaletlere veya vilayetlere ayrılmış bulunuyordu. Birer idari ünite teşkil eden eyaletlerde devlet otoritesini temsil eden, onun görev ve yetkilerini üstlenen, merkezin talimatı doğrultusunda hareket eden bir kısım idari birimler vardı. Büyük Selçuklu Devletinde de asayiş ve iç güvenliği sağlayan birimlerden birisi savaş zamanlarında askeri görevleri, barış zamanlarında ise inzibati görevleri olan Subaşılardır.

2.3.1. Subaşı

Büyük Selçuklularda başkomutan yardımcısı, başkomutan vekili olarak başkomutanlığı üstlenen kişi bu ünvanla anılırdı. Türkiye Selçuklularında tımarlı sipahinin mühim vilâyet merkezlerindeki kumandanlarına subaşı denilirdi Bunlar vilâyet merkezlerinde bulunup hem o mntıkların emniyet ve âsâyişiyle meşgûl olurlar ve hem de muhârebe zamanında kazâ, nâhiye ve köylerdeki tımarlı sipâhîye kumanda ederlerdi. Mesela, Niksar Subaşısı Yavtaş, Niğde Subaşısı Emîrhac, Develi Subaşısı, Kayseri Subaşısı Fahrüddin Ayaz, Elbistan Subaşısı... gibi.²⁷

Türk medeniyetine tabi olan memleketlerde askeri bir unvan olan Subaşı kelimesi iki kısımdan mürekkep olup ilk kısım olan “sü”, eski Türkçede ordu manasına geliyordu.²⁸ Türkçede sü ve baş kelimelerinden meydana gelen ve ordu kumandanı olan subaşı orta çağ Türk devletlerinde yaygın bir unvan idi.²⁹

Büyük Selçuklu Devletine ismi verilen Selçuk Bey Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşısı olarak görev yapmakta idi. Selçuk Bey savaş zamanında askeri görevini yerine getirirken barış dönemlerinde bulunduğu bölgenin asayiş işleri ile meşgul olurdu.

²⁷ Uzunçarşılı; a.g. e., s.103.

²⁸ Şükrü Özen; “Kadı'l Kudat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2001, s.78.

²⁹ Özen; *İslam Ansiklopedisi*, a.g. m., C.24, s.79.

Büyük Selçuklu Devleti'nde adli yönden Kadıya tabi olan Subaşı, askeri bakımdan Emir- Sipahsalar yani Beylerbeyine bağlı idi.³⁰ Türk Zabıtasının tarihi gelişimi içerisinde çok önemli roller üstlenen ve çeşitli hizmetler vermesine rağmen asayiş ve güvenlik hizmetlerinin başı olan Subaşı, kesin olarak bilinen ilk zabıta amiridir.³¹ Subaşılar ordu komutanlığı görevinin yanında hem güvenlik hem de askeri işlere bakan komutanlar durumunda idiler.³² Subaşılar iktaları olmamakla birlikte valisi oldukları şehrin zabıta vakalarından ve rüsûm-ı örfiyesinden mühim gelirleri vardı. Vergi hâsılatları sultan ve divan hesabına toplanan, nizam ve asayişleri köylerde nâibler tarafından şehirlerde Subaşılar tarafından temin olunan, askeri kuvvetleri de bu Subaşılardan emrinde bulunan vilayetlere “Divanî” ya da sultanın “Divan Dairesi” adı verilmekte idi.³³

Divan Dairesi adı verilen illere doğrudan Subaşılar tayin olurdu. Bu subaşılar hükümete bağlı idiler. Her Subaşı başında bulunduğu şehrin asayişini korumakla beraber askeri bir birlik teşkil eden yerlerin seferlerde çıkaracakları kuvvetin de serdarıydı. XIII. asrın sonlarında Kastamonu sipehdarı, Ankara sipehdarı gibileri buldukları yerlerin hem subaşı, hem askeri şefi idi.³⁴ Vilayet ve mahalli orduların başında bulunan subaşılar küçük iktalara sahip askerlerin (sipahilerin) ve bunlara ait yerlerin hukuken hâkimi değil sadece âmiri durumunda idi.³⁵ Bu sebeple de iktalar siyasi parçalanmaya vesile olmamış ve Osmanlı tımar sisteminin esasını da bu iktâlar teşkil etmiştir.³⁶

Bu tımar erbabı ve onların emrindeki askerler Subaşılara tabi idiler ve buldukları yerin idaresi ve inzibatı onlara aitti.³⁷ Anadolu Selçukluları'nda da subaşılar emniyet ve asayiş ile meşgul olurlardı. Bu Subaşılar zahiren Osmanlılardaki alay beylere benzemektedir. Ancak, salahiyet, nüfuz, derece itibari ile aralarında çok fark vardı. Kayseri subaşı mevkiin ehemmiyetine göre Develi ve Elbistan subaşılarna nispetle daha yüksekti ve adeta bir Sipehsâlâr vaziyetinde idi. Keza

³⁰ Uzunçarşılı; a.g. e., s.104.

³¹ Şahin; a.g. e., s.2.

³² Şahin; a.g. e., s.3.

³³ Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, C.1., Barış Yay., İstanbul 1995, s.48.

³⁴ Akdağ; a.g. e., s.224-225.

³⁵ Osman Turan; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s.313.

³⁶ Osman Turan; *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., 5. Baskı, İstanbul, Ağustos 1999, s.61.

³⁷ M.Fuat Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul 1981,s.107–108.

Niksar subaşı Yavtaş (sonradan Beylerbeyi olmuştu), II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Diyarbakır'ın zaptı esnasında bütün vilayeti Danişmendiye- Tokat ve Havalisi- askerinin kumandanı olarak yardıma gitmişti.³⁸

Anadolu Selçukluları idari biriminde en yüksek görevli, "melik", "sahib" gibi adlar taşımasına rağmen, Farsçası ile "Serleşker", yani "Subaşı"dır. "Subaşı" unvanı, Moğol idaresi döneminde etkinliğini giderek kaybetmiştir. Herhalde idari bakımdan daha geniş alanlar söz konusu edilmekte, bir kişiye (Mesela Muineddin Pervane) birkaç yerin subaşılığı verilmekte idi. Bununla birlikte XIII. Yüzyıl sonlarına doğru yaklaştıkça, tayin menşurlarında "serleşkeri" zikredilmemektedir. Zira subaşılardan asıl görevi askeri olduğundan, ülkenin iç ve dış askeri güvenliğini İlhanlılar sağladıktan sonra da bunlara gerek yoktu.³⁹

Anadolu beyliklerinde de ordu kumandanına Subaşı ismi verilmektedir. Aydın oğlu Mehmed Bey, Özbek Subaşı, Hisar Bey isimlerindeki emirler muhtelif tarihlerde Germiyanogulları kumandanlığında bulunmuşlardır. Ayrıca Aydınoğlu Umur Bey'in Âhad Subaşı isimli bir kumandanı vardır. Karamanoğullarının XIV. asır ortalarında Nizamüddin Bekler Subaşı isminde bir kumandanlarının olduğunu görüyoruz.⁴⁰

Karahanlılar da Sü-başı, ordu kumandanı olarak adlandırılmaktadır. Karahanlı askeri sisteminde "Sü-başı" bütün ordunun kumandanı, yani başkumandan anlamında değildir ve dolayısı ile bir tek Sü-başı yoktur. Nitekim XI. Yüzyıl başlarında Yarkend bölgesinde tanzim edilmiş bulunan tarla satış senetlerinde, aynı senet üzerinde birden fazla Sü-başı'nın kaydedilmiş olması bu hususu açıkça göstermektedir. Zaten, orduların tamamına umumiyetle hükümdarların kumanda ettikleri bir dönemde, askeri harekâtın mahiyetine göre herhangi bir yere gönderilen orduya hükümdardan başka bir hanedan mensubu bir şehzadenin veya bir Sü-başı'nın kumanda ettiği malumdur.⁴¹

Büyük Selçuklu Devleti'nde, Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Anadolu Beyliklerinde, Karahanlılarda ordu kumandanı olarak adlandırılan subaşılardan, savaş

³⁸ Uzunçarşılı; a.g .e., s.103.

³⁹ Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Yay, İzmir 1990, s.52-53.

⁴⁰ Uzunçarşılı; a.g .e., s.142-143.

⁴¹ Reşat Genç; *Karahanlı Devlet Teşkilâtı* (XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981,s. 318-319.

zamanlarında orduda askeri görevleri yerine getirmekte iken barış zamanlarında iç güvenlikle ilgili görevleri yerine getirmektedir. Ayrıca subaşılar, buldukları bölgede önleyici hizmetler görevini yerine getirmektedir. Adli boyutu olan bir olay olduğu zaman kadının emri altında çalışırlardı. Bugün iç güvenlik görevini yerine getiren kolluk kuvvetlerinin adli manada amiri savcıdır. Savcı, yukarıda adı geçen devletlerde adli alanda görev yapan kadılara benzemektedir. Subaşılar askeri görevlerinin yanında kendine bağlı kuvvetler ile birlikte iç güvenlikle ilgili önleyici hizmetler görevini de yerine getirmekte idi. Ayrıca adli konularda da kadının emrine girerek adli hizmetleri de yerine getirmişlerdir.

2.3.2. Kadı

İslam dininin kurallarının uygulanması ve yorumlanmasında Müslümanlara yardımcı olan ulema sınıfı vardır. Dini ve akli bilimlerin okutulduğu medreselerden yetişen bu sınıf mensupları, İslam devletlerinin sosyal ve siyasal hayatlarında önemli rol oynamışlardır.

Adalet işlerinde karşımıza çıkan kadı yargı işlerini yerine getiren kimsedir. Bu görev aslında İslam devletlerinde hükümdara aittir. Mümkün oldukça onun tarafından yerine getirilmesi esastır. Ancak, işler çoğaldıkça ve devletin sınırları genişledikçe kaza yetkisi kadınlara gördürülmüş ve kadılık müessesesi giderek gelişmiş ve büyük önem taşıyan bir memuriyet haline gelmiştir.

Arapçada kaza (kada) kökünden ismi fail olan kadı, Fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'i hükümlere göre çözmek için yetkili makama tayin edilen kişiyi ifade eder.⁴²

Merkezden hükümdar beratı ile atanan kadılar, şeriatı uygulayarak anlaşmazlıkları çözenin yanında, hükümdarın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kıldıkları için idari, mali, askeri ve beledi işlerle de uğraşmakta idi.⁴³

İslamiyet'in ortaya çıkışı ile birlikte, Kur'ân-ı Kerim, İslam adliye teşkilatının temelini attı. Hz. Peygamber de ilk hâkim olarak Kur'ân-ı Kerimi uyguladı. Hz. Muhammed (s.a.v), İslamiyet'in ilk zamanlarında adlî, idarî, askerî ve siyasî işleri

⁴² Fahrettin Atar, " Kadı" *İslam Ansiklopedisi*, C.24., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2001, s.66

⁴³ Yaşar Yücel; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, T.T.K. Yay., Ankara 1991, s.310.

bizzat yürütmekte idi. Ancak daha sonraları İslam devletinin sınırları genişleyince, bu görevlerden bazılarını sahabelere tevdi etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) Medine ve civar bölgelerin adli işlerini yürütmeye devam ederken, Yemen, Bahreyn, Necran ve diğer bölgelere, adli ve kazai işleri yürütecek memurlar gönderiyordu. Sırf adlî işleri ifa edecek hâkimler gönderdiği gibi bazen de vali veya vergi memurlarına (amillere) bu görevi ek görev olarak veriyordu. Hz. Muhammed (s.a.v), tayin ettiği hâkimlerin kararları için, Medine’de temyiz makamında bulunuyordu. O, hâkimleri tayin ederken de, muhakeme usulü, adli idare ve tatbik edilecek kanunlar hakkında bilgi veriyordu. Râşid Halifeler de Hz. Peygamber (s.a.v) gibi adli idareyi yönettiler. Kendileri baş hâkim olarak adlî idareyi yönetirken, adlî idare, muhakeme usulü hakkında bir takım prensip ve kaide koydular.⁴⁴

Özellikle Hz. Ömer zamanında adlî teşkilat büyük bir gelişme göstermiştir. O, Başkent Medine’de ve taşra vilayetlerde kaza kuvvetini icra kuvvetinden tamamen ayırdı. Hz. Ömer zamanında her vilayette adlî ve kazai faaliyetler kadılar tarafından yerine getirilmekte idi. Hz. Ömer zamanında Basra ve Kûfe şehirlerinde idari işleri yürütmek üzere valiler tayin edildi. Valiler idarî işler yanında mali, dini ve adli işleri birlikte yürütüyorlardı. Bu iki şehir stratejik öneminden dolayı zamanla nüfus yönünden kalabalıklaştı. Merkezi hükümet tarafından tayin edilen valiler görevlerinin bütününe yerine getirmekte zorlanmaya başladılar. Bu nedenle Hz. Ömer, sırf adlî işleri yerine getirmek üzere bu iki şehre hâkim tayin etti.⁴⁵

Emevîler zamanında, adlî idare alanında daha önceki dönemlere göre ilerleme kaydedilememiştir. Üstelik adlî idare hükümet baskısı altında kalarak hukuka uygun bir faaliyet zemininden uzak kalmıştır.

Abbasiler döneminde adli teşkilat Emeviler dönemine göre daha özgür bir yapıya sahiptir. Abbasilerde adlî işlerin başında Kadı’l- Kudat adı verilen bir baş kadı bulunmakta idi.⁴⁶ Kadılık yalnız Müslümanlara özgüydü. Kadılar, fakihler arasından doğrudan halife tarafından seçilirdi. Bir kadı günde elli kadar duruşmaya

⁴⁴ Fahreddin Atar; *İslam Adliye Teşkilâtı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s.25.

⁴⁵ Atar; a.g. e., s.66-67.

⁴⁶ W. Barthold; *İslam Medeniyeti Tarihi*, Düz.: M. Fuat Köprülü, Başbakanlık T.T.K.Yay., Ankara 1973, s.30.

katılırdı. Davalar alenî olarak görülürdü. Polisin çözümlendiği cinayet işlerinden geriye kalan işlere kadılar bakarlardı.⁴⁷

Fatımîler de, baş mahkeme Kahire’de Amr camiinde bulunurdu. Baş kadı siyah kaftan içinde, başında silindir biçiminde yüksek bir başlıkla, ipekli yastıklarla döşeli bir tahta kurulurdu. Onun yanında jüri heyeti, beş mübaşir ve dört tutanak kâtipi yer alırdı. İlk zamanlarda taraflar ayakta dururlardı. Taraflar ancak X. yüzyıldan sonra oturabilmişlerdir.912 yılına doğru bir kadının maiyetinde; ayda 300 dirhem alan kâtip,130 dirhem alan bir mübaşir,100 dirhem alan naip ve mahkemenin korunmasını yapan görevliler bulunmaktaydı.⁴⁸

Selçuklu Adliyesi Şer’ i ve Örfî yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kadılar Şer’i davalara bakarlardı. Bu kadıların başında merkezde bulunan bir Başkadı (Kadı’l – Kudat) bulunurdu. Tereke, hayrat işleri ve vakıfların idaresi kadılara aitti. Kadıların verdikleri hükümlere müdahale edilemezdi. Ancak bir kadı’nın bile bile yanlış verdiği bir hüküm diğer kadılar tarafından altı imzalandıktan sonra sultana arz edilirdi. Müslümanların can ve malı ile adaletlerine sığındıkları bu Şer’i mahkemelerin yanı sıra Selçuklularda Örfî davalara bakan mahkemeler de bulunurdu. B umahkemeler, asayiş, devlet emirlerine itaatsizlik ve siyasî suçlar gibi davalara bakarlardı. Bu örfî mahkemelerin başında Emîr-i Dad bulunur ve onun memleket içindeki memurları, aynı hususları buldukları bölgelerde de takip ederlerdi.⁴⁹

Anadolu Selçuklu Devletinin en büyük ilmiye reisi Kadı’l – Kudat adını alan Konya Kadısı idi. Ülkede askeri sınıfa ve halka mahsus olmak üzere ayrı ayrı kadılar vardı. Bütün askeri davalara ve miras davalarına Kadı leşker denilen ordu kadısı bakardı.⁵⁰

Kadının yargı görevi kapsamlı idi. Her sınıftan halk arasında her çeşit davaları dinleyip çözümlmek ve bir hükme bağlamaktan başka, nikâh akdine, ölen bir kişinin terekesini varislerinin arasında taksime, yetim ve kimsesizlerin mallarını korumaya, korunmaya muhtaçlara vasi tayinine, vakıfların para ve taşınır taşınmaz

⁴⁷ Ali Mazaherî; *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev: Bahriye Üçok, Varlık Yay., İstanbul 1972, s.139.

⁴⁸ Mazaherî; a.g. e., s.139–140.

⁴⁹ Coşkun Alptekin; “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, Çağ Yay., İstanbul 1993, s.203–204.

⁵⁰ Uzunçarşılı; a.g. e., s.122.

mallarını gözetmeye yetkili ve görevli idi. Ayrıca bugünün noterlerinin yaptıkları her türlü sözleşmeler, eskiden kadı huzurunda yapılırdı. Kadı, bu görevlerini bir yargı kuruluşunun başkanı olarak yerine getiriyordu. Bu kuruluş, mahkemedir. Mahkemede kadıdan başka, yeteri kadar mülâzin (kadı yardımcısı) kâtip, davalıları mahkemeye celbeden muhızrlar bulunurdu. Kadı aynı zamanda yönetici idi. Kendi bölgesine gönderilen görevlilerin atanmalarının gerçekleştirilmesi, atama belgelerinin kadı siciline kaydedilmesi ile mümkündü.⁵¹

Kadı ayrıca bölgesindeki ve emri altındaki görevlileri (müderris, imam, emin, muhtesip vb.) denetler, herhangi birinin şeriata ve hükümdar emirlerine aykırı bir tutum ve davranışı olursa, onları merkeze arz eder, kanunsuzlukların önlenmesini sağlardı.⁵² Bu bakımdan Sancak Beyi ve Subaşı gibi memurlar da kadının denetimine tabi bulunuyorlardı. Sancak Beyi ve Subaşı, Kadının denetimindeki Polis ve Jandarma durumundaydılar.⁵³ İslamiyet'in kabulünden sonra idari yapılanmadaki değişiklikler çerçevesinde bugünkü anlamda Hâkim, Savcı ve Belediye Başkanlığını belli ölçüde şahsında toplayan Kadılar aynı zamanda zabıta görevlerini de üstlenmişlerdir.⁵⁴ Ancak bu uygulama bir müddet sonra terk edilerek zabıta görevi Subaşılarca verildi.⁵⁵ Bulunduğu yerin şer'i davalarına bakan Kadıların bu görevleri yanında inzibat ve asayiş ile ilgili olarak da görev yaptığını görüyoruz.

Nizamü'l- Mülk Siyasetname adlı eserinde; "Memleketteki kadıların durumlarının teker teker bilinmesi gerekir. Onlardan ancak âlim, zâhid ve zalim olmayanlarına vazife verilmeli, her birine devlet bütçesinden gündelik veya aylık verilerek yerlerine gönderilmelidir. Müslümanların malları ve canları üzerinde söz sahibi olduklarından, rüşvet almamaları için bu husus çok mühim ve naziktir. Çünkü cehaletle kasten ve huyları gereği hüküm verip onu tescil ettikleri zaman, diğer hâkimlerin o hükmü imzalayarak padişaha bildirmeleri, onun da böyle hüküm veren kadıları azlederek cezalandırması gerekmektedir. Emirlerin, kadıların adaletle hüküm vermeleri ve adliye saraylarının işlerine dikkat etmeleri gereklidir. Eğer bir kişi

⁵¹ Osman Keskiöğlü; *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, D.İ.B Yay., Ankara 1999, s.296.

⁵² Yücel; a.g. e., s.311.

⁵³ Yaşar Şahin Anıl; *Osmanlıda Kadılık*, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 1993, s.68.

⁵⁴ Karakaş; a.g. e., s.23.

⁵⁵ Şahin; a.g. e., s.2.

kibirlenir de kendisine ceza verileceği zaman, kadı huzuruna çıkmazsa o, büyük kişi de olsa zorla hâkim huzuruna çıkarılmalıdır.” demektedir.⁵⁶

Anadolu beyliklerinde de vilayet mıntıklarında adli işlerle meşgul olmak üzere kadılar bulunurdu. Beylik merkezinde de bütün kadıların mercii olarak büyük bir kadı vardı. Anadolu beylikleri içinde Karamanoğulları Kadıasker ismiyle şer’i memur kullanmışlardır. Karamanoğulları Kadıaskeri bütün arazi işlerinde hüküm vermektedir. Bu şekilde görev yapan kadıaskerlerden birinin adı Muhsin Zâde Mehmed’dir.⁵⁷ Anadolu beyliklerinde de kadı görevli bulunduğu yerin adlî amiri olarak, bulunduğu bölgenin her türlü asayiş işlerinde sorumlu idi ve asayiş olaylarını emrindeki görevliler vasıtası ile düzenliyordu.

Kirman Selçukluları’nda adalet teşkilatı ortaçağ Türk- İslam devletlerindeki gibi, şer’i yargı ve örfi yargı olarak ikiye ayrılmıştı. Şer’i yargı sisteminde davalara kadılar bakmakta idiler. Kadı din ve şeriat ile ilgili bütün işlerde yetkili idi. Kadılar evlenme ve boşanma işleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakarlar, yetimlerin ve erkek akrabası olmayan kadınların vasiliklerini üzerlerine alırlar, noter vazifesi görürler, camileri ve bunlara ait tesisleri ve vakıfları idare ederler, vakfiyeler tanzim ederlerdi. Başkadı (Kadı el -Kudat), merkezde Berdesir’de otururdu. Örfi açıdan Kirman Selçukluları’nda Kadılar, asayiş bozan ve kanunlara itaat etmeyenlerin davalarına bakar ve özellikle ceza meseleleri ile meşgul olurlardı. Bu davalara bakanlara Dadbeği ismi verilmekte ve Büyük Selçuklular’daki Adliye vekili vazifesini yapan Emir-i Dad’a karşılık gelmektedir. Kirman Selçukluları’nda Dadbegler, ülkede buldukları yerin emniyet ve asayişini sağlamak, emniyet ve asayiş bozacak şikâyetleri dinlemek ve bunlarla ilgili tarafsız hükümler vermektedir. Kirman Selçuklularında tespit edilen ilk Dadbeg, Melik Tuğrul-şah zamanında (1156–1170) adı geçen ve sonradan Atabeg olan Bozkuş idi. Dadbeglik görevi, Kirman Selçukluları’nda genellikle askeri kökenli kişilere verilmiş ve Dadbegler Türkler arasından seçilmiştir.⁵⁸

İslamiyet’in kabulünden sonra idari yapılanmadaki değişiklikler çerçevesinde bugünkü anlamda Hâkim, Savcı ve Belediye Başkanlığını belli ölçüde şahsında toplayan Kadılar, emri altında bulunan Sancak Beyleri, Subaşılar, muhtesipler

⁵⁶ Nizamü’l- Mülk; “*Siyasetnâme*”, Çev: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yay., İstanbul 1981,s.69.

⁵⁷ Uzunçarşılı; a.g. e., s.140.

⁵⁸ Erdoğan Merçil; *Kirman Selçukluları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s.305–310.

aracılığı ile buldukları yerlerin asayiş ve güvenliğini doğrudan ve dolaylı olarak temin etmiştir.

2.3.3. Çavuş veya Serhenk

Etimolojik olarak çavuş kelimesi “ bağırma, çağırma, ses, şan, şöhret” manalarına gelen çav kökünden türemiş ve genellikle askeri bir unvan olarak kullanılmıştır.

Göktürklerden itibaren Oğuzlar kanalı ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlılar dâhil diğer Türk devletlerinin çoğunda askeri (kumandan), idari (sivil muhafız, haberci) ve diplomatik (elçi) bir unvan olarak kullanılan çavuş tabiri, Orhun abidelerinde iki yerde geçmektedir.⁵⁹

Hükümdar ve saray vazifedarlarından olup posta ulaklığı ile muhabere hizmetlerinde bulunup daha ziyade hükümdar alaylarında mevkîbin önünde yürüyüp hizmet eden Serhengler, Osmanlılardaki Divân-ı Hümâyün çavuşlarına benzerlerdi.⁶⁰

Hükümdarın daima mahiyetinde bulunan bu çavuşların bellerinde gümüş kemerler ve ellerinde de murassa değnekler buluyordu. Hükümdar bir yere giderken önünde bulunurlar ve: “Durbaş! Savulun!” diye bağırarak yol açarlardı. Farsçada hem bu değneğe hem de değneği taşıyan bu saray hademesine “ Durbaş” ismi verilirdi. Gazneliler’de, Samanilerde mevcut olan serhenglerin veya çavuşların ve onların ellerinde bulunan murassa değnekleri taşıma adetlerinin, Sasanilerden kalma adetler olduğu tahmin edilmektedir. Yalnız Büyük Selçuklu Devleti’ne değil, diğer Selçuklu şubelerine ve Anadolu Selçukluları’na ait Farsça metinlerde “ Serheng, Durbaş” kelimelerine tesadüf edilmektedir.⁶¹ Saray teşkilatı içerisinde çalışan Çavuşlara Sultan Alparslan, devlet teşkilatına memur olarak girmeye çalışan ve bunda da muvaffak olan bir batınîyi dövdürmüş ve saraydan dışarı attırmıştır.⁶²

Çavuşlar ayrıca posta ve haberleşme hizmetlerinde de görevli idiler.⁶³ Anadolu Selçuklularında da hükümdarın, büyük emirlerin emri altında çavuşlar

⁵⁹ Bknz.Tonyukuk Abidesi Batı Cephesi 1. Taş 7.Satır ve Tonyukuk Abidesi 1. Taş Kuzey Cephesi, 5. Satır ikincisinde çabış şeklinde olmayıp bilicisi şeklinde geçmektedir. Bilicisi de yardımcı anlamında kullanılmıştır. Ergin, a.g. e., s.92.

⁶⁰ Uzunçarşılı; a. g. e., s.37.

⁶¹ Köprülü; a. g. e., İstanbul 2002, s.68.

⁶² Mehmet Altay Köymen; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, C.3., T.T.K. Yay., Ankara 1992., s.98.

⁶³ Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e., s.131.

bulunuyordu. Bunlar emirleri tebliğ ettikleri için tellallık vazifesi yaptıkları gibi çeşitli merasimlerde de alkış vazifesi ile mükellef idiler.⁶⁴ Serheng adı da verilen çavuşların sarayda ve orduda olan vazifeleri dışında umumiyetle inzibat işleri ile meşgul olurlardı.⁶⁵ Büyük Selçuklular ve diğer Türk devletlerinde de görülen bu görevliler ellerinde işlemeli değnekler olduğu halde sultan alayının önünde giderler ve yol açarlardı.⁶⁶ Sarayda asıl görevlerinin yanında buldukları saray içerisinde ayrıca inzibati işlerle de meşgul olurlardı.

Alaaddin Keykubâd ilk defa tahta oturduğu vakit serhenglerle candarlar, huzurunda kendilerine mahsus yerlerde durmuşlar ve yeni hükümdar da bu esnada devlet ricalinin ve ileri gelen halkın tebriklerini kabul etmişti. Keza aynı hükümdar Konya'ya giderken maiyetinde Kazvinli, Deylemli ve Frenk olarak beş yüz serheng veya çavuş bulunmakta idi. Hükümdarların divanhanede buldukları sırada veya cüluslarda çavuşlar, dergâhı saltanatta kapı önünde durup yüksek sesle halkın şikâyeti veya bir maruzatı olup olmadığını sorarlar ve varsa Sultana arz ederlerdi. Çavuşlar yalnız hükümdar maiyetinde bulunmayıp ümeranın maiyetinde ve orduda da bulunmaktaydı. Bunlar orduya bir emir verileceği zaman emirleri bağırarak ilan ederlerdi.⁶⁷

Aksarayî, *Müsameretü'l- Ahbar* adlı eserinde; “Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında çavuşlar saltanat dergâhının önünde “Eğer bir mazlum veya ihtiyaç sahibi varsa, gelip hikâyesini anlatsın” diye tellal çağırmalarına, çoğu günlerde zulüm görenin mahkemede hakkını alacağına dair gayret gösterileceğini duyurmalarına rağmen kimse müracaatta bulunmuyordu.” demektedir.⁶⁸

Ancak Selçukluların zayıfladığı dönemlerde çavuşların (serhenglerin) bazen halka kötü muamelede bulduklarını görüyoruz. Ravendi “Rahat-üs-Südur ve Ayet-üs Sürur” adlı eserinde serhenglerin halktan haksız yere para alan kâtiplerin emirlerini yerine getirirken halkı dövdüklerini anlatıyor. Ravendi; Rafizî veya Eşarî bir kâtibin, Müslümanların mülklerine kalem çekip haksız yere falan köyden yüz dinar alınacak, kasaplar elli dinar, manifaturacılar beş yüz dinar, falan şu kadar, filan

⁶⁴ Köprülü; a.g.e., s.69.

⁶⁵ Köymen, a.g.e., s.267.

⁶⁶ Ali Sevim ve Yaşar Yücel; *Türkiye Tarihi*, C.1, T.T.K. Yay., Ankara 1990, s.363.

⁶⁷ Uzunçarşılı; a.g.e., s. 85-86.

⁶⁸ Kerimüddin Mahmud Aksarayî; *Müsâmeretü'l Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, T.T.K. Yay., Ankara 2000, s.67.

bu kadar verecek diyerek yazdıklarını, bu yazıları da “döverek al” diyerek serhenglerin ellerine verdikleri, bu para toplama işleminde kâtip ve serhenglerin ücretlerinin de ilave edildiğini, akıllılar indinde haksız yere Müslümanların malını alan memurla, yol kesen hırsızların bir olduğunu, her iki gurubunda kanlarının mübah olduğunu, adalet sahibi bir padişahın buna asla razı olmayacağını ve bu haksız kazanç kapısını açmayacağını beyan etmektedir.⁶⁹

Eyyubîler vasıtası ile Selçuklular’ın birçok müessesesini almış olan Memlukler’de de çavuşlara rastlanmaktadır. Memluk Sultanlarının maiyetleri arasında bir çavuş zümresinin bulunduğu gibi, Suriyedeki Naibü-s Sultan’ın maiyetinde de yine çavuşlar bulunmaktadır. Bilhassa askeri alaylarda, merasimde bunların bulunması, saltanat icabından geliyordu.⁷⁰

Kirman Selçukluları’na ait kaynaklarda çavuşlar (serhenkler)a ait oldukça bol kayıt bulunmasına rağmen, vazifeleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kirman Selçukluları’nda çavuşların sarayda ne gibi görevler yaptıkları anlaşılamıyor. Siyasi olaylarda adı geçen Sabık Ali Sehl, Horasan’dan geldikten sonra saraya girmiş ve etrafına birkaç çavuş toplamıştı. Melik Behram-şah daha sonra onun yanına birkaç çavuş vererek Bem Kalesi Kutvalliğine tayin etmişti. Taht mücadelesi sırasında Atabeg Kutb ed- Din Muhammed ve Melik Behram-şah Bem şehrine sığınmak istemişler, Sabık Ali Sehl çavuşları ile birlikte onlara saldırarak şehirden uzaklaştırmıştı. Sabık Ali Sehl yine çavuşlarının yardımı ile Bem şehrini ele geçirmek ve yağmalamak isteyen Melik II. Muhammed-şah ve taraftarlarını bozguna uğrattı. Zafir Muhammed Emirek, Melik II. Turan-şah’ı öldürdüğü zaman beraberinde birkaç çavuş vardı. Ve yine Melik II. Muhammed-şah yardım istemek üzere Irak’a gittiği zaman şehirde kalan çok az bir kuvvet arasında çavuşlar (serhengler) da bulunuyordu. Bütün bu olaylardan anlaşılacağı üzere Kirman Selçuklularında serhengler saraydan daha çok askeri görevler yapmakta idiler.⁷¹

Selçuklularda Senhengler daha çok sarayın ve padişahın güvenliği ile ilgili görevleri yanında ayrıca posta ve haberleşme hizmetlerinde de görevli idiler. Ancak Kirman Selçuklularında sarayın güvenliğinden ve meliklerin güvenliğinden çok askeri alanda faaliyet göstermişlerdir.

⁶⁹ Er- Ravendî; *Rahat-üs-Südûr ve Ayet-üs Sürûr*, C.1., Çev: Ahmed Ateş, Ankara 1999, s.32.

⁷⁰ Köprülü; a.g. e., s.68.

⁷¹ Merçil; a.g.e., s.264–265.

2.3.4. Pashân (Pasbanân):

Bekçi kelimesinin Farsça karşılığı Pasbândır. Arapça Harîs kelimesi bekçi anlamına gelmektedir Bu kelime ayrıca kervan muhafızları için de kullanılmaktadır. Harîs(Bekçi) kelimesinin karşılığında Farsçada ayrıca nikehbân tabiri de kullanılmaktadır. Bekçi genelde bir devlet görevlisi olarak hizmet etmektedir. Bunlar gün ağarınca kadar hizmet ederler ve gezerken sopalarını yere vururlardı.⁷² Selçuklularda hükümdarın güvenliği ve sarayın güvenliği pasbân (gece bekçileri), nevbetiyan (nöbetçiler) ve derbanân(kapıcılar) gibi görevlilerce sağlanıyordu.⁷³ Nizâmü'l-Mülk “Siyasetname” adlı eserinde saray muhafızları, nöbetçiler ve gece bekçileri için şunları söylemektedir: Saray bekçileri, nöbetçileri ve muhafızları için çok titizlik göstermeli, sorumlu tımar sahipleri bunları iyi tanımalı, gizli veya aşikâr her birini kontrol etmelidir. Çünkü bu topluluk çok zayıf karakterli, tamahkâr olduklarından aldatılarak çok çabuk yoldan çıkarlar. Efendileri onlar arasında bir yabancı görünce hemen onun hakkında soruşturma yapmalıdır. Bilhassa gece nöbetlerinde gözlerini onlardan ayırmamalıdır.⁷⁴ Sarayın güvenliğinde son derece önemli bir yer teşkil eden gece bekçileri ile ilgili olarak Nizâmü'l-Mülk'ün uyarıları dikkate şayandır. Nizâmü'l-Mülk, sarayın güvenliği ile ilgili olarak görev yapan gece bekçilerinin, nöbetçiler ve saray muhafızlarının çok iyi seçilmesi gerektiğini, bununla da yetinilmeyip bunların denetime tabi tutulması aksi halde bu görevlilerin fırsatını bulduğu zaman zararlarının dokunabileceğini, özellikle de gece nöbetlerinde bunların dikkatli bir şekilde takip edilmesini istiyor. Günümüzde Türkiye’de son on yıla kadar bekçilerin iç güvenlik açısından oldukça önemli görevleri vardı. Bekçiler özellikle görev yaptıkları mahallelerin güvenliğinden sorumlu idiler. Mahalle aralarında sabaha kadar dolaşırlar ve meydana gelen herhangi bir olaya anında müdahale ederlerdi. Bekçilerde silah, cop, düdüğü, kelepçe bulunurdu. Mahallelerde bulunan halk onları çok iyi tanır ve Polisiye bir olay ile ilgili bekçilerle karşı karşıya gelmek istemezlerdi.

Büyük Selçuklular döneminde saray içerisinde, padişahın ve sarayın güvenliğinden sorumlu olan gece bekçilerinin saray dışında da benzer bir görevinin olup olmadığını bilmiyoruz.

⁷² Erdoğan Merçil; *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, T.T.K. Yay., Ankara 2000, s.172–175.

⁷³ Koca; a.g. m., s.156.

⁷⁴ Nizâmü'l- Mülk; a. g. e., s.179.

Ancak Mevlana'nın Mesnevi'sinde Anadolu Selçukîlerinde bekçilerin asayiş sağlamada görevleri olduğunu anlıyoruz.

Mesnevi'de; “Âşık bir adamın geceleyin bekçiden korkarak bilmediği bir bağ evine kaçtığını, orada sevgilisini bulduğu, bunun üzerine de âşık adamın kendisinden korkarak kaçtığı bekçi için “bekçiden huylanıp kaçtım, ziyanlara girdim ama Yarabbi, sen onun yirmi misli altın ve gümüşü onun başına saç” diye hayır duada bulunduğunu görüyoruz.⁷⁵

Mesnevîde geçen bu durum, bize Anadolu Selçuklularında bekçilerin geceleri görev yaptığını, buldukları yerlerde asayiş ve güvenliği sağlamakla vazifeli olduklarını, asayiş bozacak durumlara karşı caydırıcı bir rollerinin olduğunu, olay olmadan önce varlıklarının bazen meydana gelebilecek olayları önleyebildiğini gösteriyor.

2.3.5. Amîd ve Âmil

Amîd, ortaçağda, yakın şark Türk-İslam devletlerinde kullanılan bazı unvanlarda ve memuriyet isimlerinde kullanılan bir tabirdir. Amîd, Amîdü'l- Cüyûş, Emir-i Amîd, Amîdü'l- Mülk, Amîdü'd- Devle, Amîdü'd-Din gibi. X. asırda Büveyhîlerde ordu kumandanına Amîdü'l- Cüyûş ünvanı verilmektedir. Gaznelilerde büyük vilayetlerin idari ve mali teşkilatın başında “Amîd” unvanlı ve geniş salâhiyetlere malik bir memur bulunurdu. Büyük Selçuklu Devletinde ve onun idari geleneklerine varis olan muhtelif devletlerde amîd tabiri ile teşkil edilmiş unvanlar bulunmakta idi. Tuğrul Bey'in veziri Ebu Nasrû'l- Kundurî'nin lakabı “Amîdü'l- Mülk” idi. Nizâmü'l- Mülk'ün damadı Ebu Mansur Muhammed “Amîdü'd- Devle” lakabını taşıyordu.⁷⁶

Bir eyaletin sivil valiliği demek olan amîdlik, ilk defa Tuğrul Bey zamanından itibaren karşımıza çıkar.⁷⁷ Sadece eyaletlere ve bölgelere değil hemen hemen büyük şehirlere de birer amîd tayin edilmekte idi.

⁷⁵ Mevlana, *Mesnevi*; C.4., Çev. Veled İzbudak, Göz. Geç; A.Gölpınarlı, M.E. B. Yay., İstanbul 1966, s.3-4.

⁷⁶ M. Fuat Köprülü; *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yay., İstanbul 1983, s.105-106.

⁷⁷ Köymen; a.g .e., s.202.

Amîdler ehli kalemden olup genellikle Fars kökenli idiler.⁷⁸ Bu sıfatına rağmen tıpkı vezir gibi askeri meselelerle de meşgul olurdu. Amîdlik müessesesine, Tuğrul Bey'in, Abbasi Halifesi Kaimbiemrillâh'ın daveti üzerine Bağdad'a girişinden itibaren rastlıyoruz. Amîd'in ilk meşgul olduğu mesele, Bağdad'a yeni gelen bir Selçuklu askeri birliği ile ilgilidir. Askeri birliğin yerleştirildiği evlerin sahipleri, kendilerinden ayrıca "ikamet vergisi" olarak 500 dinar talep edilmesine itiraz etmişler ve topluca "Amîd-ül- Irak"a başvurmuşlardır. Amîd, memlekette âdetin böyle olduğunu, ordu uzakta iken müracaatları üzerine Sultan'ın askerlerini geri getirdiğini, bu sebeple ikamet masrafının da onlara ait olması gerekeceğini bildirdi. Amîd-ül Irak'tan müspet netice elde edemeyen ikamet vergisi mükellefleri bu sefer Halife Kaimbiemrillâh'a müracaat etmişler, Bağdad' ta böyle bir duruma alışamadıklarını, yangın ve yağmular yüzünden mallarının zaten mahvolduğunu beyan ettiler. Bu bilgidен anlaşıldığına göre, Bağdad halkı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun mesul devlet adamı olarak "Amîd-ül Irak"ı tanımakta ve ona başvurmaktadır. Selçuklu hâkimiyetini yürütmekle vazifeli bir devlet adamı sıfatı ile amîdin umumiyetle Irak ve Bağdat'ta nizam ve asayiş koruduğunu biliyoruz. Memuriyet sahasında imar faaliyetlerinde bulunmak da "Amîd"ın vazifeleri arasındadır.⁷⁹

Sultan Tuğrul Bey, üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanını bastırmak üzere Bağdad'tan ayrıldığı zaman, Besasirî'nin Bağdad üzerine yürüyeceğini yakalanan bir casustan öğrenden "Amîd'ül- Irak" adamlarını şehirden hükümet sarayına topladı. Ağır silahların tedarikine ve tahkimata başladı ve hükümet sarayını adeta bir kale haline getirdi. Besasirî'nin saldırısı karşısında şehrin müdafaasından mesul bir görevli olarak karşımıza çıkan Amîd-ül Irak, Bağdad'ı savunabilmek için, Halifenin ve vezirinin de desteğini alarak, hükümet sarayını muhafazaya memur kıt'aları (Havâşiyü'd- Dar), hizmetkârları, Haşim oğullarını ve halkı da askere aldı ve silahlandırdı. Böylece, teşkil ve techîz ettiği ordusunun başında Besasirî'nin Bağdad' ı tamamı ile ele geçirmesine mani olamadı, üstelik kendisi de esir düştü ve öldürüldü.⁸⁰

⁷⁸ Koca; a.g. m., s.158.

⁷⁹ Köymen; a.g. e., s.204.

⁸⁰ Köymen; a.g. e., s.206.

Bununla birlikte “Amîd”in asıl meşguliyet sahasını mali meseleler teşkil etmekte idi. Sultan Tuğrul Bey, üvey kardeşi İbrahim Yinal’ın isyanını bastırmak üzere Bağdad’tan ayrıldığı zaman, “ Amîd-ül Irak”, Vâsıt’ta vergi toplamak ile meşguldü.

Selçuklu şehirlerinde idari ve mali işler ile uğraşan amîdler muhtelif vergilerin tahsili ile mükelleftiler. Bununla birlikte idari-mali işler ile meşgul sivil teşkilatın başında bulunan büyük bir memurdur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu memleketlerinde bütün amîdler arasında Bağdad, Horasan, Irak-Acem ve Harizm amîdleri, idare ettikleri sahanın genişliği ve ehemmiyeti itibarı ile diğer amîdlerden daha yüksek bir mevkie sahiptirler. Bu nedenle de merkezdeki büyük memurlara yakın bir mevkileri vardır. Unvan ve lakap olarak kullanılan Amîdü’l- Mülk lakabı sonradan Amîdü’l- Devle ve daha sonradan Amîdü’l-Din şeklinde olarak devletin büyük memurlarına, büyük amîdlere, hatta Atabegler zamanında vezirlere verilmiş bir unvandır.⁸¹

Eyaletlerde sivil idarenin başı olan amîdlerden başka amîde bağlı olarak görev yapan Reislerdir. Çoğunlukla yerli halkın soylu ailelerinden tayin edilen reislerin görevleri arasında eyaletlerin iç idaresi, mali, adli, asayiş gibi görevleri bulunmakta idi.⁸² Bu görevlerini amîde bağlı olarak yerine getirmekte idi. Büyük şehirlere amîdlerden başka, askeri yetkilere sahip vali olarak “şahneler” tayin edilmekte idiler.⁸³

Eyalet memuriyetlerinden birisi de “Âmillik”tir. Bu makama kalem ehlerinden, yani İranlı biri tayin edilirdi. Görünüşe göre, Selçuklu devrinde “âmil” teriminin üç manası vardı: 1- Sivil vali, 2- Umumiyetle memur, 3- Vergi tahsildarı. Âmil terimi vali manasına gelmekte olup her vilayetin başında ya amîd ya da âmil bulunmaktadır.⁸⁴

Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd ile birleşerek, başında bulunduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na isyan eden Fazlaveyh’i te’dip etmek üzere harekete geçen Alp Arslan, Şiraz’ı aldığı zaman, buraya âmiller tayin etmişti. Bunun ifade ettiği mana, burasının, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ülkelerine katıldığı, bu

⁸¹ Köprülü; a.g. e ., s.107.

⁸² Nesimi Yazıcı; *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.304.

⁸³ Koca; a.g. m., s.158.

⁸⁴ Köymen; a.g e., s.221-222.

sebeple de buraya vergi tahsildarı olan âmil de dâhil olmak üzere gerekli Selçuklu memurlarının tayin edildiğidir. Görünüşe göre, bütün bir vilayetin vergilerini tahsil için bin âmil tayin edildiği gibi, bir vilayetin sadece bir tür vergisini tahsil için de âmil tayin ediliyordu. Zira meşhur devlet adamlarından Muhammed Nesevî, Alp Arslan'ın tahta geçişi sırasında Basra vilayetinin âmiliydi. Nişabur ve çevresi amilliği'ne tayin edilmişti. Fakat vazifesi sadece bu bölgenin harac'ını tahsil etmekte. Asıl vazifesi Horasan amîdliği idi. Bu devlet adamı "Amîd-i Horasan" adı ile tanınmakta idi.⁸⁵

Ahmed b. Mahmud, "Selçuknâme" adlı eserinde Horasan amîdinin, Alp Arslan zamanında, bu görevinin yanında âmillik görevine de getirildiğini belirtiyor. Horasan Amîdi Muhammed, Sultan Alp Arslan ile birlikte bir gece sefere giderken yağ bitti. Padişah karanlıkta kaldı. Yağ yerine yakacak bir şey bulunamadı. Bu durum üzerine Amîd Muhammed, Matbah Emini'nden elli dinarlık badem yağı satın aldı. Meşaleleri yaktı.. Padişah şakalaşp,"acaba yağı nereden buldu, ne tedarik kıldı?" derken, yağın kokusundan badem yağı olduğunu bildi. Bu hususu Amîd'e sordu. O da Matbah Emini'nden badem yağı aldığını söyledi. Padişah görüşünü beğenip, güzel buldu. Nişâbur'un gelirinin üzerine onu Âmil tayin etti. O yerin vergilerinin, öşrünün ve haracının üzerine ve o ülkenin bütün işlerine hâkim eyledi.⁸⁶ Amîd Muhammed'in Horasan Amîdliği yanında Nişâbur Âmilliği görevine gelmesi, bize onun bu bölgelerin hem yöneticisi olduğunu hem de bu bölgenin vergi tahsilini yaptığını gösteriyor. İdarî görevinin yanı sıra mali görevinin de olduğunu anlıyoruz.

Nizamü'l-mülk, vergi memurlarına (âmillere), Allah'ın kullarından vergi ve öşürleri toplarken lütufla, iyi sözler söyleyerek, isteyerek iyi muamele yapmalarını, ellerini daha ileriye götürmemelerini vasiyet etmektedir. Nizamü'l-mülk "Eğer vergi vaktinden önce istenirse tebaayı sıkıntıya sokarlar, bu zamansız yüklenme gerçekleşirse, halk mecburen mallarını yarı fiyatına satacaklarından o işlerinde perişan ve avare olurlar. Vergi memurlarına, tebaadan bir kişi hasta ise veya öküz ve tohuma ihtiyacı varsa, ona borç vererek yardım etmeleri tavsiye edilmelidir. Böylece

⁸⁵ Köymen; a.g e., s.222.

⁸⁶ Ahmed b. Mahmud; *Selçuknâme*, C.I, Hzl: Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul 1977, s.57-58.

yükü hafifleyen aile, yerinde kalacak, evi dağılmaz ve ömrünü huzur içinde geçirir.” demektedir.⁸⁷

Amîd ve Âmiller bir tür günümüzdeki valilerin görevini üstlenmişler ve buldukları yerlerdeki faaliyetlerinden merkeze karşı sorumlu olmuşlardır.

Bir eyaletin sivil valiliği demek olan amîdlik Alp Arslan’ın saltanatının sonlarına doğru ehemmiyetini kaybetmiş onun yerini eyaletin bir nevi askeri valiliği demek olan şahnelik almıştır.⁸⁸ Amîd, şahnenin emrinde sadece mali meselelerde, bilhassa iktâ meseleleri ile meşgul olan bir yüksek eyâlet memuru durumuna düşerken, şahne, Selçuklu İmparatorluğu’nun bir eyalette en yüksek mümessili haline gelmiştir. Alparslan’ın saltanatının sonlarına doğru amîd, taşrada şahneden sonra ikinci sırada bulunmaktadır.⁸⁹

Melikşah zamanında ve onu takip eden hükümdarlar zamanında Amîdlik, Şahnelik müessesesi yanında, fakat Şahnenin emrinde ve sadece mali meseleler ve bilhassa ikta meseleleriyle meşgul olan bir görevli olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önceleri çok fazla öneme sahip olan amîdlik zaman içerisinde bu önemini kaybetmiş ve yerini Şahneliğe kaptırmıştır.

2.3.6. Şahne

Bir eyaletin sivil valiliği demek olan “ Amîdlik”, Alp Arslan’ın saltanatının sonlarına doğru gitgide ehemmiyetini kaybetmiş ve onun yerini eyaletin bir tür askeri valiliği demek olan “Şahnelik” almıştır.

Eyaletlerde ve merkezde inzibat işleri ile görevli memura Şahne adı verilir.⁹⁰ Şahneler genellikle kılıç ehlinde olup asker kökenli idiler. Üstelik şahnelik görevine gulam sistemine göre yetişmiş bir Türk komutanı getirilmekte idi. Şahneye hizmet karşılığında maaş yerine belirli bir bölge ikta olarak tahsis edilmekte idi.⁹¹

Şahnelik, bir memuriyet olarak, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde ilk defa Tuğrul Bey’in ölümünü müteakip görülür. Tuğrul Bey’in ölümü üzerine ayaklanan Hemedan halkı, bu şehrin Amîd’i ile birlikte Şahne’yi ve adamlarından 700 kişiyi öldürürler. Şahne kelimesi, ikinci defa, Alp Arslan’ın saltanatının

⁸⁷ Nizamü'l- Mülk; a. g. e., s.46.

⁸⁸ Köymen; a.g. e., s .218.

⁸⁹ Yazıcı; a.g. e. , s.304.

⁹⁰ Merçil; a.g. e., s.284.

⁹¹ Koca; a.g. m., s.158.

başlarında geçer. Aytekin Süleymâni adlı bir Selçuklu kumandanı, şahne olarak, Irak Amîdi, Amîd-i Reisü'ül Irakeyn en Nihâvendî ile birlikte Bağdad'a gelir. Burada adı geçen Şahne Aytekin Bağdad'tan ayrılırken yerine oğlunu, nâib olarak bırakmıştı. Aytekin'in oğlu bu görev sırasında Halifenin köleleri tarafından öldürüldü. Aytekin'in oğlunun kanlı gömleği Halifelik Divanı tarafından Sultan Alp Arslan'a gönderildi ve Aytekin'in Bağdad Şahneliği'nden alınmasını istediler. Vezir Nizâmü'l- Mülk bu isteği yerine getirmede. Nizâmü'l- Mülk Şahne Aytekin'e Bağdad Şahneliği haricinde Tekrit Şahneliği'ni (günümüzde Irak'taki Tikrit) verdi. Buna rağmen Halifelik Divanı onun bu görevden uzaklaştırılması konusunda ısrar edince Nizâmü'l- Mülk ve Alp Arslan, Şahne Aytekin'i azlettiler ve yerine meşhur Selçuklu kumandanı Sa'd-üd -Devle Guherâyin'i Bağdad şahneliğine atadılar.⁹²

Şahneliğin devlet teşkilatında asıl ehemmiyet kazanması, kumandanı Sa'd-üd -Devle Guherâyin'inin bu makama tayini ile başlar. Sa'd-üd -Devle Guherâyin'i, Şahneliği zamanında, Abbasi halifesinin muhatabı haline gelmiş ve Abbasi Halifesinin, Selçuklu Sultanına arzularını ulaştıran yegâne devlet adamı olmuştur. Bununla beraber, Bağdad'ta vukubulan, dini-içtimai mahiyetteki, karışıklıklarda, Halifelik vezirinin talebi ile Şahne'nin olaylara müdahale ederek, sükûn ve asayişini temin ettiği görülmektedir. Mesela, Bağdad'ta oturan bir Türk'ün evinden çıkan bir şarkıcı kadın yüzünden meydana gelen, kısa zamanda bir Türk- Arap mücadelesi haline gelen karışıklıklar sırasında, Şahne Guherâyin, Halifelik vezirinin resmi talebi üzerine karışıklık çıkaranların bir kısmını yakalamış, emsal olmak üzere, cezalandırmıştır. Bunun üzerine de karışıklık çıkaranların geri kalanları da dağılmışlardır.⁹³

Bağdad şahnesi Sa'd-üd -Devle Guherâyin, Sultan Alp Arslan'ın, Berzem kale muhafızları arasında esir edilen Yusuf-ı Berzemi isimli şahıs tarafından yaralanması sırasında Sultan Alp Arslan'ı savunmuş ancak kendisi de yaralanmıştı. Ancak Sa'd-üd -Devle Guherâyin bu yaradan ölmemişti.⁹⁴

Şahneler, tayin edildikleri kazaların ayrıca bir valisi yok ise, valilik vazifesini de üstlenirlerdi. Kazanın savunması, yolların emniyetinin temini, kadı hükümlerinin icrası, vergi memurlarınca tahsil edilemeyen vergilerin toplanması gibi işler

⁹² Köymen; a.g. e., s.218 -219.

⁹³ Köymen; a.g. e., s.220.

⁹⁴ Er- Ravendî; a.g.e ., s.119.

Şahne'nin vazifeleri arasında idi. Ayrıca hükümdara bağlı bir Şahnenin halifelik merkezi Bağdat'ta bulunması Selçuklu Devleti'nin halifeliği denetim altında bulundurmasını da sağlıyordu.⁹⁵ Şahnenin görevleri arasında hırsızları yakalamak da vardır. Şahneler her zaman hırsızların ardındadır ve onları yakalamak için arar. Hırsızlar da onlardan kaçarlardı. Mesela çokbilmiş bir hırsız tövbe edip Polis olduğu zaman vaktiyle uğraştığı hırsızlık, yankesicilik gibi bütün işler şimdi adalet ve iyiliği kuvvetlendirmek yarardı. Bu adam hırsızlık yapmamış olan Polislerden daha üstündür. Çünkü hırsızların durumunu bilir.⁹⁶

Şahnelik müessesesi, Melikşah ve onu takip eden hükümdarlar zamanında bu makamı işgal edenlerin nüfuz ve yetkileri daha da genişleyerek, var olmaya devam etmiştir. Mesela, Melikşah zamanında da bir süre Şahnelik makamında kalan Sa'd-üd -Devle Guherâyin'nin, bid'at telakki edildiği için Halifelik tarafından itiraz edilmesine rağmen kapısında üç defa nevbet çaldırmıştır. Bu yaptığı uygulama ile Guherâyin'in melik statüsüne ulaşmasını sağlamıştır.

Şahne'lerin kılıç ehlerinden, yani Türk kumandanlarından olmalarının tabii neticesi olarak, maiyetlerinde büyük askeri kuvvetler bulundurdıkları görülmektedir. Mesela, Guherâyin, Bağdad'a emrinde bir ordu denecek kadar büyük bir kuvvetle gelmiştir. Hâlbuki kalem ehlerinden olan, yani İranlı olan "Amid"lerin emirlerinde, daha ziyade ekserisi yine İranlı olan mülki memurlar bulunmakta idi.

Kirman Selçukluları Devletinde de Şahneler şehirlerde askeri vali olarak görev yapmakta ve zabıta ile ilgili işlerin idaresini yürütmekte idi. Onların en mühim görevi şehir içerisindeki düzeni korumak idi. Melik Tuğrul-şah'ın ölümünden sonra çıkan taht mücadelesi sırasında Cîruft'daki askerler Behram-şah'dan mal almalarına rağmen, Bem'de bulunan Arslan-şah'ın yanına kaçıyorlardı. Bu durumda Melik Behram-şah ve Atabeg Müeyyed ed- Dîn Reyhân, Berdesir şahnesi olan Kutb ed-Dîn Muhammed'den vilayeti idaresi altında tutmasını ve şehri korumasını istemişlerdi. Daha sonra Kutb ed-Dîn Muhammed'in atabeglik, dâdbeglik ve Berdesir şahneliğini uhdesinde bulundurduğunu ve Kirman'ın bütün önemli işlerinin onun idaresinde olduğunu görüyoruz. Hatta bu durum diğer emirlerin onu kıskanmalarına sebep olmuş ve daha sonra dâdbegliğe ve şahneliğin yarısına Turumtay tayin edilmişti.

⁹⁵ Coşkun Alptekin; "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7., Çağ Yay., İstanbul 1993, s.201.

⁹⁶ Merçil; a.g.e., s.16.

Turumtay'ın Melik II.Arslan-şah'ın yanında itibarının artması, Atabeg Kutb ed-Dîn Muhammed'in II. Arslan-şah'ın yanından kaçmasına sebep olmuştu. Atabeg Kutb ed-Dîn Muhammed Behram-şah'ın yanına giderken Cîruft'a uğramış ve buranın şahnesi Şems ed-Dîn Mağûnî'yi yakalamıştı. Daha sonra Atabeg Kutb ed-Dîn Muhammed bir kere daha gözden düştü ve İğ tarafına kaçtı, fakat Kirman'a döndüğü sırada Berdesîr şehrini zapt etti. Bu sırada Berdesîr şahnesi Emir Ebu'l- Fevâris Deylemî idi. Melik II. Turan-şah kışı geçirmek üzere Germsîr bölgesine gideceği zaman şehirde Emir İftihâr ed -dîn Kaymaz, Zafir Muhammed Emîrek ve İftihâr ed-Dîn İsfendiyar şahne olarak bırakılmıştı.⁹⁷ Berdesîr şehrine üç ayrı kişinin şahne olarak bırakılması, bize aynı zamanda bir şehirde üç şahnenin görev yaptığını göstermektedir. Ancak bu şahnelerin nasıl bir görev taksimatı yaptığını bilemiyoruz.

Hâkim, Savcı ve Belediye Başkanlığı'nı belli ölçüde şahsında toplayan Kadılar aynı zamanda zabıta görevlerini yürütürken Şahneler, kadılara yardımcı olurlardı. Şahneler idari yönden Amide bağlı iken adli yönden Kadı'ya bağlı idi. Adli bir olay meydana geldiğinde mutlaka Kadı ile irtibata geçerler ve Kadı'nın emirleri doğrultusunda hareket ederlerdi.

Bununla birlikte şahnelerin bazı olaylarda kendi inisiyatiflerini kullandıklarını görüyoruz. Konuyu kadıya haber vermeden karara bağladıklarını ve bazen de yanıldıklarını Mesnevi'deki anlatılan bir olaydan anlıyoruz. Mesnevi'de bu konu ile ilgili olarak; “ Yirmi tane yahut daha fazla hırsız, oraya gelip konmuştu. Çaldıkları şeyleri aralarında pay ediyorlardı. Birisi bu hırsızların durumunu şahneye haber vermişti. Derhal şahnenin adamları gelip hepsini yakaladılar. Şahne hiddete gelip cellâda “Bunların ellerin ayaklarını kes” dedi. Cellât oracıkta hepsinin sol ayakları ile sağ ellerini kesmeğe başladı. Bir gürültüdür koptu. O arada zahidin eli de yanlışlıkla kesildi. Cellât, ayağını da kesmek üzere iken rütbesi pek büyük bir atlı geldi. Cellâda: “Be hey köpek kendine gel. Bu filan şeyh'dir. Neden onun elini kestini? diye” bağırdı. Cellât, elbisesini yırtıp giderek yana yakıla durumu şahneye anlattı. Şahne yalınayak gelerek, şeyhden özür diledi.” şeklinde bir olay anlatılmaktadır.⁹⁸

Kirman Selçukluları'nda Şahne, eyalet teşkilatında ve devletin merkezinde inzibat işleri ile görevli memurdur. Kirman Selçukluları'nda şahnelerin görevleri Büyük Selçuklu Devleti'ndeki görevlerinden pek farklı değildi. Kirman

⁹⁷ Erdoğan Merçil; *Kirman Selçukluları*, Kültür Bakanlığı Yay.,İstanbul 1980, s.285–286.

⁹⁸ Mevlana; a.g. e., C.3., İstanbul 1966, s.137.

Selçuklularında Şahneler, Selçuklu hanedanının Kirman dışındaki idareleri altında bulunan bölgelerde merkezdeki işlere bakan aynı zamanda o bölgenin mahalli hâkimini kontrol altında tutan görevlilerdi. Bunların aynı zamanda o ülkelerde meliklerin temsilcisi olduğu anlaşılıyor. Mesela, Büyük Selçukluların Bağdad şahnesi gibi. Kirman Selçuklularının hâkimiyetleri altındaki bölge ve şehirlerden olan “Uman”, “Tabes” ve “Yezd” de şahneleri bulunmuştu. Nitekim Melik Kavurd, “Uman”a hâkim olduğu zaman oranın Büveyhiler tarafından valisi olan Şehriyar b. Tafil’ e “Ben geri dönüyorum, vilayet senindir ve benim şahnem burada senin hizmet ve sohbetinde bulunacak” demişti. Kirman Selçukluları şahnesi, Melik I. Muhammed’in tahtta geçişine kadar “Uman”da kalmıştı. Kirman Selçuklu Devleti’nde şahneler şehirlerde muhtemelen askeri vali olarak görev yapmakta ve zabıta ile ilgili işlerin idaresini yürütmekte idiler. Onların en mühim görevleri şehir içindeki düzeni korumaktı. Melik Turan-şah’ın ölümünden sonra çıkan taht mücadelesi sırasında Ciruft’taki askerler Behram-şah’dan mal almalarına rağmen, Bem’de bulunan Arslan-şah’ın yanına kaçıyorlardı. Bu durumda Melik Behram-şah ve Atabeg Müeyyed ed-Din Reyhan, Berdesir şahnesi olan Kutb ed-Din Muhammed’den vilayeti idaresi altında tutmasını ve şehri korumasını istemişti. Daha sonra Kutb ed-Din Muhammed’in atabeglik, dadbeglik ve Berdesir Şahneliğini uhdesinde bulundurduğunu ve Kirman’ın bütün önemli işlerinin onun idaresinde olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte Berdesir’de üç şahnenin görev yaptığı da olmuştur. Melik II. Turan-şah’ın kışı geçirmek üzere Germisir bölgesine gideceği zaman şehirde Emir İftihar ed-Din Kaymaz, Zafir Muhammed Emirek ve İftihar ed-Din İsfendiyar şahne olarak bırakılmıştı. Bunun yanında Kirman Selçuklu Devleti’nde Şahnelerin vergi tahsili sırasında amile yardım etmektedirler. Şahneler vergilerin toplanması sırasında hizmetkârlarını amile yardımcı olmak üzere göndermişlerdir. Kirman’da şahneler doğrudan doğruya melikler tarafından tayin edilmekte idi.⁹⁹

Günümüzde polisin adli yönden amiri savcıdır. Polis günümüzde adli yönden savcının emirleri doğrultusunda hareket eden asayişli sağlamakla vazifeli bir devlet görevlisidir. Şahne de Selçuklular zamanında adli yönden Kadı emirlerinin uygulayıcısı konumunda olan, asayişli sağlamada vazifeli bir görevlidir.

⁹⁹ Merçil; a.g. e., s.285-287.

2.3.7. Reis

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında eyalet teşkilatında şehirlerin başı olan Reislik müessesesi, Tuğrul Bey'in ilk zamanlarından itibaren mevcuttur.

Sultan Tuğrul Bey, Hoy ahalisinden 10.000 dinar talep etmişti. Hoy halkı, bazı savaşlarda Sultana yardım ettikleri için, Sultanın kendilerine para ve silah yardımında bulunması gerektiği cevabını verdiler. Bununla beraber, Sultan' a 4 000 dinar takdim ettiler. Bu parayı az bulan Sultan Tuğrul Bey, Hoy şehrine bir askeri kıt'a gönderdi. Şehir ahalisi bu askeri birlik ile savaşmaya başladı. Şehrin, gönderdiği kuvvetlere karşı savaşacağını beklemediği anlaşılan Sultan Tuğrul Bey, bağlı hükümdarlardan Hezaresb ile has adamlarından Savtekin'i şehir reisi Yusuf'a, her halde meseleyi barış yolu ile halletmek maksadı ile gönderdi. Şehir halkı, elçileri şehre sokmadılar. Elçiler bunun üzerine geri dönmek zorunda kaldılar. Savaş yeniden başladı ve 40 gün devam etti. İki taraftan birçok insan öldü. Sonunda, şehrin ihtiyarları, Ebu Kalicar Hezaresb eliyle Selçuklu veziri Amidü'l- Mülk Kündiri'ye elçi göndererek, aman talebinde bulundular. Amidü'l- Mülk Kündiri onların aman taleplerini kabul ederek, Hezaresb ve Savtekin'i tekrar gönderdi. Şehre giren bu iki Selçuklu elçisi ile yapılan müzakere neticesinde şehir halkının 30 000 dinar ödemesi kararlaştırıldı. Uzlaşmadan üç gün sonra şehre giren Vezir Amidü'l- Mülk, Sultan'a karşı savaşmış olanları yakaladı. Harb suçlusu saydığı bu kişilerin bir kısmının ellerini kesti, bir kısmını da öldürdü. Şehir reisi Yusuf'u da hapsetti. Bundan sonra şehri yeniden teşkil ve tanzim eden Vezir Amidü'l- Mülk, reisliğe Ebu Said adlı şehir ihtiyarından birisini tayin etti. Ebu Said, aralarında öteden beri düşmanlık olan eski reis Yusuf'u kendisine teslim etmesi şartı ile Vezir Amidü'l- Mülk'e 10 000 dinar verdi. Eski reis Yusuf'u teslim alınca da onu dövdü. Bunu haber alan Vezir Amidü'l- Mülk'e, Ebu Said'i Reislik görevinden alarak hapsetti. Onun yerine de daha önce reislik yapmış olan Ömer isimli birini getirdi.¹⁰⁰

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında eyalet teşkilatında şehirlerin başı olan Reislik müessesesi, Sultan Alp Arslan zamanında o kadar ehemmiyetli bir müessese değildi. Reislik müessesesi Sultan Alp Arslan zamanında,

¹⁰⁰ Köymen; a.g. e., s .229.

imparatorluğun doğu tarafında bu ad altında rol oynamakta devam ettiği halde, ülkenin batı taraflarında, bilhassa Irak'ta, yerini Amîd'e, daha sonra da, Şahne'ye bırakmış bulunuyordu.

Reis'in görevi, Sultan Alp Arslan zamanında "Amîd ve Şahne"nin görevi ile büyük bir benzerlik içermektedir.¹⁰¹ Selçuklu hâkimiyetini görev yaptığı müddetçe yürütmekle vazifeli bir devlet adamı sıfatı ile reis görev yaptığı yerlerde nizam ve asayiş koruduğunu biliyoruz. Memuriyet sahasında imar faaliyetlerinde de bulunmak reislerin görevleri arasında yer almaktadır.

2.3.8. İğdiş ve İğdişbaşı

İğdiş, terbiye etmek, beslemek ve yetiştirmek anlamlarına gelen iğitmek fiilinden türetilmiştir. Terbiye edilmiş, hadım edilmiş (kısırlaştırılmış) insan, ayrıca melez anlamlarında da kullanılmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da şehirlerdeki vergi memurlarına iğdiş, reislerine de iğdişbaşı, emir-i iğdişân, emirü'l-egâdişe denilmekte idi. Türkiye Selçukluları'nda şehirlerdeki halkın önde gelenlerine de iğdiş denildiği, hatta şehirlerdeki ticari hayatı iğdişbaşı'nın kontrol ettiği bilinmektedir. İğdişbaşı devlet görevlilerinin dışında şehir halkını temsil eden en yüksek görevli idi.¹⁰²

Selçuklu şehirlerinde İğdişbaşı, Osmanlılar zamanındaki şehir Kethüdalarının görevini yapan, şehir ileri gelenleri arasından merkezce atanan ve emrinde iğdişler (Mahalle Kethüdarları) bulunan bir halk temsilcisidir. Şehir nüfusunun durumuna göre, bu temsilci bazen Müslüman, bazen Hıristiyan olabilmektedir. Bu durum bunların ekseriya, bir Hıristiyan- Müslüman melezi olduğu hususunda görüşler ileri sürülmesine sebep olmuştur. İğdişler, İğdişbaşı yönetiminde, tıpkı ahiler gibi, şehirde silahlı milis kuvveti teşkil etmekte ve siyasi olaylarda sık rol oynamakta idiler.¹⁰³

Ayrıca bugünkü mahalle muhtarlarına veya Osmanlı Devletindeki mahalle Kethüdalarına karşılık Selçuklu mahallelerinde de "iğdiş" adı verilen "mahallebaşları" vardı. Her mahalle iğdişini kendisi seçiyor, kadıya gidiyor, sicile

¹⁰¹ Köymen; a.g .e., s .228.

¹⁰² Selim Kaya; *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi* (1192–1211), T.T.K. Yay., Ankara 2006, s.173.

¹⁰³ Aydın Taneri; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir- i Azamlık, (1299–1453)*, Akademi Kitapevi Yay., İzmir 1997, s.143.

adını ve vazifesini yazdırırdı.¹⁰⁴ Kadı da tasvip ediyordu. Mahallelerde oturan halkı hükümet ve kadı yanında temsil eden, hükümetçe halktan istenen her türlü “salmalar” ve şehri bir devlet büyüğü ziyaret ettiği zaman kendisine verilen “peşkeşler”, hane başına dağıtılır ve toplanırken, iğdişlere mühim vazifeler düşmekte idi. Halkı ilgilendiren mühim meselelerde, mesela bir fermanın onlara duyurulmasında yahut siyasi müzakerelerde, büyük şölen toplantılarında iğdişler mutlaka bulunurdu. Ayrıca bu toplantı ve şölenlere mahalle halkından olan başlıca zengin ve tanınmış aile şefleri de “ayan” adı ile iğdişlerin yanında olarak katılıyorlardı. Bütün iğdişlerin ve ayan derecesine yükselmiş olan kimselerin başlarında da “iğdişbaşı” ya da “emir-i iğdişan” adı verilen reisleri vardı. İğdişbaşılar, iğdişlerin ve ayanın başı olarak, bütün bir şehri temsil etmekte olduğu için, bugünkü Belediye başkanlarına benzemektedir.¹⁰⁵

İğdişler İslamlaştırılan askeri bir sınıf idi. Hıristiyan muhtedîler ve çocuklarından alınırdı. Görevleri ise şehirlerin nizamını korumak idi. Zamanla şehirlerin müdafaası ve korunmasında önemli hizmetler gördüler.¹⁰⁶ Ancak nadiren de olsa şehrin savunmasında iğdişbaşılarının olumsuz davranışlarını da görmekteyiz. Bu olumsuzlukların birisi Anadolu’da Moğol saldırıları sırasında meydana gelmiştir.

Moğol ordusu, Sivas’da önemli bir direnişle karşılaşmadan Kayseri üzerine yürümüştü. Kayseri halkı Sivas’ın aksine müdafaaya hazırlandı. Şehir halkı, teşkilatlı ahiler ve miktarı bilinmeyen askerler Kayseri’deki müdafa gücünü oluşturmaktaydı. Köseadağ bozgunundan kaçıp Kayseri’ye gelen Samsasüddin Kaymaz ile topal Fahrettin Ayaz müdafa kuvvetlerinin başında bulunuyor; surları ve burçları tahkim ederek Moğolları bekliyorlardı. Moğol ordusu gelince sur dışı mahalleleri işgal edip yağmaladılar ve yaktılar, buldukları insanları da öldürdüler. Baycu ve diğer noyanlar ertesi gün ata binip şehrin etrafını dolaştılar ve Sivas kapısı burcuna karşı, Dabbağlar çarşısı tarafına, üç mancınık kurdular. Bunların atışında da esirleri ve Cavlakî (Kalenderî) leri kullandılar. On beş gün devamlı muhasara ve muharebe ile surlar ve burçlar üzerinde yarıklar açtılar. Ancak şehir halkı, ahiler ve askerler bu durum karşısında müdafaada kusur etmiyorlardı. Mescid-i Battal dağ ve harabelerinde pusuya yatan savaşçılar da oraya gelen bazı Moğollara taarruz ettiler. Kayseri halkı,

¹⁰⁴ Çağatay Uluçay; *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E.B. Yay., İstanbul 1965, s.200.

¹⁰⁵ Akdağ; a.g .e., s.19-20.

¹⁰⁶ Küçükdağ ve Arabacı; a.g .e., s.150.

ahiler ve askerler şehri müdafaa ediyorlar, Moğolların ümidi kırılıyordu. Moğollar muhasaradan vazgeçip, ertesi yıl gelmek üzere, dönmek kararında idiler. Lakin Kayseri İğdişbaşı olarak görev yapan Hajuk oğlu Hüsam adlı bir Ermeni mühtedisinin hıyaneti durumu değiştirdi. Hajuk oğlu Hüsam geceleyin gizlice Baycu ile temas kurdu. Ondan yazılı teminat alınca karargâhına gitti. Şehrin ahvali ve büyükleri hakkında bilgi verdi. Bu hıyanetten haberi olmayan Selçuklu kumandan ve askerleri, şehir ahali müdafaaaya devam ediyorlardı. Nihayet emirler, Hajuk oğlu Hüsam'ın hareketini, bu sayede hayatını, ailesini ve malını kurtardığını öğrenince şehrin subaşı Fahrettin Ayaz aynı yolu takip etti. Geceleyin taraftarları ile Baycu'nun karargâhına vardı. Bu iltihaklar dolayısı ile Moğollar dönüşten vazgeçerek muhasarayı şiddetlendirdiler. Şehirde yalnız kalan Emir Samsasüddin Kaymaz bütün kudreti ile cihada devam ediyordu. Moğollar Sivas kapısı burcunu döğerken bütün askerleri de bu kapı üzerinde taarruza geçirdiler. Surları ok yağmuruna tutup burçlar üzerine çıkmayı başardılar. Ele geçirdiklerini öldürdüler. Moğol askerleri kaleyi ve şehri ele geçirdiler.¹⁰⁷

Moğolların Kayseri'yi muhasarası sırasında şehri savunan Ahiler çok büyük direniş göstermişler, ancak şehrin Ermeni İğdişbaşı Hajük oğlunun ihaneti üzerine şehir düşmüş, Moğollar şehri almış, ahileri kılıçtan geçirmişler, Ahi Evran'ın eşi ve Bacıyan-Rum teşkilatının başkanı olan Fatma Bacı ve birçok Ahi ileri gelenlerini tutuklamıştır. Ahiler Moğollara karşı savaştıkları, askeri ve ekonomik güçleri bulunduğu için teşkilatları büyük ölçüde dağılmış idi.¹⁰⁸

Burada Kayseri şehrinin İğdişbaşı devşirme veya muhtelif bir kuvvetin komutanı durumundadır. Moğol kumandanı Baycu Noyan'a haber gönderip kendisine bir bölgenin tımarı verileceği vaadi ile Kayseri şehrinin düşmesine neden olmuştur. İğdişbaşı Hajük oğlu Anadolu Selçuklu Devleti'ne zor zamanında yardım etmediği gibi Kayseri gibi önemli bir şehrin Moğolların eline geçmesine neden olmuştur.

XII ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da şehirlerdeki vergi memurlarına İğdiş adı verilmiştir. İğdişlerin reislerine “İğdişbaşı, Emir-i İğdişân, Emirü'l- Egâdişe” deniliyordu. Anadolu Selçuklularında şehirlerin önde gelenlerine de İğdiş

¹⁰⁷ Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s.440-441.

¹⁰⁸ Mikail Bayram; *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.23.

denilmektedir. Bunlar şehirdeki ticari hayatı kontrol ederlerdi. Aksaray, Larende, Ereğli ve İskilip gibi Selçuklu şehirlerinde İğdişler ve İğdişbaşılar mevcut idi. Şimdiye kadar adları tespit edilen İğdişbaşılar şunlardır: Hacı İbrahim b.Ebu Bekir (Konya), Hürremşah (Sivas), Hajuk oğlu Hüsam (Kayseri), Muin (Malatya), Fahreddin (Konya), Şemseddin ve Hasbeg b. Said.¹⁰⁹

Tuncer Baykara, yukarıda adı geçen İğdişlerden Hajuk oğlu Hüsam'dan başka gayri Müslim kökenli iğdişin olmadığını, iğdişbaşılarının ve iğdişlerin melez kökenli olduklarına dair düşüncenin gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir.¹¹⁰

İğdişbaşı, devlet görevlilerinin dışında şehir halkını temsil eden en yüksek görevli idi. Ticaretin ve halktan vergi toplanmasının yanı sıra bir düşman tehdidine ve muhasaraya karşı şehrin savunmasını da organize ediyordu. Babailer isyanına karşı koyan Sivas İğdişbaşısı şehrin ileri gelenleri ile birlikte öldürülmüştür. Şehir eşrafı ve ayanı arasında sayılan İğdişler ve İğdişbaşılar, görevlerinin önemi dolayısıyla büyük yetkilere sahiptirler. Gerektiğinde şehzadeler ve sultanlar iğdişbaşının konağında misafir edilip ağırlandırmakta idi. XII. yüzyıldan itibaren İğdiş teşkilatı Konya başta olmak üzere hemen her Selçuklu şehirde mevcut idi. Bunlar, sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak, zanaat ehlinin ve güçsüz insanların huzur içerisinde yaşamasını sağlamak için çalışmışlardır.¹¹¹ Umumiyetle oturdukları şehirlerdeki mali işler ile meşgul olmakta olan iğdişlerin vergi toplamak başlıca vazifeleri idi.¹¹²

Konya'da içtimai sınıflar evlerin ihtişamına göre sıralanırken İğdişlerin evleri, tüccarlar ile birlikte Sultan ve melikler, vezir ve emirlerden sonra üçüncü sırada gelirdi. Sultan ve melikler en güzel evlere sahip olmuşlardır. Sultan ve meliklerden sonra vezir ve emirlerin evleri ikinci derecede güzeldir. Halk tabakasına temsilcilik eden ayan ve iğdişlerin evleri şehirde üçüncü derecede güzellik arz

¹⁰⁹ Akdağ; a.g .e., s.15.

¹¹⁰ Tuncer Baykara; "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *Bellekten*, C.LX., sayı. 229, T.T.K. Yay.,Ağustos Ankara 1996, s.686.

¹¹¹ Akdağ; a.g .e., s.15.

¹¹² Faruk Sümer; "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, T.T.K. Yay., İstanbul Nisan 1985, s.18.

etmektedir.¹¹³ Mevlana, Konya’da iğdişlerin evlerinin zanaat erbabının evlerinden üstün olduğunu, varlıklı kimseler olduklarını belirtmektedir.¹¹⁴

1211 de ağabeyi İzzeddin Keykâvus tarafından Ankara’da kuşatılan Alaaddin Keykubâd anlaşma yaptıktan sonra şehirdeki iğdişlerden birisinin evine nakledilmişti. Sonra 1220 yılında Sivas’ta Selçuklu tahtına oturup Konya’ya doğru yola çıkan “Alaaddin Keykubâd” Konya- Aksaray arasındaki Obruk’ta karşılayanlar arasında iğdişler de bulunmakta idi. 1277 yılında Konya’yı zapteden Karamanoğlu Mehmed Bey kendisine Cimri lakabı verilen Selçuklu şehzadesini tahta çıkardığı zaman iğdişlere ve şehrin büyüklerine Cimri’nin sultanlığını kabul ettiklerine dair and içirmişti.¹¹⁵

İğdişler hemen her Selçuklu şehirde mevcut idiler. Konya, Sivas, Kayseri, Aksaray, Larende, Ereğli ve İskilip iğdiş ve iğdişbaşısı olan şehirlerdir.¹¹⁶

Anadolu Selçuklu Taşra Teşkilatında şehir divanında bulunan görevlilerden biri Emir- i İğdişan idi ve “Server-i Hacegan” diye anılıyordu.¹¹⁷ XIII. Asrın sonlarında devletin resmi dili Farsça ve Arapça yerine Türkçe kabul edilirken, eski terimlerde yapılan birçok değişikliklerde iğdişbaşı kelimesi “Şehir Kethüdası” şekline konmuştur.¹¹⁸

İğdişler, İlhanlı mali teşkilatının Anadolu’da geniş ölçüde uygulanmaya başlanması ile gerek devlet memuru gerekse sosyal bir zümre olarak XIII. Yüzyılın sonlarına doğru önemlerini kaybetmişler ve yerlerini Ahiler almıştır.¹¹⁹

Osmanlılar, muhtar anlamına gelen İğdişi, Belediye başkanı anlamında kullanılan İğdişbaşı terimlerini terk ettiler. Bunların yerine “Mahalle Kethüdası” ve “Şehir Kethüdası” terimlerini kullandılar.¹²⁰

Gerek, İslamlaştırılan sınıf olarak nitelendirilen, gerekse melez olarak nitelendirilen İğdişler, buldukları şehirlerin temsilcisi olmuşlar, hükümetle halk

¹¹³ Akdağ; a.g .e., s.15.

¹¹⁴ Ahmed Eflakî; *Ariflerin Menkıbeleri*, C.1 (Çev. Tahsin YAZICI), M.E.B. Yay., İstanbul 1964, s.228.

¹¹⁵ Sümer; a.g..m, s.18

¹¹⁶ Baykara; a.g .m., s.687.

¹¹⁷ Faruk Sümer; “İğdiş Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.21, Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2000, s.524.

¹¹⁸ Akdağ; a.g. e., s.20.

¹¹⁹ Sümer; a.g..m, s.21-22.

¹²⁰ Uluçay; a. g. e., s.201.

arasında arabulucu rolünü üstlenmişler, ticaretle uğraşmışlar, ticarete yön vermişler, buldukları şehri savunmuşlar ve şehirlerinin asayişini sağlamışlardır.

2.3.9. Kûtvâl

Kale muhafızı olan bu görevlilerin varlığına eyalet teşkilatı içinde rastlıyoruz. Mağun kasabası civarındaki Kale-yi Süleyman, bir kûtvâlin ve yine sahil kalelerinden Kale-yi Manucan da Mağun kûtvâlinin idaresinde idi. Sabık ed- Din Ali Sehl ise, Bem kalesi kûtvâli idi ve oraya Melik Behram-şah'ın hükmü ile tayin edilmişti. Bu bakımdan kûtvâllerin muhtemelen melikler tarafından tayin edildiği anlaşılıyor.¹²¹

Aksarayî, Büyük Selçuklular zamanında kale komutanı olarak görev yapan bir kûtvâlin Sultan Alp Arslan'ı öldürdüğünü şu şekilde anlatmaktadır: “Sultan Alp Arslan, Malazgirt'ten dönünce Acem ülkesinde görkemli bir saltanat sürdü. Zamanın sonlarına doğru Maveraünnehir'e yürüdü. Berzem kalesini kuşatıp aldı. Kale komutanı (kale kûtvâlini) yanında bir adamla sultanın huzuruna getirdiler. Sultan durum hakkında soru sorunca kûtvâl doğru cevap vermedi. O zaman Sultan onu öldürmelerini buyurunca adam, bıçağını çekerek Sultan'a saldırdı. Köleler onu tutmak istediler. Sultan ok atıcılıktaki ustalığına güvenerek kölelere engel oldu. Fakat oku ve yayı, adamı sıyrıp geçti. Onun üzerine adam hemen yerinden kalkıp Sultan'a darbe indirdi.¹²² Berzem kalesi kûtvâli Yusuf isimli birisi idi. Yusuf'un sultana saldırmasından sonra Ferraş Ermenî, Yusuf' a yetişip gürz ile başına vurdu ve onu öldürdü. Türkler gelip Yusuf'u parça parça ettiler. Sultan Alp Arslan bu saldırıdan sonra öldü.¹²³

Burada Sultan Alp Arslan'ın kendisine aşırı derecede güvenmiş, bir kale komutanını hafife almış ve bu hatası sonucunda da öldürülmüştür.

Selçuklularda olduğu gibi bazı Türk devletlerinde de kûtvâl ismi verilen kale muhafızlarının şehrin asayiş işi ile ilgilendiğini görmekteyiz.

Delhi Türk İmparatorluğu'nda Delhi Kûtvâli, Abbasilerdeki Sahib-üş-Şurta'ya benzerdi. Mevkii bakanların konumundan biraz daha aşağıdadır, fakat yine de devletin en yüksek memurlarından sayılırdı. Melik-ül Ümera veya Ala-ül- Mülk

¹²¹ Merçil; a.g .e., s.288.

¹²² Aksarayî; a.g. e., s.13.

¹²³ Ahmed b. Mahmud; a.g. e., s.112.

ünvanlarını taşırdı. Balaban, Lakhanavti bölgesini fethettiğinde vezir yerine Melik-ül- Ümera, Fahreddin Kutvali naibliğe tayin etmişti. Kutval, hükümdarlık haremi, hazinesi ve başkentini yönetimine bakar, buraların anahtarını muhafaza ederdi. Nagarkut Reisi sadakatini bildirmek üzere Sultan Firuz Şahın huzuruna geldiğinde, Sultanın yanında şehrin anahtarını taşıyan Kutval de bulunuyordu. Kutvalin görevi şehirdeki asayişin sağlığını sağlayıp suçluları yakalamak idi. Sanıklar Karakollarda (Kutvali) tutuklanır ve daha sonra kadının, hükümdarın, bunlar da yoksa vezirin huzuruna çıkarılırdı.¹²⁴

Kale muhafızı olarak görev yapan ve varlığına eyalet teşkilatı içinde rastladığımız kûtvâller, buldukları kalelerin muhafazasını sağlarken kale ve çevresindeki yerlerin asayiş ve güvenliğinden sorumluydu. Buldukları yerde bir tür polis vazifesini yerine getirmekte idi.

2.3.10. Mirliva

Anadolu Selçuklularında ve Anadolu Beyliklerinde ülke bir takım bölümlere ayrılmış idi. Bunlar temel yönetim birimleri idi. Buralara başlıca iki kişi gönderiliyordu. Bunlardan biri, hanedan mensuplarından veya askeri sınıftan güvenilir biri olan Mirliva idi. Mirliva, hükümdarın siyasi otoritesini temsil ediyordu. Diğeri ise kadı idi. Mirliva, kadının hükmü olmaksızın hiç kimseyi cezalandıramazdı. Kadı da mirlivanın kuvvetine dayanmadan hükmünü yerine getiremezdi. Her iki görevli de doğrudan doğruya merkeze karşı sorumlu idiler ve bir yerde birbirlerinin denetimini yapmakta idi. Mirlivanın iki asli görevi vardır:

a- Askeri Görevi: Kapısı halkı ve emrindeki tımarlı sipahi ile birlikte daima hazır bir askerdir. Çağrıldığı anda sefere katılmak ve savaşlarda hazır bulunmak zorundaydı.

b-Yönetim görevi: Bölgesindeki tebaanın güvenini ve düzenini sağlamakla yükümlüdür. Bir sancak yöneticisi olarak mirlivanın görevleri şunlardır:

- 1- Merkezin emirlerinin ve kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak;
- 2-Suç işlenmesini önlemek;
- 3-Suç işlendiğinde suçlunun cezalandırılması için yakalanmasını sağlamak.

¹²⁴ M. Aziz Ahmet; *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Hzl: Tansu Say, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul 1975, s.328.

Bu görevlerin yerine getirilmesi için mirlihanın emri altında Zaim denilen bir görevli bulunmakta idi. Bu görevli yanındaki yeter sayıdaki yardımcılar ile birlikte, bölgede devamlı kol gezerek bey adına işlem yapmakta idi. Zaimin kovuşturduğu sorunlar genellikle kamu düzenini ilgilendirdiği için mirliha ve zaim, kamu davası niteliğindeki sorunları kadı huzuruna getirmekte idiler. Yaralama, adam öldürme, hırsızlık, sarhoşluk, oruç tutmama gibi suçlar, kamu davası niteliğinde idi. Kişiler arasındaki anlaşmazlıklar, haksızlığa uğrayan şikâyeti üzerine, takip konusu olmakta idi ve bu husus için mahkeme teşkilatının özel görevlileri vardı. Zaimden başka mirlihanın emrinde görev yapan Ases veya yasakçı denen gece bekçileri vardı. Bunlar geceleri sabaha kadar çarşı pazarda dolaşarak, esnafın ve evlerin güvenliğini sağlardı. Bunlar dışında, hemen hemen her Anadolu şehrinde bir hisar bulunurdu ve burası özel bir teşkilat tarafından korunmakta idi. Beldenin kıymetli eşyaları burada saklanmakta, tehlike anlarında burası ahalinin sığınağı olarak kullanılırdı.¹²⁵

3.SELÇUKLULARDA RESMÎ HABER ALMA ve İSTİHBARAT TEŞKİLÂTI

Devletlerin iç güvenliğini sağlamada karşımıza çıkan kavramlardan biri de istihbarat ve haber almadır. Bir devlet için istihbarat ve istihbarat teşkilatı son derece önemlidir.

Tarihin en eski devirlerinde, en küçük insan topluluklarında bile istihbarat faaliyeti vardır. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak basitten karmaşığa doğru istihbarat elde etmede ve bu işi yapan teşkilatlarda da büyük gelişmeler olmuştur. Dolayısı ile de istihbaratın manası da genişlemiş, istihbarat toplanması gereken alanlarda çoğalmıştır.

Devletlerin siyasi, askeri, ekonomik, teknolojik, stratejik, iç ve dış güvenliğe yönelik istihbarata ihtiyaçları vardır. Bu işi yapacak ve ülkenin istifadesine sunacak istihbarat teşkilatına sahip olmak da kaçınılmaz bir gerekliliktir. Kuvvetli bir istihbarat teşkilatı bir ülkenin, bir milletin gözü, kulağı, doğru ve lüzumlu bilgi dağıtıcısıdır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar konu daha çok askeri casusluk şeklinde

¹²⁵ Yücel; a.g .e., s.309-310.

anlaşılmış ve uygulanmıştır. Casusluk anlamında istihbaratçılığın tarihi eski olmasına rağmen bugünkü manada teşkilatlanması oldukça yenidir.

3.1. İstihbarat

İstihbaratın lügat manası: “bir kimse, bir şey hakkında toplanan bilgi, haber veya haberler, duyulan şeyler, haber alma” şeklindedir. İstihbarat; planlama, araştırma, deliller toplama, çeşitli akli ve tecrübî, ilmi metotlar ile onları değerlendirip bir sonuç elde edip kullanma faaliyetlerini içine alır.¹²⁶ Bir başka ifade ile istihbarat; yabancı bir ülkenin bir veya birden fazla yönüne ait sağlanabilmiş bilgilerinin bir araya toplanması, kıymetlendirilmesi, birleştirilmesi, tahlil ve yorumunun sonucu elde edilen hâsıladır. Bazen “haber alma” istihbarat kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Haber sadece istihbaratın sadece bir malzemesidir. İstihbarat merkezine ulaştırılan haberler kaynağın güvenilirliği ve muhteva yönünden kıymetlendirilirler. İstihbarat faaliyetlerini besleyen haberlerin büyük bir kısmı günümüzde açık kaynaklardan elde edilir. Zaman zaman istihbarat ile casusluk birbirinin yerine kullanılmaktadır. Casusluk istihbarat faaliyetlerinde ihtiyaç duyulacak bazı özel malumatları elde etmek üzere gizli ve korunan kaynaklara ulaşmak için başvuru yoldur. Bu faaliyetler sonucu elde edilecek haberler istihbarat faaliyetini besleyen malzemenin çok az bir kısmını teşkil eder. Casusluk istihbarat faaliyetlerinin geniş kapsamı içerisinde küçük bir yer tutar.¹²⁷

İstihbarî faaliyetler gerek iç güvenlik açısından gerekse dış güvenlik açısından son derece önemlidir. Devletlerin siyasi, askeri, ekonomik, teknolojik, stratejik, iç ve dış güvenliğe yönelik istihbarata ihtiyacı vardır. Tarihte kurulan Türk devletleri de istihbarî faaliyetlere büyük önem vermişlerdir. Selçuklularda istihbarat faaliyetlerini belirtmeden önce eski Türklerde yapılan istihbarat faaliyetlerini ele alalım.

3.2. Eski Türklerde İstihbaratçılık

Binlerce yıllık Türk tarihinde kurulan birçok devletin bağımsızlıklarını koruyabilmek için istihbaratla uğraşan basit veya gelişmiş birçok teşkilata sahip

¹²⁶ Erdal İter; *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara 2001, s.1.

¹²⁷ Hamit Pehlivanlı; “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Türkler*, C.5, Ed. H.C. Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.279.

olduklarını görüyoruz. Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de istihbarat ve istihbaratçılarla ilgili kavramlara rastlamaktayız.

Tarih boyunca çok sayıda devlet kuran Türkler, istihbarat işine büyük önem vermişlerdir. Orta Asya Türk devletlerinde casusluk işini yapan “çaşıt, çaşut”, ihbar işine de “çaşutlama” derlerdi.¹²⁸ Bu çaşıt ismi verilen kişiler daha çok Çin kökenli idiler. Casusluğun ilk örnekleri sayılabilecek “çaşıtlar” genellikle Çin din adamları, ya da Hindistan’da doğup büyüyen ve doğuya doğru yayılan Buda dinine mensup din adamları idi. Bunların görevi Türk topluluklarına kendi inançlarını benimsetmek, özellikle yöneticileri elde etmek ve toplumda sarsıntı oluşturmak, sonra onu içten içe eritip yutmaktı. Çinli rahipler genellikle Türkler arasına girip seyyah gibi davranırlar, bir yandan dinlerini yaymaya çalışırken diğer yandan da Türk toplumunun genel yaşayışı, gelenekleri ve güvenlik konularında bilgi toplarlardı. Daha sonra bunları “Seyahatname” biçiminde düzenleyerek hükümdarlarına sunarlardı. Bu şekilde Çinlilerin Hunlar arasına soktukları bilinen ilk seyyah ve casus Chang-Chien’dir. Chang-Chien M.Ö. 138 yılında Hunlar arasında geziye çıkmış ve 13 yıl dolaşıktan sonra topladığı bilgileri Çin hükümdarına rapor halinde sunmuştur. Daha sonraki dönemlerde Türklerin Hindistan, İran ve Hıristiyan dünyası ile komşu olmaları üzerine yeni casuslarla uğraşmak durumunda kalmışlardır. Batı Hunları Avrupa içlerine kadar ilerleyince, Bizans ile Roma’dan elçi ve din adamı gibi özel görevlerle Atilla’ya casuslar gönderilmiştir.¹²⁹

Tarihte bilinen ilk istihbarat örgütü, Çinliler tarafından Göktürk’lere karşı 570’li yıllarda kurulmuştur. İstihbaratın sorumlu “bakan”ının adı da Çang Sun Çing’dir. Göktürklerin hızla yükselmesi, bölgede güçlü bir devlet haline gelmesi ve Çin’in Batı ile Hindistan gelirlerine el koyması üzerine imparatorluk tarafından derhal bir haber alma örgütü kurulmuştur. Ağırlığın Budist rahiplerin oluşturduğu bu İstihbarat örgütünün elemanları tapınak ve çeşitli devlet kademelerinde eğitildikten sonra Göktürk ülkesine gönderilmiştir. Rahip, seyyah, tüccar ve hekim rolünde Göktürk ülkesine yayılan ajanlar, kısa zamanda buldukları bölgenin güvenini kazandılar. Buldukları illerde valilerin ve komutanların saraylarına kadar girebilen

¹²⁸ Abdülkadir Özcan; “Türk Devletlerinde Casusluk”,*İslam Ansiklopedisi*, C.7., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1993, s.166.

¹²⁹ Pehlivanlı; a.g. m., s.280.

ajanlar, aynı şekilde ülkenin en önemli ve büyük sarayına; Kağan Sarayı'na da sızmış ve yüksek mevkiler elde etmişlerdir.¹³⁰

Türk tarihinde sürekli casusluk faaliyetleri sonucu ikiye bölünen ve sonra da ortadan kaldırılan devlet olarak karşımıza Göktürkler çıkıyor. Göktürklerin gelişmesi ve çevresindeki toprakları ele geçirmeye başlaması Çinlileri ürkütmüştür. Çin hükümdarı bunun üzerine Çang Sun Çing aracılığı ile Göktürk ülkesine casuslarını sokmuş ve Kağan ile yakınları arasına fitne sokarak aralarında kavga çıkartmıştır. Bu kavga sonucu devlet 582 yılında ikiye ayrılmıştır.¹³¹

Çinliler özellikle şamanlar ve Budist rahipler aracılığı ile Türkler hakkında sürekli ve düzenli olarak bilgi almışlardır. Bunun üzerine de, Türk devlet adamları da Çinlileri kendi silahları ile vurmaya başlamışlardır. “Türk” olan Çin ajanlarını “utanç verici bir ölüm” ile cezalandırırken, Çinli ajanları da satın alma yoluna gitmişlerdir. Bununla da yetinmeyen Türk Hakanları, “ Budist Rahip” ve “Şaman” yetiştirmek üzere Çin topraklarına sürekli olarak casuslar göndermişlerdir. Çinlilerin İstihbarat faaliyetine karşı atağa geçen Kağanlar, ülkelerinin topraklarını kullanarak Çin’e ticaret için giden yabancı tacirleri ve kervanları da iyi kullanmayı becerebilmişlerdir. Kervanlarla tüccarların mal ve can emniyetini sağlayan Türk devlet adamları, Çin’den düzenli olarak en üst düzeyde istihbarat almayı başarmışlardır.¹³² Ancak Türklerin istihbarat faaliyetleri Çinliler kadar güçlü değildir.

3.3. Selçuklularda İstihbaratçılık ve Haber Alma

Karahanlılar’a kadar Türk istihbaratçılığı ağırlıklı olarak dışa yönelik iken, Karahanlılar ve Gazneliler ile birlikte içe de yönelmiştir. İslamiyet öncesinde Türklerde iç istihbarat varlığını sürdürüyordu ama bu, tamamen Kağan’ın konseyini oluşturan beylerin, liderlerin ya da Kağan ailesinin erkek fertlerini takip amaçlı idi.¹³³

İstihbari bilgiler açısından çok önemli bir yeri olan haber alma teşkilatı Türk –İslam devletlerinde “Berid Teşkilatı olarak adlandırılmaktadır.

¹³⁰ Erdal Şimşek; *Türkiye’de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004, s.13–14.

¹³¹ Pehlivanlı; a.g. m., s.280.

¹³² Şimşek; a.g. e., s.15.

¹³³ Şimşek; a.g. e., s.16.

Latince’de, “posta hayvanı” manasına gelen “ veredus” dan gelen berid, daha İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren, “posta hayvanı süvari postası,devlet postası, posta menzili, iki posta menzili arasındaki mesafe” manalarında kullanılmıştır.

Semantik gelişim bakımından, ilk önce resmi posta manasında kullanılan Latin menşe’li bu kelimenin, ilk İslam fatihlerinin Suriye ve Mısır’da tesadüf ettikleri Bizans posta teşkilatından alınmış olduğu anlaşılıyor. Berid teşkilatını ilk defa İslam dünyasında kuran Emevî Halifesi Muaviyedir. Muaviye bu teşkilatı Bizans istihbarat ve haber alma teşkilatına dayanarak oluşturmuştur. Bununla birlikte Emeviler, bir taraftan Bizans müesseselerini örnek alırken bir yandan da eski kültür geleneklerine sahip olan Sasanî memleketlerine (Irak, İran ve Horasan) hâkim olmaya başlamış, Sasanîlerin kullanmış olduğu Berid teşkilatından da azami ölçüde yararlanmıştı. Ancak şunu belirtmek gerekir ki; Emevîler’deki Berid teşkilatı üzerinde daha çok Bizans tesiri mevcuttur. Emevîler döneminde Berid teşkilatına büyük önem verilmiştir. Ömer b. Abdülaziz, Emevî devletine daima zorluklar çıkaran Arap kabilelerinin yaşadığı Horasan’daki merkezi idarenin nüfuz ve kontrolünü temin için, Berid teşkilatını kuvvetlendirmiş, anayollar üzerinde menzil binaları yaptırmıştır. Emevî hazinesi bu teşkilat için, yıllık 4 000 000 dirhem gibi, büyük bir para sarf etmiştir.¹³⁴

Berid teşkilatı, Emevîler’de olduğu gibi Abbasîler’de de önemli bir yere sahiptir. Abbasîler, daha Halife Mansur zamanından başlayarak, posta ve istihbarat işlerine büyük önem verdiler.

Halife Mansur, devletin muntazam idaresi için, adliye, maliye ve zabıta işlerini muvaffakiyetle çevirecek üç muktedir ve doğru memura ihtiyaç bulunduğunu, fakat bunların her hareketini hükümdara doğru olarak haber verecek bir Sahib al- Berid’in hepsinden daha kıymetli ve ehemmiyetli olduğunu söylemişti.¹³⁵

Halife Harun Reşid zamanında, Berid teşkilatına vezir Yahya Bermekî’nin teşviki ile özel bir önem verilmiştir. Abbasiler hazineden bu teşkilat için yıllık 8 000 000 dirhem harcamakta idiler. Bu ayrılan paradan Abbasilerin Berid teşkilatına ne kadar önem verdiklerini görebiliriz. Abbasiler devrinde Berid teşkilatı, Emevîler devrinde Suriye ve Mısır’da olduğu gibi Bizans tesiri altında değil, daha çok Sasanî

¹³⁴ Barthold; a.g. e., s. 321–324.

¹³⁵ Köprülü; a.g. e., s.218.

tesiri altında düzenlenmiştir. Bağdad' ta merkezi idareyi teşkil eden divanlar arasında, merkezin vilayetler ile haberleşmelerini tanzim etmek ve her tarafta olup biten işleri ve bilhassa büyük memurların hal ve hareketlerini teftiş ve kontrol ederek, merkeze bildirmek vazifesi ile mükellef hususi bir idare vardı ki, buna Divan al- Barid ismi verilirdi. Bunun başında, Sahib al- Barid ünvanını taşıyan bir amir bulunurdu ki, vazifesinin önemi bakımından, hükümdarın her suretle itimadını kazanmış olması lazımdı. Berid teşkilatı, merkez ve vilayetler arasındaki haberleşmeyi temin etmekten başka, hükümete ve saraya ait eşyaların nakli, resmi vazife ile bir yerden bir yere gönderilen memurların sevki gibi işlerle de uğraşırđı. Fakat bu teşkilatın asıl görevi devletin her tarafındaki büyük memurların hal ve hareketlerini, hükümdara karşı besledikleri niyetleri sıkı bir kontrol altında tutarak, merkeze süratle bildirmektir.¹³⁶

Umumiyetle Samani idare sistemini kabul etmiş olan Gazneliler Devleti'nde, Berid teşkilatı'nın devamını ve istihbarat işlerinin, yani casusluğun büyük önem taşıdığını görüyoruz. Gazneli Sultan Mahmud ve Sultan Mesud zamanında, her valinin yanında merkezi idare tarafından tayin edilen "Sahib-i Berid" bulunurdu ki, olup bitenleri hükümdara bildirmekle mükellef olan bu memurun, en çok güvenilir adamlar arasından seçilmesi adetti.¹³⁷

Büyük Selçuklularda Büyük Divan'a bağılı olmayan divanlardan birisi Divan-ı Berid idi. Bu divanın görevi "merkezin vilayetler ile muhaberelelerini tanzim etmek ve her tarafta olup biteni merkeze bildirmektir." Bu divanın reisine Sahib-i Berid denirdi. Bu divana bağılı Sahib-i Haber denilen memurlar görev yapmakta idi.¹³⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında, Gazneliler ve Büveyhiler'den kalan bir takım idari müesseseler gibi, berid teşkilatının bozulduğunu ve bilhassa casusluk işlerine hiç ehemmiyet verilmediğini,¹³⁹ ancak daha sonraki dönemlerde devletin sınırlarının genişlemesi nedeni ile Berid teşkilatına gereken önemin verildiğini görüyoruz.

¹³⁶ Barthold; a.g. e., s.325-326.

¹³⁷ Barthold; a.g. e., s.329.

¹³⁸ Erdoğan Merçil; *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara 1993, s.172.

¹³⁹ Köprülü; a.g. e., s.222.

Selçuklularda Posta Teşkilatı(Berid) devletin ilk kurulduğu zamanlarda kervancılar vasıtası ile yürütülmekte iken, daha sonraki zamanlarda bizzat devlet eli ile yürütülmüştür.

Divan-ı Berid'in vilayetlerde "Sahib-i Haber" denilen memurları vardı. Memleketin her tarafından haber getirmek üzere "Peyk"ler yani piyade "Sai"ler istihdam edilirdi. Peyklerin Nakip ismi verilen tımar sahibi amirleri vardı.¹⁴⁰ Bu kuvvetli haber alma teşkilatı "peykler ve perendeler"den kurulu idi. Haberleşmede at, güvercin, deve gibi hayvanlar kullanılırdı. Ve bunlar devlet kayıtlarına geçirdi. İstihbarat ile görevli kişilere ise "münhi" denilirdi. Haberleşme teşkilatının düzenli ve hızlı yapılabilmesi için yollar üzerinde karakollar ve daimi kontrolü gerektiren yerlerde ribatlar kurulurdu. Arapça yazılan kaynaklarda, haberleşmede kullanılan güvercinlere "El- Menasıp", bunların kayıtlı oldukları defterlere de "Defterü'ül-Ensap" adı verilirdi. Gönderilen haber " Varakü't- Tayr"adı verilen hususi bir kâğıda yazılır ve kuşun teleklerine konulurdu. Bölgelerdeki büyük kalelerde burc denilen güvercinlikler bulunurdu. Bunlara "Bircü'l- Hamam" denilirdi.¹⁴¹

Taşradaki haber alma teşkilatının başkentteki merkezine Posta Divanı denirdi. Başında "Sahib-i Berid" adı verilen bir başkanı bulunurdu. Güvenilir şahsiyetlerden seçilen Sahib-i Beridi sultan tayin eder ve yeterli derecede de maaş verirdi. Posta teşkilatının vilayetlerdeki memurlarına "Sahib-i Haber" denilirdi.¹⁴²

Nizamü'l-Mülk "Siyasetname"de;"her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sufiler, dervişler ve seyyar satıcı kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulursa zamanında çaresine bakılması için işittikleri her şeyi haber vermelidirler" der.¹⁴³ Hükümdarın uzak, yakın ülkenin her tarafına gönderilecek elemanlar aracılığı ile halkın ve ordunun durumunu sormak, öğrenmek ve genel bilgi sahibi olmak mecburiyeti vardır. Ülkenin ve halkın durumunu bilmek ve ona göre tedbir almak durumunda devlet başkanının bu işleri yapabilmesi için mutlaka haberciye (sahib-i haber) ihtiyacı vardır. Taşra yönetiminin sultana karşı tutumları ve isyanlarına karşılık istihbaratçı görevlendirmesi zaruridir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Pehlivanlı; a.g. m., s.283.

¹⁴¹ Alptekin; .a.g. m., s.204.

¹⁴² Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e. , s.137.

¹⁴³ Nizamü'l- Mülk; a.g. e., (13. Fası), s.110.

¹⁴⁴ Pehlivanlı; a.g. m., s.281.

Yine Nizâmü'l- Mülk “Siyasetname” de : “haberci (sahib-i haber) ve münhi tayin etmek padişahın adalet, uyanıklık ve basiretindedir. Padişahın bu tedbiri ile vilayet mamur olur” demektedir. Selçuklularda Büyük Divana dâhil olmayan posta divanı vardır ki nazır veya reisine “Sahib-i Berid” denilmekte olup, Sahib-i Beridi doğrudan sultan atamaktadır. Sultan Alp Arslan zamanında Nizâmü'l- Mülk'ün bütün ısrarlarına ve telkinlerin rağmen istihbarat teşkilatına önem verilmediği, hatta kaldırıldığı görülmektedir.¹⁴⁵ Bunun nedeni Sultan Alp Arslan'ın casus ve casuslardan hoşlanmaması ya da kendi casuslarının başkaları tarafından satın alınabileceği endişesi olabilir.

İstihbarat teşkilatı ve elemanlarının görevlerini yaparken şüphe çekmemek için tüccar, seyyah, sufi, derviş, satıcı, eczacı, elçi vs. kılığında ülkenin çeşitli yerlerine giderek olan biteni hükümdara bildirmektedirler.¹⁴⁶

İstihbarat teşkilatı ve elemanlarının oldukça geniş görevleri vardır. İç istihbarat görevi Berid Teşkilatına yüklenmiştir. Ülkenin her tarafındaki kumandanların, valilerin kadılar ve maliye memurlarının hal ve hareketini takip etmektedirler. Yine bu görevlilerin hükümdara karşı besledikleri niyetlerini tetkik ederek en kısa zamanda merkeze bildirmektedirler. Resmi teftiş vazifelerinden başka sultanın hususi casusluğunu da üstlenmektedirler. Melikşah ve Nizâmü'l- Mülk'ün hususi casuslar kullandıkları bilinmektedir.¹⁴⁷

Burada şunu belirtmek gerekir ki Selçuklular bu teşkilatı da kendilerinden önce kurulmuş olan Türk- İslam Devletlerinden örnek alarak kurmuşlardır. Bazı devlet adamları bu teşkilata çok önem vermişlerdir.(Nizâmü'l- Mülk gibi). Sultan Alp Arslan bütün ikaz ve isteklere rağmen istihbarat teşkilatı ve elemanlarına pek sıcak bakmamıştır. Posta ve İstihbarat görevi yapan “Berid” teşkilatının istihbarat kısmını ihmal etmiştir. Sultan Melikşah ve daha sonraki sultanlar zamanında “Berid” teşkilatının yeniden faaliyete geçirildiğini görüyoruz.

Kaynaklarda Divan-ı Berid olarak ismi geçmemesine rağmen bu posta ve istihbarat teşkilatı Kirman Selçuklularında da devam etmiştir. Kirman Selçuklularında resmi haber alma ve istihbarat işleri ile görevli kişiye “Sahib-i Haber” adı verilmekte idi. Melik Kavurd, Kufs kavmine müsait bir zamanda hücum

¹⁴⁵ Pehlivanlı; a.g. m., s.281-282.

¹⁴⁶ Nizâmü'l- Mülk; a.g. e., s.110.

¹⁴⁷ Pehlivanlı; a.g. m., s.283.

edebilmek için casus göndermiş ve bu casus vasıtası ile yapılan planını uygulamıştı. Melik Sultan-şah, “Sahib-i Haber”in gönderdiği bir haberle Melikşah’ın İsfahan’a geldiğini öğrenmiş ve eğlence meclisini terk ederek Ali-abad şehrine dönmüştür. Melik I. Muhammed’in de Kirman şehirlerinde “Sahib-i Haber”leri olduğu gibi, İsfahan, Horasan ve bütün civar ülkelerde uyun (gözcüler) ve casusları vardı. Melik Behram-şah da kardeşi II. Arslan-şah Irak’da bulunduğu sırada durumu öğrenmek üzere oraya uyun (gözcü) ve casuslar göndermişti. Ülkenin her tarafına haber götüren veya gizli mektuplar taşıyan kâsıdlar¹⁴⁸ ve peykler de bu teşkilatta görev yapmakta idi. Nitekim Melik Behram-şah, II. Arslan-şah’a karşı yardım istemek üzere Horasan’a kâsıdlar ve peykler göndermişti.¹⁴⁹

Delhi Türk İmparatorluğu’nda haber alma ve posta teşkilatı başkanına Barid-i Memalik yardımcısına da Naib-i Barid-i Memalik denilmekte idi. Barid-i Memalik ve yardımcısı Naib-i Barid-i Memalik, ülkedeki bütün önemli olayları sultana duyurmakla görevli idi. Başkent ile imparatorluğun en ücra köşeleri arasında haberleşme posta istasyonları aracılığı ile yapılırdı. Bu istasyonlarda görevli yaya ve atlı haberciler mesaj ve mektupları süratle yerlerine ulaştırırlardı. Posta istasyonlarına “Davah” adı verilmekte idi. Davahlar (Posta İstasyonları) köylere yakın yerlerde kurulur ve vazifeliler daima hazır beklerlerdi. Postacı bir elinde, ucunda çingiraklar olan bir sopa, diğerinde de çantasını taşırdı. Bir sonraki istasyonda bulunan haberci, çingirak sesini duyunca derhal yola çıkar ve gelen arkadaşından posta çantasını alıp sonraki istasyona doğru koşmaya başlardı. Baridler veya resmi haberciler (Ekber Nevis) ve gizli servis elemanları kasabalarda, umumi yerlerde dolaşırlar, her yere girip çıkarak devlet hizmetkârlarının davranışlarını ve diğer olayları sultana haber verirlerdi. Balaban devrinde Badaun Baridleri, Badaun valisinin bir müracaatçiyi öldürdüğü haberini zamanında ulaştırmadılar diye, hükümdarlık emri ile şehrin kapısında idam ettirilmişlerdi. Sultan Mehmet Tuğlak’ın sayısız habercileri vardı ve çeşitli sınıflara ayrılmışlardı.¹⁵⁰

İstihbarat teşkilatı ve elemanlarının görevlerini yaparken şüphe çekmemek için tüccar, seyyah, sufi, derviş, satıcı, eczacı, elçi vs. kılığında ülkenin çeşitli

¹⁴⁸ Kâsıd: Haberci, haber götüren, gizli mektup taşıyan görevlidir. Bunlar istihbarî faaliyetlerde koşucu haberci olarak bilinir.

¹⁴⁹ Erdoğan Merçil; *Kirman Selçukluları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s.280-281.

¹⁵⁰ Ahmet; a.g. e., s.328-329.

yerlerine giderek olan biteni hükümdara bildirmektedirler. İstihbarat işlerini yapacak kişiler gelişi güzel seçilmeyip, bir takım ahlaki faziletlere sahip olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte teşkilat mensuplarının suistimallerine karşı tedbirler alınması tavsiye edilmektedir. Bunun önüne geçilmesi için de bu elemanlar başka istihbarat elemanları aracılığı ile kontrol edilmektedir. İstihbarat teşkilatı ve elemanlarının oldukça geniş görevleri vardır. İç istihbarat görevi, bu teşkilata yüklenmiş durumdadır. Ülkenin her tarafındaki kumandanların, valilerin, kadılar ve maliye memurlarının hal ve hareketlerini takip etmektedirler. Yine bu görevlilerin hükümdara karşı besledikleri niyetlerini tetkik ederek en kısa zamanda merkeze bildirmektedir. Resmi teftiş vazifelerinden başka sultanın hususi casusluğu görevini de ifa etmektedirler. İdari, mali büyük yolsuzluk yapanlarla, kötü niyet besleyen askeri ve idari amirler, istihbarat memurlarının durumlarını merkeze bildirmelerini önlemek için çeşitli usullerle istihbaratçıları kandırmaya çalışmaktadırlar. Bir kısım valiler istihbarat elemanlarının raporlarını kontrol etmek ve istihbarat raporlarını kendi istekleri doğrultusunda yazdırmak istemişlerdir. Bunun karşısında istihbarat elemanları valilerin istedikleri gibi raporlar hazırlayıp merkeze gönderdikten sonra asıl gizli raporlarını emirlerindeki gizli adamları vasıtası ile merkeze gönderirlerdi. Onun için böyle durumlarda merkezi idare veya hükümdar ile memur arasında evvelce kararlaştırılan özel bir işaret yok ise gelen rapora itibar edilmezdi. Hatta gelen rapor istihbarat elemanın el yazısı ile yazılmış ve mührü ile mühürlenmiş olsa bile buna güvenilmezdi. Seyyar satıcı veya serseri bir derviş kılığında merkeze ulaşan asıl elemanın getirdiği rapora göre hareket edilirdi.¹⁵¹

Selçuklularda dış istihbarat ile askeri ve stratejik istihbarat görevini elçiler yerine getirmektedir. Elçiler sadece hükümdarların mektuplarını götürmezler aynı zamanda resmi görevlerinin yanında istihbarî faaliyetlerde de bulunurlardı. Yolların, boğazların, suların, otlakların durumunun nasıl olduğu, ordunun boğazlardan geçip geçemeyeceği, asker sayısının ne kadar olduğu, silah araç gereçlerinin miktarı, ülkenin yönetimi, yöneticiler ve memurların durumu öğrenilecektir. Hükümdarın ve yanındaki devlet adamlarının tahlili de önemlidir. Hükümdarın ciddiyeti, boş sözlere

¹⁵¹ Pehlivanlı; a.g. m., s.283.

ve kadınlara rağbet edip etmedikleri elçilerin öğrenmeye çalıştıkları hususlardandır.¹⁵²

Selçuklular gerek iç istihbarat gerekse dış istihbarata önem vermiş, istihbarî faaliyetleri yerine getirmek için çeşitli toplumsal gruplardan faydalanmışlar, böylece dış ve iç güvenlikle ilgili bilgilere sahip olmuşlardır. Selçuklularda istihbarat görevi Berid Teşkilatına yüklenmiştir. Devlet bu teşkilat vasıtası ile ülkenin her tarafındaki kumandanların, valilerin kadılar ve maliye memurlarının hal ve hareketini takip etmektedir.

4. SELÇUKLULARDA MUHTESİPLİK ve GÖREVLERİ

Günümüzde iç güvenlikle ilgili olarak karşımıza çıkan kurumlardan biri de Zabıta Teşkilatıdır. Zabıta Teşkilatının tarihi oluşum süreci içerisinde değişik adlar altında görevlerini yaptığını görüyoruz. Büyük Selçuklular ve Türk İslam devletlerinde Zabıtanın görevini Muhtesip'lerin yaptığını görüyoruz.

4.1. Muhtesiplik: “Emr-i Bi'l- Ma'ruf ”

Selçuklularda belediye hizmetlerini kadının yardımcısı sıfatı ile muhtesip yerine getirmekte idi. Muhtesiplik, Selçuklularda hisbe teşkilatı adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hisbe, kelime anlamı itibarı ile bir işi sadece Allah rızası için yapmaktır. Bir hukuk ve sosyal hizmet müessesesi olarak ise, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak görevi şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵³ Hisbe teşkilatı, İslam cemiyetinde iyilikleri emretmek ve kötülükten vazgeçirmek amacı ile sosyal huzuru sağlayan dinî bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴

Emr-i Bi'l- Ma'ruf (iyiliği emretmek) olarak adlandırılan Muhtesiplik aslen insanları, açıktan işlenecek yanlışlıklar, hatalar, yasaklar konusunda uyarmak, engel olmak, cezalandırmak ihtiyacından doğmuştur.¹⁵⁵ Kur'an-ı Kerim' de Al-i- İmran suresi 104. Ayette “O halde içinizden, hayra davet eden ve iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun! Ve kurtuluşa erenler, ancak onlardır.”

¹⁵² Pehlivanlı; a.g. m., s.284.

¹⁵³ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz; *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1995, s.243.

¹⁵⁴ Atar; a.g. e., s.174.

¹⁵⁵ Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e., s.138.

buyrulmaktadır. Bu ayet ve aşağıda adı zikredilen ayetler Muhtesipliğin oluşumuna temel teşkil etmiştir.¹⁵⁶

Muhtesiplik dini bir görev olup, kötülükten alıkoymak ve iyiliği emretmekten ibarettir. Kötülükten alıkoyma ve iyiliği emretme, Müslümanların iş ve idareleri başında bulunanların üzerine yükletilen bir farzdır. Müslümanların idaresi başında bulunan zat ehliyetli olanı bu göreve tayin eder.¹⁵⁷ Bu teşkilatın da ilk defa Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde oluştuğunu görüyoruz. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde Hz. Ömer Medine'nin, Hz. Sad b. As ise Mekke'nin Muhtesibi olarak görev yapmışlardır.¹⁵⁸

Hz. Peygamber Emr-i Bi'l- Ma'rûf ve Nehyi ani'l- münker faaliyetleri toplum hayatının bütün cephelerini kapsamış, bununla birlikte İslam toplumu geniş kitlelere ulaşınca ve ferdi mesuliyetler çoğalınca uygun vasıflı bazı kişileri esnaf ve sanatkârların işlerini denetlemek için resmen "Sahibü's- sûk" sıfatıyla görevlendirmiştir. Bu memurların üçü erkek, ikisi kadındır. Mekke'de Said b. As b. el-Ümevi, Medine'de Abdullah b. Said b.Üsayha, Ömer b. Hattab, Semra binti Nüheyk el- Eseydiye ve Şifa binti Abdullah "Sahibü's- sûk" sıfatı ile görev yapmıştır. Hz. Ömer'in yanı sıra Hz. Osman ve Hz. Ali'de bizzat şehir ve pazar denetimlerine çıkmışlardır. Bu denetimler sadece pazarların denetlenmesi ile kalmamış toplumsal hayatın tamamını kapsamıştır.¹⁵⁹

Bu dönemde muhtesiplerin asıl görevi zabıta ve ahlak polisliği görevidir. Muhtesiplerin kazai görevleri üstlenmeleri dolaylı yollar ile olmaktadır. Muhtesipler, toplum içindeki sosyal huzuru sağlamak için vazife yaptıklarından, bazı durumlarda bugünkü savcılarının yaptıkları görevleri yerine getirmişlerdir.

4.2. Muhtesip

İslam Devletlerinde bugünkü anlamda bir mahalli idare kuruluşu yoktur. Belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi geleneksel yönetim anlayışına uygun olarak

¹⁵⁶ Kura'n, Al-i İmran Suresi, Ayet 104., Emr'i Bil- Ma'ruf ve Nehyi Ani'l Münker için ayrıca Bkz. Bakara suresi ayet 44., Al-i İmran suresi ayetler 110. ve 114., Maide suresi ayet 79., A'raf suresi ayetler 157. ve 199., Tevbe suresi ayetler 71.ve 112., Hacc suresi ayet 41., Lokman suresi ayet 17.

¹⁵⁷ İbn Haldun; *Mukaddime*, C.I Çev: Zâkir Kadiri Ugan, M.E.B. Yay., İstanbul 1997, s.574.

¹⁵⁸ Osman Nuri Ergin; *Mecelle-i Umur- ı Belediye*, C.1, Boğaziçi Yay., İstanbul 1995, s.299. ve Atar, a.g. e., s.175.

¹⁵⁹ Cengiz Kallek; "Hisbe" *İslam Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1998,s.135.

hükümdarın görevleri arasında idi. Bu görev onun atadığı görevliler tarafından yerine getiriliyordu. Bu görevlilerin en önemlisi Muhtesip idi.¹⁶⁰ Muhtesip; ihtisab lafzındandır. İhtisab ise, bir kimsenin irtikab ettiği fiil-i kabihi beğenmeyip nehy i inkâr eylemek manasınadır ki, bundan da murad; “ Şu işi ne için şöyle yaptın?” diye muaheze eylemekten ibarettir. Muhtesip kelime olarak hesaba çeken, uyarıcı anlamına gelmektedir.¹⁶¹

Eskiden şer’an yasak olan şeylerin yapılmasını yasaklayan bir memurdur ki, belediye zabıtası vazifesini ifade ederdi. Vaktiyle ihtisap memuru, şehre getirilip satılan maddelerden vergi alan görevlidir. Abbasiler zamanında muhtesip şehrin zabt ve rabtına, ölçü ve ölçeklerine tam olmasına ve elhasıl belediye ve polis vazifelerine bakan memur olarak adlandırılmaktadır.¹⁶²

Hisbe görevi adli yargı ile idari yargı arasında bir görevdir. Sınırlı da olsa muhtesibin bir yargı görevi mevcuttur. Muhtesip ölçü-tartı davalarına, aldanma ve aldatma ile ilgili davalara ve de borcun ifası konusunda çıkan uyuşmazlıklara bakabilmektedir. Ancak netice itibarı ile muhtesip kadıya bağlı bir memurdur. Muhtesip olmak için, Müslüman, tam ehliyetli, erkek, adil, görevlerini ifaya muktedir bulunmak ve yükleneceği görevi yürütebilecek kadar ilim ve fazilet sahibi olmak gerekir. Ayrıca devletin ilgili makamı tarafından bu vazifeye tayin edilmesi de şarttır.¹⁶³

Burada muhtesibin erkek olma şartının Hz. Peygamber döneminde olmadığını, Hz. Peygamber döneminde bu makama bayanların da atandığını yukarıda belirtmiştik. Bu istisnai bir durum olup Hz. Peygamber dönemi sonrasında bu göreve sadece erkeklerin tayin edildiğini anlıyoruz.

4.3. Muhtesibin Görevleri

Şehrin zabt ve rabtına, ölçü ve ölçeklerin tam olmasına ve elhasıl belediye ve polis vazifelerine bakan memur olarak adlandırılan muhtesip Gazneliler zamanında görevi toplumun şeriata uygun hareket etmesini sağlamak ve genel ahlak kurallarının tatbikine nezaret etmek ve uymayanları cezalandırmakla görevli idiler.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Sevim ve Yücel; a. g. e., *C.I.*, s.375.

¹⁶¹ Ergin; *a.g .e.*,s.299.

¹⁶² Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e. , s.138.

¹⁶³ Cin ve Akgündüz; a.g. e., s.243.

¹⁶⁴ Güller Nuhoğlu; “Gazneli Devlet Teşkilâtı” *Türkler*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.98.

İyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmak maksadı ile kurulan muhtesiplik ve bu görevi yerine getiren muhtesip Müslümanların yaşadığı bölgelerde, Cuma namazı için camiye gidilmesini sağlar, sayıları kırkı aşan topluluklarda cemaat teşkilatının kurulmasını temin ederdi. Ramazan ayında alenen oruç yiyenler, içki içip sarhoş olanlar, iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak musiki aletlerini çalanlar, yani kısaca şeriatla muhalif hareket edenler hep muhtesibe hesap vermek zorunda idi. Velayetle bu vazifeye getirildiği için, geniş bir tazir yetkisine de sahipti. O, okulları teftiş eder, öğrencileri haddinden fazla döven öğretmenleri cezalandırır, düşmanın eline geçtiği zaman, işine yarayabilecek her türlü harp malzemesinin satışını yasaklar, çarşıların nizam ve intizamını sağlamaya, ölçü ve tartıları kontrol etmeye, şeriatla alay edenleri takibe, komşu hakkına tecavüzü önlemeye, zımmîlere ait binaların, Müslümanların evlerinden daha yüksek yapılmamasına dikkat etmeye kadar varan yetkilere sahiptir.¹⁶⁵

Muhtesibin görevlerini, korumak ve kontrol etmekte görevli olduğu hakların mahiyetine göre üç grupta toplayabiliriz: Birincisi; Allah hakları yani kamuya ait haklarla ilgili. Bunlar; ibadetlerin ifası, umumi adabın korunması için yasaklara uyulup uyulmadığının kontrolü ve İslam hukukunun caiz görmediği muamelelerin önlenmesidir. İkincisi; hususi hakları yani insan haklarını korumaktır. Üçüncüsü; sosyal güvenlik hakları gibi karma hakları korumaktır. Yani muhtesip; ibadetin nasıl ifa edildiğini, umumi adabı, genel sağlığı (tıp ilmi, eşyaların temizliği, yiyecek içeceklerin temizliği açısından) kontrol edecek; çarşı pazarı, umumi yollar ve binaları, tartı ve ölçü aletlerini her açıdan denetleyecek; ticari muameleleri kontrol edecek, kamu yararı gerektiriyorsa fiyatları tespit edebilecek (narh koyma yetkisi) ve karaborsacılığı kesinlikle önleyecek; kamu menfaatleri açısından olan her tedbiri alabilecektir.¹⁶⁶ Ayrıca muhtesibin kadı ile birlikte yaptığı şu görevleri vardı: a) Çarşı ve pazarlarda satılan bütün maddelerin fiyatlarını tespit etmek ve bunlara uyulmasını sağlamak,

b) İstifçilerle şehrin ve bölgenin ihtiyacı olan maddeleri diğer yerlere kaçıranları takip etmek ve cezalandırmak,

¹⁶⁵ Ziya Kazıcı; *İslam Kültür ve Medeniyeti*, Timaş Yay., İstanbul 1996, s.146-147.

¹⁶⁶ Cin ve Akgündüz; a.g. e., s.243.

c) Bozuk, kötü niyetli ve eksik mal satan esnafı denetlemek ve cezalandırmak. Muhtesib, bu işleri yaparken kadının hükmünü almak zorunda idi.¹⁶⁷

Muhtesibin, kadının hükmü olmadan hareket etmemesi, adalete verilen önemi göstermektedir. Bu uygulama ile muhtesiblerin işlerini yaparken kanunun dışına çıkmaları önlenmeye çalışılmaktadır.

4.4. Selçuklularda Muhtesip

Türk devletlerinde ihtisap teşkilatının, İslam hukukunun esaslarına uygun olarak gelişme gösterdiğini görüyoruz. Selçuklularda hükümeti teşkil eden on divandan biri Divân- 1 Muhtesip'dir.¹⁶⁸

Muhtesiplerin, çarşı pazarın intizam ve asayişi ile belediye işlerine baktıklarını Nizamü'l- Mülk'ün siyasetname adlı eserinden öğreniyoruz.

Nizamü'l- Mülk "Siyasetname" adlı eserinde yukarıda belirtilen görevleri gerçekleştirmek üzere "her şehre bir muhtesip memur edilmelidir" der. Muhtesibin vazifesi, terazileri ve fiyatları kontrol etmek alışverişlerin doğru yapıp yapılmadığına bakmak, etraftan, şehir dışından getirilip pazarlarda satılan bütün şeylere bilhassa dikkat etmektir. Muhtesib, böylece satışlar esnasında hile yapılmamasını, dirhemlerin dürüst tutulmasını temin eder ve "emr-i bi'l- ma'ruf ve nehyi ani'l- münker"i yerine getirir. Selçuklularda muhtesip tayinle iş başına getirilen yerel bir görevlidir. Nizamü'l- Mülk'e göre Muhtesiblerin vazifelerini hakkıyla yapabilmeleri için, hükümdarların ve diğer üst memurların muhtesipleri desteklemeleri gerektiği lüzumunu belirtir. Ona göre, muhtesiplik, devletin temellerinden biri ve adaletin bizzat neticesidir, eğer hükümdar, bundan başka türlü hareket ederse (muhtesibi destekleme işini ihmal ederse), fakirler muzdarip olurlar, pazarcılar istedikleri gibi satın alır, istedikleri gibi satarlar, adaletsizlik aşikâr bir hal alır, adalet söner, terk edilir.¹⁶⁹

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Muhtesiplik ile ilgili ilk bilgiye, Sultan Alparslan zamanında, bir Türk'ün evinden çıkan bir şarkıcı kadına ait ud'un

¹⁶⁷ Yaşar Yücel; "Anadolu Beyliklerinde Devlet ve Toplum", *Belleten*, C.LIV Sayı: 210, T.T.K. Yay., Ankara 1990, s.813.

¹⁶⁸ Cin ve Akgündüz; a.g. e., s.244.

¹⁶⁹ Nizamü'l- Mülk; "Siyasetname", Haz: Mehmet Altay Köymen, T.T.K.Yay., Ankara 1999,s.29-33.

tellerinin bir vaiz tarafından kırılması üzerine çıkan karışıklıklar sırasında geçmektedir.¹⁷⁰

Selçuklular zamanında muhtesip Kadı ile birlikte çalışırdı. Muhtesibin kadı ile birlikte yaptığı görevler ise şunlardı: Çarşı ve pazarda satılan bütün malların fiyatlarını tespit etmek ve bunların uygulanmasını sağlamak, istifçilerle şehrin ve bölgenin ihtiyacı olan maddeleri diğer yerlere kaçırانları takip etmek, bozuk, kötü nitelikli ve eksik mal satan esnafı denetlemek ve cezalandırmak idi. Muhtesip bu işleri yaparken kadının hükmünü almak zorunda idi.¹⁷¹

Muhtesipler özellikle terazileri ve fiyatları kontrol ederler, alış verişlerin doğru yapıp yapılmadığına bakarlardı. Ticari faaliyetleri kontrol eden muhtesipler ekseriya kılıç ehlinden olan biri yani Türkler arasından seçilmekte idi.¹⁷²

Selçuklularda Muhtesibler çarşı ve sokağın intizam ve asayişine, belediye işlerine bakarlardı. Bazen bu göreve itimat edilen hadım ağaları, ihtiyar Türkler ve bazen de âlimler tayin olurdu.¹⁷³

Muhtesibin görevini yerine getirmemesi durumunda muhtesibin bu görevini Divân-ı Mezâlim Kurumu üstlenirdi. Muhtesib tarafından ortadan kaldırılamayan kötü filler ve aciz kalınan durumlar “ Allah Hakkı”nın korunması gerekçesiyle Divân-ı Mezâlim kurumu tarafından ele alınırdı.¹⁷⁴

Divan-ı Muhtesib adlı idari birim, Anadolu Selçukluları'nın idari teşkilatında da aynen devam etmiştir. Osmanlı Devleti de bu kurumu kendi bünyesinde uygulamış, belediye ile ilgili hizmet görevi yapanlara “Muhtesip, İhtisab Ağası veya İhtisab Emini” gibi adlar verilmiştir.

¹⁷⁰ Köymen; a.g . e., s.225.

¹⁷¹ Sevim- Yücel; a.g. e ,C.1., s.375-376.

¹⁷² Koca; a.g .m., s.158.

¹⁷³ Ergin; a.g .e., s.303.

¹⁷⁴ Vecdi Akyüz; “Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu”, *Türkler*, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002,s. 219

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA İKTA SİSTEMİ ve BU SİSTEM İÇERİSİNDE SİPAHİLERİN İÇ GÜVENLİKTEKİ ROLLERİ

1. SELÇUKLULARDA TOPRAK YÖNETİMİ İKTA SİSTEMİ

1.1. Selçuklularda Toprak Yönetimi ve İkta Sistemi

1.1.1. Toprak Yönetimi

Türk- İslam devletlerinde topraklar İkta (tımâr) sistemine dayanır. Bu sistemde toprağın sahibi devlettir. Ancak bütün ülke toprakları tımâr haline getirilmemiştir. Devletlere göre oranlarda farklılıklar olmakla birlikte mülki araziye de yer verilmiştir. Ülke topraklarının tamamı devletin mülkü olarak kabul ediliyor fakat devlet özel mülkiyete de izin veriyordu. Özel mülkiyetin hududu, bir kişinin işleyebileceği toprak kadardı daha fazlası verilmiyordu.

Devletlerin uyguladıkları toprak rejimleri sadece toprakların elde edilerek gelirlerle ilgili sonuçlar doğurmaz. Aynı zamanda devletlerin merkezi otoritelerinin de güçlü veya zayıf olmasında belirleyici olan unsurlardan biridir. Büyük Selçuklularda Tuğrul Bey dönemindeki Merv kurultayında alınan karar gereği olarak toprakların büyük bölümü mülki arazi olarak kabul edilmiş ve kişilerin mülkiyetinde geniş topraklar olmuştur. Bu durum devletin merkezi otoritesinin kısmen zayıflamasına neden olmuştur. Devletin çöküş zamanında, devletin çok hızlı bir şekilde parçalanmasında etkili olan unsurlardan birisi de uygulanan bu toprak rejimi olmuştur. Buna karşın Türkiye Selçuklularda toprağın önemli bir kısmı devlete aittir yani miri arazidir. Dolayısıyla mülkiyet kişilerde birikmemiştir. Bunun sonucu olarak da merkezi otorite bu devlette oldukça güçlü bir şekil almıştır.¹⁷⁵

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ile birlikte Orta Asya'da yer sıkıntısından dolayı Oğuz Türkleri doğuya göç etmeye başlamışlar ve bu durum Selçukluları güç duruma sokmuştu. Devlet bir taraftan bu göçebelere yer bulmak, diğer taraftan da emniyet ve asayişini temin ederek memleketi ve çiftçileri korumak amacıyla bu göçü Müslüman olmayan Anadolu topraklarına yöneltmişti. Selçukluların Anadolu'yu fethetmeleri de esasen buradan kaynaklanmıştır. Fakat, imparatorluğu kuran bu göçebe kesimin, yine o imparatorluğun yaşaması için, askeri

¹⁷⁵ Balık; a. g. e., s.180.

kuvvetin esasını oluşturması bir zorunluluktur. İşte Selçuklu devrinde iktâ sisteminin ortaya çıkması buradan kaynaklanmıştır. Devlet bu göçebe kesime askeri hizmetleri karşılığında arazi dağıtımını yaptı ve bu arazilere ait vergiler ile reayanın şahsından alınan vergilerin tahsilini askerlere bıraktı. Selçuklularda iktâ sahipleri bütün ihtiyaçlarını (at, silah, yiyecek, içecek vb.) bizzat kendi iktâlarından sağıyorlardı. Savaşlarda yararlılık gösterenlere iktâ vermek suretiyle taltif ediliyor, yine büyük hizmeti geçen askerlerin mevcut iktâları da artırılırdı. İktâların dağıtımını işi daha ziyade cülûs, yani padişahın tahta çıkması zamanlarında veya zafer dönüşlerinde yapılırdı. Ayrıca devlet hizmetinde büyük mevkilere çıkarılan sivil şahıslara da mevkilerinin önem derecesi ile uygun olarak iktâ verilirdi.¹⁷⁶

Büyük Selçuklu Devleti, kendinden önceki İşlam devletlerinden farklı ve ilk defa olarak, kölelere ve ücretli askerlere dayanan ordu sistemini devletin idaresi ve büyük askerî gayeleri için kifayetsiz telakki ederek idaresi altında bulunan bütün ülkeleri eski Türk askerî esaslarına göre teşkilâtlandırırken askerî iktaları ihdas etmek sureti ile askerlikte ve toprak idaresinde yeni bir sistem vücuda getirdi. Esası, muayyen toprak parçaları üzerinde, devlete ait vergilerin kısmen veya tamamen, hizmet karşılığı olarak, ordu mensuplarına terk edilmesinden ibaret olan bu ikta sistemi İşlam ülkeleri toprakları için hukukî değıl, sadece idarî bir değışiktir.¹⁷⁷

Büyük Selçuklu Devleti'nde 1073 yılında ilk uygulamasına rastlanan ikta kurumunun 20 yıl gibi kısa bir sürede İmparatorluğun tümüne yayıldığını, geniş ülke sınırları içerisinde yer alan çok değışik halkların bu uygulamaya itiraz etmediklerini görüyoruz.¹⁷⁸

Buradan bölge halkının ikta uygulamalarına yabancı olmadığını, ikta uygulamalarını benimsediklerini anlıyoruz.

Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâm-ül Mülk devlet içinde gerçekleştirdiğı idari ıslahattan sonra, ülke arazisini mukatalara taksim ederek askerî hizmet karşılığı ve irsen intikal etmek üzere askerlere tevcih etmiştir. İktâ sahiplerinin kendilerine tevcih edilen topraktan muayyen vergileri toplamak dışında başka hakları yoktur. Reayaya haksız muamele yapanların iktaları elinden alınacaktır. Çünkü gerek tevcih

¹⁷⁶ Coşkun Can Aktan; “Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 44., T.T.K. Yay., İstanbul Ekim 1986, s.171–172.

¹⁷⁷ Osman Turan; *Selçuklular ve İşlamiyet*,5. Baskı, Boğaziçi Yay.,İstanbul, Ağıustos 1999,s.69.

¹⁷⁸ Halil Cin ve S.Gül Akyılmaz; *Tarihte Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1995, s.229.

edilen arazi, gerekse arazi üzerinde yaşayan halkın sahibi hükümdardır. İktalar, başlangıçta askeri hizmet mukabilinde geçici süre için verilirken, zamanla fiili bir biçimde de olsa vazifeleri ile birlikte olmak şartı ile babadan oğla intikal etmeleri prensibi kabul edilmiştir.¹⁷⁹

İktâ sistemi, Selçuklulardan itibaren belirli yerlere ait devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olmak üzere özellikle kumandan ve askerlere terk ve tahsis olunması şeklindeydi. Bu nedenle bu sisteme “Askerî İktâ Sistemi” adı verilmiştir.

İkta sistemi, ana prensipleri ile daha da geliştirilmiş olarak Anadolu Selçukluları’nda geniş bir uygulama sahası bulmuştur. Yeni ele geçirilen toprakları iskân etmek, sınırları koruma altına almak ihtiyacı devlete ait topraklar üzerinde, yine devlete ait vergi gelirleriyle geçinen ve teçhiz edilen büyük bir ordunun varlığını gerekli kılmıştır. Böylelikle ikta sistemi Anadolu Selçuklu Devleti tarafından da uygulanmıştır. İktalar, Büyük Selçuklu Devleti’nde olduğu gibi belirli vazifeler karşılığında verilmiş, vazifeden alınanın iktası da elinden alınmıştır. İktalar hizmeti devam ettirme karşılığında erkek evlatlara intikal edebilmiştir.¹⁸⁰

Anadolu Selçuklu Devleti’nde bir kısım ümera maaş yerine “ikta” alıyordu. Seferberlik ilan edildiği zaman, davet edilen ikta sahipleri emirlerindeki güçlerle toplanma üssüne geliyorlardı. Bu hususta elimizde tek misal vardır: Sultan Alaaddin Keykubad, tekrar teveccühünü kazanan Emir Kemâleddin Karatay’a 100 bin gümüş dirhem geliri olan Zara bölgesini ikta etmişti. Karatay buna karşılık tam teçhizatlı 60 asker besleyecekti.¹⁸¹

Suriye- Filistin Selçuklu Devleti’nde de İkta sistemi, Büyük Selçuklu Devleti’ndeki gibidir. İkta sisteminin Suriye- Filistin Selçuklu Devleti’nde de bulunduğunu, Emir Atsız’ın, Kudüs şehrini kuşattığı zaman şehrin Türk asıllı Fatımî valisine şehri ikta olarak verdiğini görüyoruz.

Kurlu Bey’in ölümünden sonra Filistin’deki Türkmen Beyliği’nin başına geçen Emir Atsız, Fatımî yönetiminde bulunan Filistin’in merkezi durumundaki Kudüs üzerine yürüyüp kuşatmaya başladı. Şehirde, adı bilinmeyen Türk asıllı

¹⁷⁹ Cin ve Akyılmaz; a.g. e., s.229.

¹⁸⁰ Cin ve Akyılmaz; a.g. e., s.230.

¹⁸¹ Mehmet Altay Köymen; “Selçuklu Ordusu”, *Bellekten*, C.LII, T.T.K. Yay., Nisan Ankara 1998,s.95–96.

Fatımî valisi bulunuyordu. Şehrin kutsallığı ve ayrıca, valinin Türk asıllı olması bakımından, kenti hücumla fethetmek istemeyen Emir Atsız, ona gönderdiği mektupta “ Bu kutsal şehre karşı savaşmamı Tanrı doğru bulmaz; ancak kentin kan dökülmeden teslimini istiyorum” dedi. Çok sıkışık bir duruma düşen vali, Atsız’a verdiği cevapta “Ben de sizler gibi Türküm, size karşı şehri hiçbir zaman savunmayacağım. Ancak bana, ailem ve servetimin hususunda güvence verilirse şehri derhal teslim eder, hizmetine girerim” dedi. Bunun üzerine Atsız, valiye istediği güvence ile bazı yerlerin yönetimini ikta olarak verdi. Şehir halkına dokunmadı. Şehirde Abbasi halifesi ve Selçuklu Sultanı adına hutbe okuttu. Şehir halkı, Atsız’ın bu tutumundan son derece memnun kaldılar. Atsız da, küçük bir Türkmen Beyliği’nden Büyük Selçuklu Devleti’ne tabi bir Meliklik haline getirdiği devletinin başkentini de Remle’den Kudüs’e nakletti.¹⁸²

Kirman Selçukluları’nda da iktalar, devlet adamlarına, ordu mensuplarına ve bu devletin hizmetine girmesi söz konusu olan Oğuzlar’a verilmişti.. Melik Kavurd, devlet adamlarından birini casus olarak Kufs kavmi üzerine göndermişti. Bu devlet adamı sözde düşmanlardan biri ile mektuplaşmakla itham edilmişti. Melik Kavurd gözden düşmüş olan bu devlet adamının iktasının iptal edilmesini buyurmuştu. Melik Tuğrul -Şah’ın ölümünden sonra başlayan taht mücadelesi sırasında Zeyned-Dîn Müzehheb, Melik II. Arslan- Şah’ın yanında idi ve Turumtay’ın ikta’ının artırılması için iltimasda bulunuyordu. Ayrıca Melik II. Turan- Şah zamanında Kirman’a gelen Oğuz emirlerini boyları ve askerleri ile birlikte itaat altına alabilmek için iktalar teklif edilmişti. Bu iktalar Surûd (Serd-sîr) ve Curûm (Germ-sîr) taraflarında olacaktı. Kirman Selçukluları devrinde ordunun ikta ve aylıklarının çoğunluğu büyük bir emir (Emîr- i Büzürg) ve kalabalık bir ordunun konakladığı Sircan şehriden gelmekte idi.¹⁸³

Selçuklularda ikta sistemi, siyasi istikrarsızlıklar ve mücadeleler dolayısı ile yavaş yavaş sarsılmış ve İlhanlılar’ın Anadolu’yu tamamıyla askeri işgal altına almaları ile birlikte Selçuklu ordusu fiilen ortadan kalkmış ve Selçuklu askeri ikta sistemi de yıkılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸² Ali Sevim; *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara 1989, s.35.

¹⁸³ Merçil; a.g. e ., s.233-234.

¹⁸⁴ Aktan; a.g. m., s.173.

Selçuklu dönemine ait birçok kayıtlar da iktâ sahiplerinin kanuni bütün vergileri bizzat kendi memurları vasıtasıyla tahsil edecekleri belirtilmektedir. Ancak bunlardan bazılarında ve vakayinamelerde iktâ sahiplerinin hazineye yıllık maktu bir vergi ödediği görülmektedir. Türkiye Selçuklularında iktâların, mali bakımdan muaf olan ve muaf olmayan diye iki kısma ayrılmaktadır. Muaf olmayan iktalar tekâlif-i divaniye ve avarız vergileri ödemektedir. Büyük Selçuklular'a nazaran daha kuvvetli bir merkezi idarenin hâkim olduğu Anadolu Selçuklularında gördüğümüz bu vaziyet Büyük Selçuklularda iktâ sahiplerinin hazineye tediye ettiği maktu vergi kabilinde olmayıp, devletin bir kısım vergileri ve onların tahsilini bizzat kendi uhdesinde muhafaza ettiği anlaşılıyor ki, bu Osmanlı devrinin serbest olan ve olmayan tımarlarına tekâbül etmektedir.

1.2. Selçuklu Devletinde Toprak Ayrımı

Türk- İslam devletlerinin tamamında ve Selçuklu devletinde toprak üç ayrı kategoriye ayrılmıştır.

1.2.1. Mülk arazi

Mülkiyeti kişilere ait olan arazi demektir. Bu araziler satın alma, miras bırakma gibi yollarla edinilmiş olabilir. Bu arazilerde arazinin sahibi olan kişi toprağı üzerinde istediği gibi tasarruf yetkisine sahipti. Satabilir, kiraya verebilir, miras bırakabilir ya da vakıf olarak verilebilirdi.¹⁸⁵

Böyle bir toprak mülkiyetine sahip olan devlete muayyen ve kanunî vergilerini vermek şartı ile ona tam manası ile temellükte serbesttir. Toprağını satar, vakıf ve hibe eder, ölünce şer'i miras hukuku hükümlerine göre vereselerine intikal eder. Bu türlü mülk topraklara şehir ve kasabalar civarında bulunan sulak tarla, bahçe ve meyvelikler dâhildir.¹⁸⁶

1.2.2. Vakıf arazi

Vakıf en basit şekli ile: "Hiçbir maddi menfaat beklemezsizin bir arazi, mülk ya da parayı Allah rızasını kazanmaya yönelik olarak kurum veya hizmete bağışlamaktır. Vakıflar çok amaçlar için yapılabilir. Bu medeniyet sayesinde binlerce medrese, hastane, cami, kervansaray, köprü, vs. eserler meydana getirilmiş ve yüzyıllarca bunların varlıklarını sürdürmeleri mümkün olabilmiştir. İşte vakıf arazi

¹⁸⁵ Balık; a.g. e., s.181.

¹⁸⁶ Turan; a.g. e., s.80.

bu amaçlara yönelik olarak her hangi bir kuruma (medrese, hastane, cami, kervansaray, vb) verilen arazilerdir. Vakıf araziler mülki arazilerden yapılırdı. Bir arazi vakfedildikten sonra kesinlikle kişi mülkiyetinden çıkardı. Aynı şekilde devlet de bu arazi üzerinde her hangi bir tasarruf hakkına sahip değildi. Bu arazi hangi kuruma vakfedildi ise o kuruma ait olurdu. Vakfedilen arazilerin gelirlerinin nereye nasıl harcanacakları vakfiye adı verilen senetlerde bütün ayrıntısı ile belirtilirdi. Dolayısı ile bir vakıf arazinin geliri vakfiyesinde belirtilen bir amaç dışında kesinlikle kullanılamazdı.¹⁸⁷ Vakıf araziler asla satılamaz, tekrar her hangi bir kişinin mülkiyetine geçirilemez, miras bırakılamazdı.

1.2.3. Miri Arazi

İslam ülkelerinde askerî iktalar hususî toprak mülkiyet hakkını muhafaza ederek kurulurken Bizanslılardan yeni fethedilen ve İslam hukukuna göre hukukî vaziyetleri daha evvel taayyün etmemiş bulunan Türkiye’de topraklar devlet mülkü (mîrî) haline getirildikten sonra iktalar bu topraklar üzerinde kurulmuş ve hususî toprak mülkiyetinin tanınmaması fiili bir güçlüğü maruz bulunmadan tatbik edilmiştir.¹⁸⁸

Miri arazi, devlete ait arazi demektir. Bu sistemde fethedilen bölgedeki topraklar belli bir kişinin mülkiyetine bırakılmazdı ve toprağın mülkiyeti tamamen devlete aitti. Toprağın üzerinde yaşayan halk bir kiracı konumunda olup devlete ait toprağı işleyerek geçimini temin ederdi. Kira karşılığı olarak da belli miktarda vergi öderdi. Ancak miri arazide halk vergiyi doğrudan devlete ödemez, kendi bölgelerine devlet tarafından gönderilmiş olan tımar beyine vergisini verirdi. Tımar beyi de topladığı vergilerin bir kısmı ile kendi geçimini sağlar, bir kısmı ile ise belli sayıda asker beslemekte yükümlü idi. Tımar sahibi kişiler kendi sorumluluk bölgesindeki toprakların en verimli bir şekilde işlenmesinden sorumlu idi. Böylece devlet tımar beyleri sayesinde ülke topraklarının kontrolünü sağlamış ve topraklardan maksimum düzeyde faydalanılmasını temin etmiş oluyordu. Ayrıca vergilerin önce merkezde toplanıp sonra da tekrar askeri harcamalar için bölgelere dağılması gibi oldukça hantal bir bürokratik yapıdan kurtulmuş oluyordu. Yine devlet bu sistem sayesinde her zaman savaşa hazır, ciddi bir askeri birliği elinin altında tutuyordu. Ancak şekil

¹⁸⁷ Balık; a. g. e., s.181.

¹⁸⁸ Turan; a.g. e., s.71.

olarak bazı benzerlikler göstermesine rağmen bu sistemi Ortaçağ Avrupa'sında egemen olan derebeylikle kesinlikle karıştırmamak gerekir. Öncelikle derebeylik sisteminde geniş araziler devletin değil, derebeyin mülkiyetinde idi. Ayrıca toprağın üzerinde yaşayan halk miri sistemde tamamen hür idi ve tımar beyinin malı değildi. Ayrıca tımar beyinin şahsi işlerini ücretsiz olarak yapmak gibi bir zorunluluğu yoktu. Hâlbuki derebeylik sisteminde derebeyi arazi ile birlikte üzerinde yaşayan halkın da sahibi kabul ediliyordu. Ayrıca derebeyinin bütün özel işlerini de yapmak zorunda idi. Bu temel farklılıklar sebebiyle miri arazi derebeylik sisteminden tamamen farklı, İslam toplumlarına has bambaşka bir sistemdir. Miri arazilerde mülkiyet tamamen devlete ait olduğu için bu topraklar tımar beyi tarafından satılamaz, bir başkasına kiralanamaz, miras bırakılamaz ve vakıf yapılamazdı. Devlet her hangi bir tımar beyinin elindeki toprağı alır ve bir başkasına verebilirdi. Ya da memnun olduğu bir tımar beyi vefat ettiğinde o toprakları ölen kişinin oğluna yine miri arazi olarak verebilirdi. Bu konu da insiyatif tamamen devlete aitti.¹⁸⁹

1.3. Sipahilerin Asayışı Sağlamadaki Roller

Tımarlı sipahinin önemli vilayet merkezlerindeki komutanları subaşılardı. Subaşılarda merkezde bulunup hem o çevrenin emniyet ve asayışı ile meşgul olurlar hem de savaş zamanı kaza, nahiye ve köylerde tımarlı sipahiye kumanda ederdi. Subaşılarda da Emîr-i Sipehsalar ve Serleşker denilen komutanlara tabi idiler. Selçuklu ülkesi, Uçlar (sınır) hariç çeşitli serleşkerliklere ayrılmıştı. Anadolu'daki Kayseri, Amasya, Antalya, Lâdik (Denizli), Honas, Ahlat gibi. Sipahiler de rütbelerine göre kademelenme şöyleydi: Ellibaşı, Subaşı, Emîr, Serasker, Emîr-i Sipehsalar ve Melikü'l- Ümera. Bu komutanların her biri kendilerine tahsis edilen iktaları nisbetinde asker beslerlerdi.¹⁹⁰

Sipahiler bir yandan üretime katkı sağlarken, bir yandan da askeri görevlerinin yanında barış zamanlarında buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamaktaydılar.

Şehirlerde her mahallenin bir mahallebaşısı, iğdişi olduğu gibi, her köyün de bir köy Kethüdası bulunurdu. Bütün köy gençleri bu kethüdaya tabi bir “gençlik ocağı” teşkil etmekteydiler. Köyün en muhterem ve yaşlısı olan kethüda, gençlerden

¹⁸⁹ Balık; a. g. e., s.180-181.

¹⁹⁰ Küçükdağ ve Arabacı; a.g. e., s.152.

birisini onların üzerine “yiğitbaşı” tayin ederdi. Böylece köy delikanlıları yiğitbaşların idaresinde fiili bir kuvvet ifade etmekte, icabında köylü arasında asayiş ve nizamın muhafazasına çalışmaktaydılar. Vilayet dâhilinde veya herhangi bir bölgede isyan, eşkıyalık hareketler olduğu zaman, devlet gençlik teşkilatından yardım görüyordu. Sultanın naiplerine verilmiş olan köy asayiş ve düzenini koruma işini naiplerin adamları kolayca temin edebilmekte idi. Bir vilayetin köy kethüdaları bir “ ilbaşı”nın yönetiminde bütünleşmişlerdi. İlbaşları hükümet ile halk ilişkilerini düzenliyorlar, vergilerin tarhında söz sahibi bulunuyorlardı.¹⁹¹

Gerek sipahiler gerekse yiğitbaşlar buldukları bölgelerde fiili bir kuvvet idiler. Savaş zamanında ordudaki görevlerini yerine getirirken barış zamanlarında da buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamaktaydılar.

¹⁹¹ Akdağ; a.g. e., s.23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AHİ TEŞKİLATI ve AHİ TEŞKİLATIN İÇ GÜVENLİĞİ

SAĞLAMADAKİ ROLLERİ

1. ANADOLU'DA AHİLİĞİN KURULMASI

1.1. Ahilik ve Ahiliğin Ortaya Çıkışı

1.1.1. Ahilik

“Ahi” terimi sözcük anlamı ile “ erkek kardeş, arkadaş, cömert ve yiğit” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün kökeni Türkçe “akı” olup, Anadolu’da Arapça “Ahi”ye dönüşmüştür.¹⁹²

Ahilik; Türk esnaf ve sanatkârlarının yaratılıştaki sahip oldukları ahlak, fazilet, asalet ve cömertlik ile İslam inanç ve nezaketini gençliklerinden itibaren hayat ve sanatlarında yaşatan bir teşkilattir.¹⁹³

Ahiliğin tarihi Türkistan’daki Müslüman Türk devletlerine kadar gider. Samanoğulları, Karahanlılar ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun hâkim olduğu topraklarda esnaf ve sanatkârlar arasında ahiliğin teşkilat haline gelmemiş inanç, adet ve düşünce olarak varlığını görürüz. Çırak, kalfa, usta, sanatkâr ve bütün esnafta İslami inançla milli örf halinde yaşayan; yardım, yardımlaşma, cömertlik, misafirperverlik hisleri ve işinin ehli ve erbabı olmak fikri ahiliğin, daha teşkilat haline gelmemiş kaideleri idi.¹⁹⁴

Ahilik kurumunun Müslüman Türklere geçişinin miladi X. Asırda ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar vasıtasıyla olduğunu belirten kaynaklar vardır.¹⁹⁵

Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan’ın Malazgirt zaferinden sonra ve Melikşah zamanında Türkmenler esnaf ve sanatkârları ile birlikte Anadolu’ya dalga dalga yerleştiler. Horasan illerinden âlim, âşık, derviş ve sanatkârlarla beraber bu akış, Türk illerinden Anadolu’ya ahiliği de beraberinde getirdi. Kayseri, Konya, Ankara, Sivas ve Denizli gibi illerde ahi dergâh ve zaviyeleri kuruldu. Anadolu Selçukluları zamanında Sultanların, beylerin, âlimlerin, şeyh ve mürşitlerin destek ve

¹⁹² Neşet Çağatay; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K. Yay.,Ankara 1989, s.44.

¹⁹³ Yaşar Çalışkan ve M. Lütfi İkiz; *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001,s.7.

¹⁹⁴ Çalışkan ve İkiz; a.g .e., s.7.

¹⁹⁵ Kazıcı; a.g .e., s.123.

katılmaları ile ahilik Türk esnaf teşkilatı halinde cemiyette birinci derecede rol oynamaya başlar.¹⁹⁶

Gerek Selçuklu hâkimiyeti sırasında gerek Anadolu'da kurulan Türk beylikleri zamanında fütüvvet, ayrı bir gelişme gösterdi. XIII. yy. ortalarında Anadolu'daki fütüvvet mensuplarının kendilerini "ahi" olarak isimlendirmeleri ile fütüvvet teşkilatından ayrılmış oldular. O zamana kadar fütüvvet kuralları diye bilinen, övülen güzel huylara, Türk konuk severliğinin de eklenmesi ile Anadolu'daki Türk sanat ve meslek erbabının ortak ilkeleri ile davranışları olarak "ahilik" adı altında yepyeni bir kuruluş ortaya çıktı. Ahilik, bütün Anadolu'yu, ele geçirilişlerinden sonra Kırım'ı ve Balkanlar'ı da içine alan ve köylere kadar yayılan bir kurum halinde örgütlendi. Ahiliğin, XIII. yy. ortalarında veya daha sonra Anadolu'da Ahi Evran Şeyh Nasirüddin Ebu'l- Hakayık Mahmud b. Ahmet el- Hoyi (1172–1262) tarafından kurulduğu kabul edilir.¹⁹⁷

Anadolu'ya gelmeden önce de, Türkistan'da Türkler arasında belirli kaideler olarak mevcut olduğu bilinen ahilik, esas hüviyet ve şeklini Ahi Evran ile birlikte kazanmıştır. Ahilik, Ahi Evran'dan itibaren hayata ve sanata hâkim olan disiplinli bir esnaf teşkilatıdır.¹⁹⁸

1.1.2. Ahi Evran

Ahi Evran 1172 yılında Azerbaycan'ın Hoy kasabasında doğdu. Ahi Evran'nın çocukluğu ve ilk tahsil devresi, memleketi olan Azerbaycan'da geçse de gençliğinde Horasan ve Maveraünnehir'e giderek o yöredeki büyük üstadlardan ders almıştır. En çok da Eş'ari kelamcı Fazi'den yararlanmıştır.1204 yılında Bağdad'a gelmiştir. Razi'nin talebelerinden Tacü'd- Din Muhammed el- Urmevi vasıtası ile Şeyh Ehvadü'd- Din ile tanışmış ve onun vasıtası ile Abbasi Halifesi Nasır li Dinillah'ın Fütüvvet Teşkilatı'na girmiştir. Ahi Evran Bağdad'ta iken Fütüvvet teşkilatı'nın ileri gelen Şeyhleri ile tanışmış ve onlardan ilim tahsil etmiştir.1204 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci defa tahtta çıkınca, cülusunu Abbasi Halifesi Nasır li- Dinillah'a bildirmek için hocası Malatyalı Şeyh

¹⁹⁶ Çalışkan ve İkiz; a.g .e., s.7-8.

¹⁹⁷ Cemal Anadol; *Türk- İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001,s.47.

¹⁹⁸ Çalışkan ve İkiz; a.g .e., s.9.

Mecdü'd- Din İshak'ı (Sadruddin Konevi'nin babası) Bağdad'a göndermişti. Mezdü'd- Din İshak diplomat olarak o yıl içinde Hacca da gitmiş ve dönüşte Bağdad üzerinden Anadolu'ya gelirken beraberinde Muhyi'd- Din ibn Arabî, Ebu Cafer Muhammed, Ehvadü'd- Din Kirmani gibi birçok bilgini Anadolu'ya yönlendirmiştir. Ahi Evran da 1205 yılında bu kabile ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir.¹⁹⁹

1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı sonraki Moğol baskıları ile Anadolu'ya göç eden Oğuz Türkleri arasında Ahi Evran'ın ailesi de vardı. Fakir bir ailenin çocuğu olan Ahi Evran önce bir demircinin yanında çalışmaya başladı. Daha sonra debbağlık (deri işlemeciliği) sanatına girerek bu meslekte müstesna bir kabiliyet göstererek, çalışkanlığı ve kabiliyeti sayesinde iki yılda kalfalığa geçmiştir.²⁰⁰

Hocası Ehvadü'd- Din Kirmani ile Kayseri'ye yerleşen Ahi Evran burada Anadolu Ahi Teşkilatını kurmuştur. Devletin de desteği ile Kayseri'de sanatkârların sanatlarını icra edecekleri bir sanayi sitesi inşa edildi. Ahi Evran'da burada bütün sanatkârların lideri olarak bu sanayide hizmet veriyordu.²⁰¹

Ahi Evran usta olduktan sonra teşkilatta Ahi Şeyh olarak görev aldı.²⁰² I.Alaaddin Keykubâd, tahta çıktıktan sonra Kayseri'ye gitmiş ve burada Ahileri himayesi altına almıştır. I.Alaaddin Keykubâd'ın Ahileri himayesi altına alması sonrasında Ahilik bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Ahi Evran, I.Alaaddin Keykubâd'ın isteği üzerine Konya'ya gelmiş ve burada bir süre müderrislik yapmıştır. I.Alaaddin Keykubâd'ın, oğlu II.Gıyaseddin Keyhüsrev vesilesi ile öldürülmesi sonrasında II.Gıyaseddin Keyhüsrev ve Vezir Sadettin Köpek, Ahiler ve Türkmenlere karşı cephe aldılar.1240 yılında Ahileri kendi iktidarına karşı olduğu gerekçesi ile cezalandırmaya kalkan II.Gıyaseddin Keyhüsrev Ahi Evran ile pek çok Ahi ileri gelenini tutuklattı.²⁰³

II. Gıyaseedin Keyhüsrev'in ölümü sonrasında (1245) saltanat naibliğine getirilen Celaled-Din Karatay tutuklanmış olan Ahi Evran ve bazı ileri gelen Ahi liderlerini serbest bırakmıştır. Ahi Evran hapisten çıktıktan sonra Denizli'ye gitmiş ve Denizli'de bir yıl kalmıştır. Ahi Evran, Denizli'den ayrıldıktan sonra Şems-i

¹⁹⁹ Mikail Bayram; *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 16-18.

²⁰⁰ Yusuf Ekinci; *Ahilik*, Ankara 1989, s.24.

²⁰¹ Bayram; a.g. e., s.19.

²⁰² Ekinci; a.g. e., s.24.

²⁰³ Bayram; a.g. e., s.20-21.

Tebrizî'nin öldürülmesinde aktif rol oynamış ve bu olaydan sonra da Kırşehir'e yerleşmiştir.²⁰⁴

Kırşehir'e gelen Ahi Evran Kayseri'de kurmuş olduğu Anadolu Ahi teşkilatını Kırşehir'de geliştirmiştir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükünniddin Kılıç Arslan arasındaki taht mücadelesinde Ahiler, Moğolların desteğini alan IV. Rükünniddin Kılıç Arslan'a karşı II. İzzeddin Keykavus'u destekliyorlardı. Ancak bu yapılan mücadeleyi II. İzzeddin Keykavus kaybedince Ahiler Moğollar karşısında ikinci kez darbe yemiş oldu. Baycu Noyan Konya'ya kadar geldi. Burada Mevlana ile görüşen Baycu Noyan Konya'ya saldırmadan Konya'dan ayrıldı. IV. Rükünniddin Kılıç Arslan'ın Konya'da tahta çıkması üzerine Ahiler Denizli, Karaman, Çankırı, Ankara, Kırşehir, Aksaray'da ayaklanmalar gerçekleştirdi. Yeni Sultan IV. Kılıç Arslan bu isyanı bastırdı. Bu isyan sonucunda Ahi Evran öldürüldü.²⁰⁵

Ahi Evran Anadolu'da ticari faaliyetlere yön veren Ahi teşkilatını kurmakla sadece ticari ve ekonomik hayata yön verebilecek bir yapıyı oluşturmamış, buldukları bölgelerde asayişin temin edecek sivil toplum örgütlenmesinin de temelini atmıştır.

1.2. Ahi Birliklerinin Kuruluşu

Ahi birlikleri her kurum gibi, belli ihtiyaçları karşılamak gayesi ile kurulmuşlardır. Bu teşkilatın hangi ihtiyaçları karşılamak için kurulduğunu açıklamak için Ahi birliklerinin kuruluş dönemi Anadolu'sunun bazı sosyal yapı özelliklerini açıklamak gerekecektir.

X.yy.'ın başlarından itibaren Türklerin kitleler halinde ve kendi istekleri ile Müslüman olmaları, tarihin en önemli olaylarından biridir. Bu yüzyılda Türkler, Anadolu'ya yerleşme düşüncesinde değillerdi. Bizans'a karşı faaliyetleri daha çok Anadolu'nun keşfi şeklinde idi. Başlangıçta Büyük Selçuklu Sultanları nazarında Anadolu bir uç beyliği, asi bey ve boyların bir sürgün yeri olarak telakki ediliyordu. Bu tarihlerde Anadolu'ya gelen Türkler, bölge bölge yerleştirilmemiştir. Bir bölgede çeşitli Türk boylarından oluşan köyler, şehirlerde mahalleler kurmuşlardır.²⁰⁶ Bu

²⁰⁴ Bayram; a.g. e., s.22-23.

²⁰⁵ Bayram; a.g. e., s.25-28.

²⁰⁶ İsmet Parmaksızoğlu; *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982, s.9-10.

iskân politikasının amacı, Anadolu’da bütün Türklerin kaynaşmalarını sağlamak ve böylelikle süratle kabile (boy) esasına dayanan göçebe hayat tarzından Türk devletinin bayrağı altında tek bir millet şuuruna ulaşmak ve bir vatan kurmaktır.²⁰⁷

İslami hayat tarzına uyum sağlamak amacı ile hazırlanan Selçuklu iskân politikasına uygun olarak, yeni kurulan köylerin yanı sıra, eski yerleşme birimleri olan kasaba ve şehirlere de yoğun biçimde yerleştirilen göçebe Türkler, burada yerleşik hayat değerleri ile yüz yüze gelmişlerdi. Asya’dan gelen sanatkâr ve tüccar Türklerin, yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, ancak; aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. Ahi birlikleri bu şartların doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁸

1.2.1 Ahi Birliklerinin Kaynakları

XIII. yy.’ın ortalarından itibaren Türk toplumunun içtimai, iktisadi ve kültürel hayatında çok önemli rol oynayan Ahi Birliklerinin kaynağını bazı ilim adamları isim ve benzerliklerine bakarak, bu teşkilatı Bizans Loncalarının bir devamı veya fütüvvetçiliğin bir kopyası olarak görmektedirler.

Bizans Loncaları devlet tarafından kurulmuş bazı kamu görevlerini yerine getirmek için kurulmuş mesleki teşkilatlardır.²⁰⁹ Ahi birlikleri ise; devlet otoritesinin dışında kurulup gelişen bir teşkilattır. Gerçi, bu teşkilat içerisinde bugün kamu görevi olarak kabul edilen birçok görevler yapılıyordu. Ama bunları yapmak zorunda oldukları için değil, kendi toplum anlayışlarına uygun olduğu için yapıyorlardı. Bu konuda onları zorlayan kendi ahlak anlayışları dışında hiçbir kuvvet yoktu.²¹⁰

Bizans Loncaları devletin sıkı denetim ve gözetimi altında çalışırdı. Herhangi bir Loncaya üye olabilmek için imparator veya imparatorun görevlendirmiş olduğu kişilerden birinin onayını almak gerekiyordu. Loncalara giren bir daha ayrılmamakta idi.²¹¹ Ahi birliklerinde ise; doğrudan bir devlet denetimi yoktur. Kuruluş yıllarında devlet Ahi Birliklerinin idaresine karışmamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise

²⁰⁷ Yusuf Ekinci; *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1990, s.16.

²⁰⁸ Orhan Poyraz; “Ahi Örgütleri”, *I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.140-141.; Ekinci; a.g. e., s.16.

²⁰⁹ Sabahattin Güllülü; *Ahi Birlikleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1977, s.64.

²¹⁰ Ekinci; a.g. e., s.17.

²¹¹ Güllülü; a.g. e., s.64.

birliklerin idaresine seçilen bazı görevlilerin onayından sonra başlaması prensibi getirilerek dolaylı bir denetim sağlanmıştır. Ahi Birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri teşkilat yetkililerince yapılır ve devlet buna müdahalede bulunmazdı. Üyeler de istedikleri zaman teşkilattan ayrılabilirlerdi. Bizans Loncaları yalnız tüccar ve sanatkârları üye olarak kabul ederlerdi. Bir bakıma kuruluştaki iktisadi amacı gaye edinmişlerdir. Ahi birliklerinde ise ahilik prensiplerini benimsemiş, kabul etmiş ve işi olan herkes üye olabilirdi. Bizans Loncalarında üyelerin uyması gereken kuralları siyasi otorite tespit ederken, Ahi Birliklerinde ise bu kaideler ahilik kaidelerinden çıkartılarak teşkilat idarecilerince konulurdu.²¹²

Bizans Loncalarının kast yapısı taşımalarına ve kan gurupları haline dönüşmelerine karşılık, Ahi Birlikleri hiçbir zaman kan gurupları haline dönüşmemiş ve böylesi birlikler içinde genellikle karşılaşılan kastlaşma eğilimine karşı çıkmıştır. Bizans Loncalarının kastlaşmasını sağlayan önemli bir özellik olarak gözüken, farklı Loncalar arasındaki evlilik yasağı ise Ahi Birliklerinde söz konusu değildir.²¹³

Bizans Loncaları sınıflı bir toplum yapısını meydana getirecek şekilde teşkilatlandıkları ve bunu gerçekleştirdikleri halde, Ahi Birlikleri, sınıflı toplum yapısına karşı çıkmış ve buna göre teşkilatlanmıştır. Aralarında bu derece önemli yapı ve amaç farkı olan Bizans Loncaları ile Ahi Birliklerini birbirlerinin devamı olarak göremeyiz.

Ahi Birlikleri aynı zamanda “Fütüvvet Birlikleri”, genç Ahilere “Feta”, Ahi teşkilatına giriş şartlarını, uyulması gereken kaideleri ve töreleri kapsayan Ahi Yönetmeliği niteliğindeki eserler “Fütüvvetname” denilmesi gibi Ahi Birlikleri ile Fütüvvet teşkilatı arasında şekli bir benzerlik vardır. Aynı zamanda “Ahiliğin, ahlaki ve terbiyevi prensipleri, daha önce tasavvufçuların geliştirip formülleştirdiği fütüvvetnamelerden aldığı şüphesizdir. Ancak bu benzerliklere bakılarak Ahiliğin Fütüvvetçiliğin bir kopyası olduğu kanaatine varmak son derece yanıltıcıdır. Burada “Ahi Birliklerinin Fütüvvet Hareketinden Farkı”nı anlatmadan önce fütüvvet hareketini tanıyalım.

²¹² Ekinci; a.g. e., s.17-18.

²¹³ Güllülü; a.g. e., s. 65.

1.2.2. Fütüvvet Hareketi

Fütüvvetçilik, X. yy. da teşkilatlanmaya başlamıştır. Fütüvvet kelimesi Arapça'dır. Sözlük anlamı tekil olarak "feta", delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi; çoğul olarak "fityan" şeklinde geçer.²¹⁴

Fütüvveteye benzer ilk kuruluşlar, Abbasi hükümdar- halife soyunun başa geçip, Türkistan ve Horasan'dan getirdikleri Türk esirlerinden kurdukları askeri birliklerin güçlü ve imtiyazlı duruma geçmeleri üzerine halk arasında IX. yy.da başlayan bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²¹⁵

Bunlar, toplu olarak örgütlenerek devletin karışıklık içinde bulunduğu zamanlarda kundakçılık eylemlerinde bulunan ve "ayyar" olarak nitelendirilen, zırhsız, silahsız, sadece taş ve sopalarla saldırıya geçen insanlardı. Bu ayyarlar, Abbasi Halifesi Emîn'in (809–813) ordusunda kardeşi Me'mûn'un (813–833) Türklerden oluşan ordusuna karşı ve daha sonra da Müstaîn'in (862–866) arkasında onun amcası oğlu Mû'tez'e karşı dövüştüklerini görüyoruz. Bu kuruluşlar zaman zaman halifelerin, askeri valilerin ve güvenlik kuvvetleri başkanlarının hizmetine de giriyorlardı. Bu kanun dışı örgütler, X.yy.dan XII. yy.'a kadar çıkardıkları karışıklıklarda büyük başarılar elde ettiler. Bunlar güçlü yöneticiler zamanında pular, gizlenirlerdi. Örneğin, Büveyhiler hükümdarı Abûd-üd Devle ve Büyük Selçuklu Sultanları Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah zamanlarında kıpırdayamadılar. Bu örgütler, o çağlarda Türk ve İslam devletleri yönetimi altında şehirlerde, özellikle asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz bulunduğu yerlerde ve zamanlarda, kendilerini bir takım askeri ve sportif geleneklerle canlı tutmuşlar ve çevrede milis güçleri haline gelmişlerdir.²¹⁶

Bunlar, genel olarak belli bir mesleği ve belli bir durumu olmayan kimselerdi. Davranışlarından da anlaşılacağı gibi; yağma zevki ve menfaat temin etmek isterlerdi. Bununla birlikte bu birlikler, şurta (polis) birlikleri içine girmek isterlerdi. Bu istek onlara bir yandan gelir sağlarken bir yandan da polisle karşı karşıya gelmemiş olurlardı. Bu sebeple bazı defalar pişman olan ayyarlar hükümet kuvvetleri içinde daha önce dost oldukları kimselere karşı savaşırldı. Ayyarlardan kamu işlerinde yaralanılmaya başlaması ile ayyarların bir ahlaki disipline girmeleri ya da

²¹⁴ Çağatay; a.g. e., s.2.

²¹⁵ Anadolu; a.g. e.,s.8.

²¹⁶ Çağatay; a.g. e., s.5.

sokulmaları mecburiyetini ortaya çıkardı. O zaman kendilerini toplum ahlakını düzenlemekle görevli sayan, ya da çalışmaları o yönde olan bazı tasavvuf ve tarikat kuruluşları, bu kuralları belirlemede büyük rol oynadılar. O zaman bu girişimler sonuç verdi ve fütüvvet ehli ortaya çıktı. Ayyarların yerini, civanmert, yiğit, er, sabırlı, sözünde duran, namuslu, özü temiz, kimseye zara vermeyen, dostları için faydalı, esirlere el uzatmayan, çaresizlere ihsanda bulunan, kötülükten çekinen kişiler aldı.²¹⁷ İşte bu ruh, Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlayan ruhu ortaya çıkardı.

İlk Arapça Fütüvvetname'yi, Ebu Abdurrahman Sulemî (939–1021) yazmıştır. Yine aynı tarihlerde İslam'da Tasavvuf akımları ortaya çıktı ve fütüvvetnâme yazarları da mutasavvıflar arasından çıkmaya başladı.1082 yılında, Unsûr- ül- Maâli Keykâvus, fütüvvetçiliğin gelişiminde göz ardı edilemez bir kaynak olan ve fütüvvet ile ilgili çok önemli bağımsız bir bölümü içeren “Kabusnâme”yi yazdı.²¹⁸

Fütüvvetnâmeler, çok eski çağlardan başlayarak faziletli ve âlim şahsiyetlerin toplum düzenini ve güvenliğini sağlamak için verilen öğütlerin formüle edilmiş şeklidir. Yüzyılların tecrübe ve süzgecinden geççe geççe olgun ve ahlaklı kişilik kuralları halinde formüle edilen bu fütüvvetnâmeler, XIII. yy'dan başlayarak örgütlenmiş başka topluluklar tarafından yönetmelik veya tüzük olarak kullanılmaya başlanmıştır.²¹⁹

Fütüvvetnâmeleri, ahi teşkilatının işleyişine yön veren, teşkilatı disipline eden, insanlara toplumda nasıl davranmaları gerektiğini açıklayan dini, ahlaki nitelikli öğüt kitapları olarak toplumun huzurunu sağlamada önemli yere sahip eserler olarak nitelendirebiliriz.

1.2.3. Fütüvvet Hareketi'nde Abbasi Halifesi Nasır Li Dinillah (1180–1225)'in Etkisi

Bu tarihlerde, gücünü oldukça yitirmiş olan Abbasi İmparatorluğu büyük çalkantılar içinde idi. Yüzyılı aşkın bir zamandan beri Türklerden, özellikle de

²¹⁷ Anadolu; a.g. e., s.9–10.

²¹⁸ Sadık Göksu; *Sokrat ve Eflatun'dan Günümüze Ahilik (Mesleki Ahlak: İş, İnanış ve Yaşayışın Doğru Yolu)*, Polat Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yay., İstanbul 2000,s.56–57.

²¹⁹ Anadolu; a.g. e., s.15.

Selçuklulardan destek alıyordu.1180–1225 yıllarında uzunca bir dönem halifelik eden ve annesi Türk olan Nasır Li Dinillah, devleti ayakta tutabilmek için Fütüvvet hareketinden yararlanmayı düşündü. Bu konuda başlıca yardımcısı ünlü Mutasavvıf Şihabüddin Ebu Hafs Suhreverdi (1145–1234) oldu. Suhreverdi, ilk resmi Fütüvvetnameyi yazdı. Nasır Li Dinillah, İslam devletlerini kendisine biraz daha bağlayabilmek için onların sultanlarını, yönetimine aldığı ve başkanı olduğu Fütüvvet örgütüne girmeye çağırıldı. Bu çağrı en büyük ilgiyi Anadolu Selçuklu Devleti'nde buldu. Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarında I.Alaaddin Keykubad, Halife Nasır Li Dinillah'ın elçi olarak gönderdiği Şeyh Suhreverdi'den fütüvvet giysisi giymiştir. Yine Nasır döneminde 1204 yılında Muhyiddin Arabî, Şeyh Evhadüddin Kirmani, Ahi Evran gibi birçok ünlü mutasavvıf ve bilgin Anadolu'ya gelmişlerdir.²²⁰

I. Alaaddin Keykubat, Ahi Teşkilâtını himayesi altına aldı. Onun himayesi ile birlikte Ahi Evran'ın ünü, teşkilâtı ile birlikte Anadolu'ya yayılmıştır. Eşi Fatma Bacı aracılığı ile de Anadolu Bacıları adı verilen Bacıyân-ı Rum teşkilatını kurdu.²²¹

Abbasi Halifesi Nasır Li Dinillah'ın teşviki ile Şeyh Suhreverdi, Muhyiddin Arabî, Şeyh Evhadüddin Kirmani, Ahi Evran gibi birçok ünlü mutasavvıf ve bilgin Anadolu'ya gelmesi fütüvvet hareketinin yayılmasına ve gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır. Ancak fütüvvet hareketinin, başlattığı olumlu gelişme Ahi Teşkilâtı ile başka bir boyut almıştır.

Ahilikten önceki fütüvvetnâmelerde nitelikleri anlatılan Fütüvvetçilik, Ahilikten önce ortaya çıkmış bir kuruluştur. Fütüvvetçilik, daha çok kişisel erdemler ve askeri niteliklere önem verdiği halde Ahilik, ilk sıralarda yani XIII. yy. başlarında, Osmanlıların askeri ve yönetin kurumlarını düzene koyana kadar, hem esnaf ve sanatkârlarla korparasyon gibi, hem de devletin askeri güçleri yanında Abbasi yönetimindeki Fütüvvetçiler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmış bir kuruluştur.

Fütüvvet teşkilatı üyeleri temelde üç gruba ayrılmaktadır: Kavli, Seyfi, Şurubi. Kavli fütüvvet grubu sanatkârlardan, seyfi fütüvvet grubu askerlerden meydana gelmektedir. Bu grupların dışındakiler ise şurûbî grubunu meydana getirmektedir. Ahi Birliklerinde ise meslek dalları esasına göre bir teşkilatlanma vardı. Her şehirde değişik meslek gruplarının ayrı birlikleri vardı. Bu bakımdan Ahi

²²⁰ Göksu; a.g .e., s.57.

²²¹ Mikail Bayram; *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991, s.83.

Birlikleri Fütüvvetten farklı mesleki, ahlaki bir kuruluştur. Ne fütüvvetçilik gelişerek Ahilik haline gelmiştir, ne de Ahilik fütüvvetin halk arasındaki yaygın şeklidir. Çünkü Ahilik her şeyden önce, fütüvvecilik meziyet ve sıfatlarına haiz olduktan başka adayın bir meslek ve sanatı olması şartına bağlı idi. Hâlbuki fütüvvetçi olmak için meslek veya sanat sahibi olmaya gerek yoktu.²²²

Bu farklılıklara rağmen Bizans Loncaları ile Fütüvvetçiliğin Ahi Birliklerine etkisi olmuştur. Ahi Birlikleri kurulurken elbette daha önce kurulmuş bulunan ve Türklerin yakından bildikleri benzer teşkilatlardan faydalanmışlardır. Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman bomboş topraklara değil, yozlaşmış şekli ile de olsa Bizans kurumlarının pek çoğunun yaşadığı şehir ve kasabalarla karşılaşmışlar ve oralarda yerleşmişlerdir. Ancak, onlar taklit edilmemiş, Türkün teşkilatçılık vasfı sayesinde, oluşumuna çeşitli unsurların katıldığı orijinal bir sentez meydana getirilmiştir.

1.3. Ahi Birliklerini Kuran Düşünce

Anadolu'da Ahiliğin şekillenmesi ve köylere dek örgütlenmesi, politik ve sosyo-ekonomik bir zaruretin ürünüdür. İçtimai, iktisadi ve kültürel hayatta çok önemli değişiklikler oluşturan yeni hayat tarzına karşı, fertlerin değişik tavır almaları doğal karşılanır. Her köklü kültür değişiminde olduğu gibi, Selçuklu dönemi Anadolu'sunda da yeni hayat tarzına karşı değişik tavırlar olmuştur.

Bu tavırları üç ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grubu meydana getiren Türk sultanları ve yüksek tabaka, İslami hayat tarzının yerleşmesi ve kökleşmesi için bütün gayretlerini sarf ederek hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. Bunlar İslamiyet'e aykırı olan Şamanî inancın hatıralarını canlandırdığı düşüncesi ile İslam'dan önceki geleneklerine karşı ilgisiz kalmakta idiler.

İlk zamanlarda Türk sultanları, gerek siyasi hâkimiyetin sembolü olmak gerekse şehirlerde oturan Müslüman Türkler İslami esaslara göre idare etmek amacı ile her şehre, İran'lı bir kadı tayin edip yolluyorlardı. Hızla kurulan medreselerde, İran ve Arabistan'dan getirilen İslam ulemaları ders veriyorlardı. Devlet tarafından desteklenen bu ulema eski göçebe Türk geleneklerine karşı hoşgörüsüz idiler. İkinci grubu meydana getiren kitleler, İslami hayat tarzından çok, eski göçebe Türk

²²² Ekinci; a.g. e., s.19.

geleneklerine ve Şamanî inançlara bağlı idiler. Yerleşik hayat tarzına uyum sağlayamayan bu kitleler, İslamiyeti de bir tür Şamanizm olarak benimsemişlerdir. Bu kitleler devlete karşı çatışmacı bir tavır almışlar ve meydana gelen ayaklanmaların bir sebebi de bu olmuştur. Üçüncü grup ise İslam inancı ile Türk geleneklerini kaynaştıran orijinal bir sentez meydana getirmişlerdir. Bu gruptakiler devlete karşı tavır almıyor, toplumun huzurunun sağlanması için devlete yardımcı oluyorlardı. İslam dininin koyduğu tüm kuralları kabul ediyorlardı. Lakin bu grup, İslama aykırı olamayan geleneklerine de sıkı sıkıya bağlı idiler. İşte bu grup, geliştirdiği ahilik felsefesi istikametinde taraftarlarını teşkilatlandırmak amacı ile Ahi Birliklerini kurmuş ve geliştirmiştir. Ahi Birlikleri köklü kültür değişmelerinin olduğu bir dönemde, birbirlerine karşı çatışmacı tavır alan grupları uzlaştırmak, parçalanmış aşiret bağlarının yerine yerleşik hayat tarzına uygun olarak, koruyucu değerler meydana getirmek, Bizanslılara karşı Müslüman- Türk menfaatlerini korumak ve toplumun huzurunun sağlanmasına yardımcı olmak amacı ile kurulmuştur.²²³

Yukarıda Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerini anlatmıştık. Anadolu'ya geçen Türk topluluklarının çoğu atlı göçebeler idi. Bu meydana gelen ilk göç hareketinde Orta Asya'nın büyük ve medeni şehirlerinin esnaf ve sanatkârları Türkistan'da kalmışlardı.

Ancak Cengiz Han (1155–1227) idaresindeki Moğollar, önce Uygur Türklerini hâkimiyetine alıp Çin'e girdi (1211), sonra Harezm bölgesini ele geçirdi.

Buhara, Semerkat, Taşkent, Belh ve Merv gibi büyük ve medeniyet şehirleri Moğol istilasından sonra yerle bir oldu. Merv'den bir defada, Batı'ya göç eden Türk ailelerinin sayısı 70 bin kadardı. İkinci büyük göçte, çoğu esnaf ve sanatkâr olan Türk toplulukları, ölüm korkusu ile Anadolu Selçuklu ülkesine sığındılar. Böylece sanat ve ticaret, İran ve Anadolu'da canlanmaya başladı. Anadolu'ya yeni gelen bu esnaf ve tüccar kitleler, hem Bizans hem de Moğollara karşı teşkilatlanmak zorunda idiler. Asya'dan Anadolu'ya gelen çok sayıda esnaf ve sanatkâra kolayca iş bulabilmek, yerli Bizans sanatkârları ile rekabet edebilmek, tutunabilmek için yaptıkları malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ayarlamak, sanatkârda sanat ahlakını yerleştirmek, Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek,

²²³ Ekinci; a.g. e., s.20-21.

ihtiyaç sahiplerine her alanda yardım etmek, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarda devletin silahlı kuvvetleri yanında savaşmak, sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde mili heyecanı oluşturup ayakta tutmak gerekiyordu. İşte bu mecburiyet, dini-ahlaki kuralları fütüvvetnamelerde mevcut olan esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol kuruluşunun, yani ahiliğin kurulması düşüncesini ve sonucunu doğurdu.²²⁴

2. ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİNDE AHİLERİN ROLÜ

2.1. Köseadağ Savaşı Ve Moğol Tahakkümü

Moğollar, 1230 tarihinde Selçuklular ile Harzemşahlar arasında yapılan Yassıçemen Savaşı sonrasında güçsüzleşen Harzemşahları ortadan kaldırmışlardı. Ve Harzemşahların ortadan kalkması ile Anadolu Selçukluları ile Moğollar sınır komşusu oldular. Alaaddin Keykubat zamanında Harzemşahlara karşı kazanılan zafer ve daha önceleri haçlılar ve Bizanslılara karşı yapılan başarılı askeri harekât nedeni ile Moğollar Anadolu'ya saldırmakta çekinceli davrandılar.

Ancak Alaaddin Keykubad'ın ölümü ve Babai isyanının güçlükle bastırıldığını gören Moğollar Selçukluların eski güçlerinde olmadığını anladılar. Moğollar 1241 yılında Baycu Noyan isimli komutanını Moğol ordusunun başına getirdiler.1241 yılında Baycu Noyan Erzurum'u yağmaladı. Bu saldırı sonrasında II. Gıyaseddin Keyhüsrev Eyyubiler'den de destek alarak 1243 yılında Moğollar ile savaşmak üzere Köseadağ'a geldiler. Moğollar Köseadağ'da Anadolu Selçuklu ordusunu yendiler. Ardından Sivas'ı ele geçirdiler.²²⁵

Sivas'tan sonra Kayseri'yi kuşattılar. Burada Ahiler güçlü durumda idi. Moğollar Ahilerin direnişi ile karşılaştılar. Baycu Noyan şehrin alınamayacağını düşündüğü bir sırada şehrin Ermeni iğdişbaşısı şehrin kapılarını gizlice Moğollara açınca bu şehir de Moğolların eline geçti. Moğollar şehri almış, ahileri kılıçtan geçirmişler, Ahi Evran'ın eşi ve Bacıyan-Rum teşkilatının başkanı olan Fatma Bacı ve birçok Ahi ileri gelenlerini tutuklamıştır.²²⁶ Böylece Moğollara Konya yolu açılmış oldu. II.Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'dan Antalya'ya kaçtı.Daha sonra Selçuklu devlet adamları yanlarında önemli miktarda altın, para ve hediyelerle

²²⁴ Anadol; a.g. e., s.48-49.

²²⁵ Balık; a.g .e.,s.161.

²²⁶ Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s.440-441.

Moğol kumandanı Baycu Noyan'a müracaat ederek barış istediler. Ve burada Moğol kumandanı Baycu Noyan'la bir anlaşma yapıldı. Böylece Anadolu'nun tamamı Moğol tahakkümüne girmekten kurtuldu. Ancak bundan sonra Anadolu'da yeni bir süreç başlamış oldu. Anadolu sürekli olarak Moğolların baskısını hissedecektir. Sultanlar ve vezirler hep Moğolların isteği ve arzusuna göre göreve getirilecek ve onların istediği yönde devleti yöneteceklerdi. Zaman zaman Moğol tahakkümünden kurtulma teşebbüsleri çok kanlı bir şekilde cezalandırılacak ve Anadolu'da uzun yıllar devam edecek olan Moğol zulmü dönemi başlayacaktır.²²⁷

2.2. Moğol Tahakkümü Sonrasında Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Ahilerin Rolü

Başlangıçta, Anadolu'yu keşif ve tanıma amaçlı yapılan akınlar, Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'ya yerleşmek amacıyla yapılan akınlara dönüşmüştür. Ve Anadolu'nun Türkleşmeye başlaması süreci başlamıştır. Bu süreçte birçok unsurun Anadolu'nun Türkleşmesine katkısı olduğu gibi bir esnaf teşkilatı olan Ahilerin de Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında çok büyük katkıları olmuştur.

Anadolu Selçuklularının kuruluşundan XIII. asrın başlarına kadar olan hayatı, gerek siyasi gerek iktisadi faaliyeti bakımından, tam bir muvaffakiyet sayılır. Hele zamanın kısıtlı olmasına rağmen, büyük çoğunluğu göçebe olarak Anadolu'ya giren Türklerin, şehirlere kasabalara ve köylere yerleşerek, ileri bir cemiyetin o kadar çeşitli ve girift olan bütün müesseselerini oluşturmakta ve onları idare etmede gösterdikleri ustalık akıllara hayret vermektedir. Geniş ölçüde ticari eşya nakliyatı dolayısı ile büyük yollar boyunca meydana getirilen kervansaraylar ve bunları idare edecek mükemmel müesseseler, kalabalık şehirler ve kasabalardaki sınaî, ticari faaliyetlerin oluşturduğu ehemmiyetli miktardaki esnaf, usta, çırakların meydana getirdiği "ihvan" ve "fityan" yani "ahilik" sayesinde kavmi hayattan millet hayatına geçilmiştir.²²⁸

Göçebelerin, köy hayatına alışmış insanların şehirlere yerleşebilmeleri veya yerleşik hayata geçişlerini sağlamak için bugün de geçerliliğini koruyan ilk şart, onları bir iş ve meslek sahibi kılmaktır. İşte Ahi Teşkilâtı'nın kuruluş gayelerinden biri de Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak onların yerleşik hayata geçişlerini

²²⁷ Balık; a.g.e.,s.161-163.

²²⁸ Akdağ; a.g.e., s.53.

sağlamak olmuştur. Bu teşkilât vasıtası ile hem sanatın topluma benimsetilmesi, hem de toplumun sanatın nimetlerinden yararlandırılması sağlamış oluyordu. Göçebe Türkmenlerin şehir hayatına geçişleri ve çevreye uyum sağlamaları gerçekleşmiş oluyordu.²²⁹

Anadolu'nun Türkleşmesinde İslamlaşmasında Ahilerin iki türlü rolünün olduğunu görüyoruz. Bunlardan birincisi yerleştikleri yerlerde Türk örf adet ve geleneklerini korumak (İslamiyet'e aykırı olmamak koşulu ile), İslami inanış çerçevesinde örgütlenerek buldukları yerlerde ticari hâkimiyeti ele geçirmek, yerleştikleri yerlerdeki halkın İslamiyet'e girmesine vesile olmak ve göçebe hayat tarzına alışık Türk gruplarının yerleşik hayatı benimsemelerine yardımcı olmak. İkincisi ise buldukları yerlerde devletin güçsüz olduğu zamanlarda ve devlete karşı bir saldırı vuku bulduğunda bu saldırılar karşısında devlete yardımcı olmak, buldukları bölgelerin Türk ve İslam kalmasına katkı sağlamak.

Nitekim Moğol saldırıları sırasında Kayseri Şehri'nin savunmasında Ahilerin rolü'nü yukarıda anlatmıştık. Moğolların Kayseri'yi muhasarası sırasında Ahiler çok büyük direniş göstermişler, şehrin Ermeni İğdişbaşısının ihaneti üzerine şehir düşmüş, Moğollar şehri ele geçirmişler, ahileri kılıçtan geçirmişler, Ahi Evran'ın eşi ve Bacıyan-Rum teşkilatının başkanı olan Fatma Bacı ve birçok Ahi ileri gelenini tutuklamıştır. Ahiler Moğollara karşı savaştıkları, askeri ve ekonomik güçleri bulunduğu için teşkilatları büyük ölçüde dağılmış idi. Özellikle Moğollar'ın Kayseri'ye girmeleri Ahilik için büyük felaket olmuş ve buradaki Ahi Teşkilatı dağılmıştır. Buna olumsuzluklara rağmen Kırşehir'e gelen Ahi Evran burada himaye edilmiştir.²³⁰

Bununla birlikte özellikle Moğol istilası sırasında ahi birlikleri şehirlerin yönetimine mahalli otorite olarak hâkim olmuşlardır. Anadolu'da Moğol saldırılarına karşı büyük direnç göstermişler yerleştikleri toprakların Moğollar tarafından tamamen yakılıp yıkılmasının önüne geçmişlerdir.

Yerleşik hayata geçiş, Oğuz Türklerinin XI. Yy. da başlayan Batıya doğru olan göç hareketi, Türk devlet adamları ve aydınları tarafından Bizans topraklarına

²²⁹ Bayram; a. g. e., s.133.

²³⁰ Bayram; *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.23.

yani Anadolu'ya yönlendirilmiş ve böylece Anadolu Oğuzların durağı olmuştur. Anadolu'ya gelen Türkler arasında yerleşik hayatı benimsemiş insanlar da vardı. Bunlar yerleşik hayata alışık oldukları için şehirlere yerleşmeyi tercih ediyorlardı. Fakat büyük çoğunluğu göçebe olan bu Türkmenler Orta Asya bozkırlarına benzediği için Orta Anadolu bozkırlarında yaşamayı tercih ediyorlardı. Bu yüzden Orta Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması daha hızlı oluyordu. Fakat şehirlerde Türkleşme ve İslamlaşma olayı ağır bir gelişme gösteriyordu. Bu yüzden Türkmenlerin şehirlere yerleştirilmesi gerekiyordu. Göçebelerin veya köy hayatına alışmış Türklerin şehirlere yerleşebilmeleri ve yerleşik hayata geçişlerini sağlamak için ilk şart olarak, onları bir iş ve meslek sahibi kılmaktır. İşte Ahi teşkilatının kuruluş gayelerinden biri de Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak onların yerleşik hayata geçişlerini sağlamak olmuştur.²³¹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol boyunduruğu altına girmesi yüzünden başlayan siyasi düzensizlik devrinde, Türk şehir hayatında derin değişiklikler meydana geldi. Batı Anadolu ve Rumeli gibi zengin toprakların alınması sayesinde, oradaki şehirleri Türkleştirmek üzere başlayan göçler, Anadolu'nun eski beldelerini sarstıktan başka, Moğol askerleri veya onlara karşı gelen Türkmen grupları tarafından devamlı baskınlar, asi valiler, Türk Beyleri veya Moğollar arasında şehirlerin yer değiştirip durmaları huzursuzluk oluşturuyor ve hele iki yüz senede kurulan iktisadi düzeni kökünden yıkıyordu. Bu anarşi devirlerinde, her ahi- esnaf teşekkülü kendi şehrinin asayiş ve düzenini sağlama işini kendisi düşünmek zorunda kalmış , “ahi babayı” yahut ahilerin birisini, kalkın, oturdukları şehre vali olarak seçmeleri usul haline gelmişti. Esnaf- ahi derneklerinin genç işçilerine ve köy delikanlılarına, yiğitbaşları kumandasında olarak, asayiş sağlamaları ve içlerinden birisini de bu şekilde vali yapmaları, herhalde o büyük karışıklıklar devrinde Anadolu şehirlerinin daha çok zarar görmelerini ziyadesi ile önlemiştir. Ege, Marmara ve Rumeli alındıktan sonra, buralardaki eski Bizans şehirlerinin Türkleşmesi ve yeni şehirler kurulmasında görülen başarılar, şüphesiz Türk topluluklarının genişlemesinde yeni bir devir açmakla beraber, bu husustaki gelişmelerin en çok Türk Ahi- esnaf derneklerine ait olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu suretle, Ege yöresinde kurulan beyliklerin başşehir yaptıkları yerler ve

²³¹ Bayram; a. g. e., s.34-35.

Osmanlıların eline geçen Marmara ve Rumeli yörelerindeki şehirler, tıpkı Anadolu'daki modellerine göre, çabucak karakteristik birer Türk şehri haline geliyorlardı.²³²

Bu Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Ahilerin büyük rolü vardı. Onların koyduğu kurallar, gayri Müslimlerin Ahi teşkilatına girebilmeleri ve Müslüman esnaf ile rekabet edebilmeleri için onları ya Müslüman olmaya zorluyordu ya da buldukları şehirlerde Türklerin hâkimiyetini sağlıyordu.

Büyük kabileler halinde Anadolu'ya gelen Türk boylarının ilk hedefleri yerleştikleri bölgenin Türkleşme ve İslamlaşmasının sağlanması olduğu görülür. Yerleşik hayata geçmeye ve Anadolu'yu yurt yapmaya gelen ve bunda da kararlı olan Türkler, ekonomik faaliyetlerini, Anadolu'daki yeni hayat tarzına uygun bir şekilde düzenlemek için tarım dışı ekonomik faaliyetlerin denetimini ve yönetimini yapacak bir şekilde teşkilatlanma yoluna giderek daha önce Orta Asya'da mevcut olan Ahi teşkilatı vasıtası ile gerçekleştirmişlerdir. Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman, özellikle esnaf ve sanatkârların Anadolu'ya geldikleri zaman, buradaki el sanatları özellikle Bizans'ın geliştirdiği loncalara bağlı Rum ve Ermeni ustaların elinde idi. Siyasi hâkimiyetin pekiştirilmesi, bu toprakların Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için ekonomik faaliyetlerin de Müslüman Türklerin denetiminde ve inisiyatifinde olması gerekiyordu. Bu amaçla Anadolu'da yeni alınan şehirlere gelen ve evvelki zanaatlarını icra etmek üzere esnaflığa başlayan Türklerin, mevcut adet gereğince, derhal Ahi teşkilatını kurmaları ve böylece her zanaat şubesinin başına bir Ahi şeyh veya Ahi kethüda geçirmeleri icap ediyordu. Bu hal nedeni ile bütün Anadolu şehirlerindeki her türlü ticari faaliyetin Rumlardan Türklere geçmesini zaruri kılmakta idi.²³³

Temel esasları fütüvvet namelere dayanan ve Ahi Evran tarafından teşkilat haline getirilen Ahilik, harp, darp ve krizlerde piyasanın kalite, fiyat ve asayiş bakımından bozulmasını önlerlerdi. Özündeki yardım, yardımlaşma, birlik, beraberlik ve dayanışma anlayışından dolayı devletten imparatorluğa giden süreçte en önemli vazifeyi ifa etmiştir. Türk milleti Anadolu'da ve Balkanlar'da tek bir devlet ve imparatorluk halinde tezahür etmeden ahilik nizamı her şehirde aynı örf,

²³² Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C.2, Barış Yay.,Ankara 1999, s.26-27.

²³³ Yusuf Ekinci; *Ahilik*, Sistem Yay., Ankara 1989, s. 61-62.

töre inanç ve anlayışla insanları birbirlerine kenetlemiş, büyük birliğe hazırlamıştır. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük bir vazife icra etmiştir.²³⁴

Bilhassa Moğol istilaları sırasında; Ege ve Marmara'ya başlayan yoğun Türk göçleri sonrasında bu göç edenler arasında zanaat sahipleri vardı ki, bunlar yerleştikleri yerlerde derhal esnaf teşkilatını da kuruyorlar ve şehrin iktisadi hayatını ele geçiriyorlardı. Böylelikle şehirlere Türklere has, Türk düzeni hâkim oluyordu. Dolayısı ile o şehrin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Ahi Birlikleri önemli rol oynuyorlardı.²³⁵

Oğuzların 24 boyu bu yeni vatan coğrafyasına yerleştiler. Malazgirt zaferine kadar asırlar boyunca “ cihad sahası” olan Anadolu, artık yeni sahibi Türklere “vatan” olmakta ve cihad sahası Balkanlara doğru itilmekte idi. Türklerin nüfus bakımından bütün köy ve kasabaları, harabeye dönmüş olan bu vatan coğrafyasını iskân edebilmek için ülkenin her tarafını imar etmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda yüzyıllardan beri Anadolu'da kaybolan ticari, iktisadi ve içtimai hayat ile birlikte ırz, namus can ve mal emniyetinin de temini icap ediyordu. Türk fütuhâtından önce nüfusunu kaybederek ıssızlaşan ve harabeye dönen Anadolu, yeni gelen kesif Türk nüfusu ile birden bire canlılık kazanırken bir taraftan da süratle imar görmeye başladı. Yeniden ihya ve imar edilen Anadolu'da köy, kasaba ve şehirler esas itibarı ile ya eski harabelerin yanında ya da eski şehirlerin üzerine kuruldu. Zira, Türkler kendilerinden önceki Anadolu'da mevcut olan yolların ve güzergahların hem strateji hem de ticari bakımdan yüzyıllar boyunca elde edilen tecrübeler neticesinde meydana getirildiğini ilk anda idrak etmişlerdi. Dolayısı ile bu yollar üzerindeki köy, kasaba ve şehirlerle birlikte bunları birbirine bağlayan bakımsız tarihi yol şebekelerini de ihya etmeye başladılar. Yeni vatanlarına kavuşan Türkler, kısa zamanda binlerce köy ve kasabayı kurarken bu arada harabe durumda olan pek çok şehri de yeniden inşa etmişlerdir.²³⁶

Ahilerin arasına Müslüman olamayanlar giremiyordu. Onun için teşkilatın nizam ve işleyişine hayran olan gayri Müslimler Müslüman olarak teşkilata girmişlerdir. Böyle olunca da şehrin hâkimiyet ve idaresi Müslüman esnaf ve

²³⁴ Çalışkan ve İkiz; a.g. e. , s.71.

²³⁵ Anadolu; a.g. e. , s.77.

²³⁶ Mustafa Kafalı; *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Türk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s.7.

sanatkârlarda idi. XIV. Ve XV. Yüzyıllarda, Balkanlarda Anadolu'daki gibi ahilik teşkilatı kurulmuş, Rumeli ve Balkanlara, buraları idare edecek Türklerle birlikte Ahi teşkilatına mensup esnaf ve ustalar da yerleştirilmiştir.²³⁷ Buralara gelen idareciler derhal buralarda Türk-İslam kültürünü temsil edecek eserler, vakıflar ve imaretler kurmuşlardır.

Anadolu'da şehir, kasaba ve köy gibi yerleşme mahalleleri kurulurken bir taraftan da bunları birbirine bağlayan ve bağımsızlıktan bozulmuş olan tarihi yollar üzerinden canlandırılmış, ayrıca mühim merkezleri başkent Konya'ya bağlayan yeni yeni anayollar yapılarak ulaşım meselesi halledilmişti. Anayollar boyunca ulaşım ve ticaret emniyetinin temini için menzillerde hanlar kervansaraylar inşa edildi. Anadolu'da yerleşme ve iskân imkânı tanzim edilirken, bir taraftan da şehirlerarası ulaşım ile yollar boyunca sağlanan imkânlar ölçüsünde, mal, ırz, can ve ticaret emniyeti de birbirini takiben getirilmiştir. Köy ve kır hayatı canlanırken bunun sonucunda da hayvancılık ve tarım da gelişmiş, fetihten önce ıssızlaşan coğrafya, fetihle birlikte tarımın yapıldığı ticaretin geliştiği topraklara dönüşmüştür.²³⁸

Şehrin ve beldelerin ihtiyaçları tespit edilerek vakıf ve hayrat olarak cami, mektep, çarşı, çeşme, hamam, köprü, şifahane, su kanalları, mesire yerleri, bol ağaçlı çiçekli parklar ve bahçeler tesis etmişlerdir. Adeta her şehir bir köşesinden başlayıp sudaki dalgalar gibi yayılarak Türk- İslam örf, adet ve inancı ile yeni bir çehre kazanmıştır.²³⁹

Şehre yeni gelenlere ahiler tarafından şehrin kapıları açılmış ve onların hiçbir zorluk çekmeden şehre yerleşmelerine yardımcı olmuşlardır.

Özellikle Orta Asya'dan gelen göçler sonucu Anadolu'ya gelen Türkmenlere yardım edilmiş, onların şehirlere yerleşmelerin eve göçebe hayat tarzından yerleşik hayat tarzına alışmaları noktasında ahilerin büyük rolü olmuştur.

İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nde Antalya, Burdur, Gölhisar, Ladik, Milas, Barcın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu' da Ahîyetü'l- Fityan “ kardeş yiğitler” adını verdiği bu zümrenin zaviyelerinden

²³⁷ Çalışkan ve İkiz; a.g. e., s.71.

²³⁸ Kafalı; a.g. e., s.11-12.

²³⁹ Çalışkan ve İkiz; a.g. e., s.72.

bahsetmekte ve Anadolu’da her Türkmen kasabasında, köyünde bunlara tesadüf edildiğini söylemektedir.²⁴⁰

Ahiler, Abdallar, Gaziler yerleştikleri yerlerde bir tür konuk evleri olan zaviyeler kurarak kendilerinden sonra gelenlerin konaklamalarını sağlamışlardır. Zamanla bu zaviyelerin etrafında yeni binalar yapılmış, böylece yeni sokaklar, mahalleler ortaya çıkmış ve şehirlere eklenerek onların büyümesine etki yapmışlardır. Ahiler esnaf, sanatkâr, tüccar ve diğer dallardaki meslek adamları olarak şehirlerde sosyal ve ekonomik düzenin kurulması yanında Türk- İslam kültürünün gelişmesini sağlamışlardır. Ahiler sadece zaviye değil, imkânları ölçüsünde mescid ve camiler de yaptırmışlar, bu tesislerde şehirlerdeki mahalle adedini arttırmışlar, medreseler kurarak eğitime, kendi iş başında eğitim sistemleri dışında yardımcı olmuşlardır.²⁴¹

Özellikle şehirlerde teşkilatlanan Ahiler, zamanla köy, kasaba ve en ücra köşelere kadar giderek teşkilatlarını genişletmişler ve Anadolu’nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.²⁴²

Ahi örgütü yalnız şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkârları eğitip geliştirmekle kalmamıştır. Daha geniş bir alana, köylere dek de yayılmıştır. Anadolu köylerinin çok büyük bölümünde konuk odaları mevcut idi. Köye nereden ve kim gelirse gelsin buralarda ağırlanır ve parasız yedirilir içirilirdi. Bu konuk evleri bazı yerlerde (Çankırı) gibi yaran odaları olarak adlandırılmakta idi.²⁴³

Köy, Selçuklu vilayetlerinde ve XIII. yüzyılın ortalarında en çok sözü edilen iskân yeridir. “Köy” kelime olarak Farsça’dan gelmiş kabul edilirse de Göktürkler çağından itibaren “Quy” diye tabir edilen bir Türkçe kelime de mevcuttur. Anadolu’da köy yerleşmesi ilk defa XI. Yy. sonunda Söğütte başlar.²⁴⁴

Köy kasaba isimleri umumiyetle Türkçe olmasına rağmen, Anadolu şehirlerinin birçoğu eski isimlerini muhafaza etmişlerdir. Ancak bu isimler Sebastia- Sivas, Caseria- Kayseri, İkoniu- Konya, Brusse- Bursa, Smirna- İzmir isimlerinde

²⁴⁰ Fuat Köprülü; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s.153.

²⁴¹ Ali Çelik; “Trabzon’da Ahilik ve Ahi Evran Dede”, *II. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Kırşehir 1999, s.81.

²⁴² Ekinci; a.g. e., s.30.

²⁴³ Neşet Çağatay; “Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri”, *I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.40.

²⁴⁴ Tuncer Baykara; *Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 1990, s.76.

olduğu gibi Türk ağzına ve deyişlerine uydurulmuştur. Türkler bu şehirleri aldıkları zaman azalmış olsa da içlerindeki eski ahalinin mevcudiyeti hasebi ile adı geçen şehirlere yeni bir ad vermek yoluna gitmemişlerdir. Yalnız imar ettikleri bu merkezlere yerli nüfusundan daha fazla Türk nüfus iskân ederek şehirlerin Türkleşmesini temin ettiler. Bunun haricinde harap şehirleri tamir ve ihya ederken ayrıca yeni baştan kendi kurdukları şehirlere ise Karaman, Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Eskişehir, Alaiye, Denizli, Aydın gibi Türkçe adlar vermişlerdir.²⁴⁵

Köy isimlerini Trkeleşmeye başlaması XII, yy da görülmektedir. Mesela Konya civarındaki “Milisya Köyü”, “İbn İdris”, yani o dönemdeki yaygın şekli ile “İdrisoğlanı” adını almıştı. Bu değişmeler şüphesiz Anadolu’nun insan unsuru ile birlikte gerçekleşiyor ve Türklerin toprağa yerleşmesi ile paralel oluyordu. Bu dönemdeki köyleri isimlerine bakarak yerli isimlerin devamı ve Türkçe olanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Eski isimlerini taşıyanlar eski yerleşimlerin devamıdır.²⁴⁶

Yeni oluşturulan köyler ise Türkçe adlar ile anılmış ve Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata geçtiklerinin ve köy kasaba ve şehirlere yerleşmelerinin açık bir göstergesidir.²⁴⁷

2.3. Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahilerin Rolü

Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Sultanları tarafından büyük ilgi gören ve sevilen Ahiler, Osmanlı Devletinin kuruluşunda da büyük katkılar sağlamışlardır.

Friedrich Karl, “Büyük Sancağın Gölgesinde” adlı eserde Ahi Teşkilatı, Selçuklu Devletinin yıkılması felaketinin atlatılmasında, en önemli yardımcı unsurlarından biri olduğunu, merkezi idarenin Selçuklu’dan Osmanlı’ya geçişinde ahilerin büyük rol oynadıklarını, yumuşak bir geçişle birliğin kurulduğunu ve devlette herhangi bir boşluğun bırakılmadan Türk Devleti’nin devamlılığının sağlandığını beyan etmektedir.²⁴⁸

²⁴⁵ Kafalı; a.g. e., s.9-10.

²⁴⁶ Baykara; a.g. e., s.77.

²⁴⁷ Baykara; a.g. e., s.78.

²⁴⁸ Friedrich-Karl Kienitz; *Büyük Sancağın Gölgesinde (Tercüman 1001 Eser)*, ev: Seyfettin Halit Kakinç, Tercüman Gazetesi Yay., Tarihsiz, s.17.

Aşıkpaşazade, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda faal rol oynayan dört zümre arasında ahileri de zikreder. İlk Osmanlı padişahlarının ve Sultanlarının çoğunun Ahi Teşkilatına mensup olduğunu belirtir.²⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi ve kendisinden sonra gelen ilk üç Osmanlı Padişahı'nın da (Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid) bizzat Ahi Teşkilatı'na mensup olduğu bilinmektedir.²⁵⁰

Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad Ahilerden “Şed” (kılıç) kuşanmış ve Ahi Teşkilatı'ndan fetihlerde askeri bir güç olarak faydalanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin temelleri atılırken Osmanlı Beyliği, ahilikten ve Ahi reislerin nüfuzlarından istifade etmiştir. Osmanlıların ilk zamanlarında çok önemli roller oynayan ahiler, Anadolu'da güvenliği sağlamaya çalışarak, bu sırada kuvvetlerini dış ilişkilerine yöneltmek zorunda olan Osmanlıların yükünü hafifletmişlerdir.²⁵¹

Düzmece Mustafa vakasında Bursa şehrini hücumdan kurtarmış olmaları bunun güzel bir örneğidir. Karamanlılar, I.Murad zamanında Osmanlılara karşı cephe alınca, Osmanlılar arkalarını korumak için Orhan Gazi zamanında aldıkları ve sonradan elden çıkan bu şehri tekrar almak zorunda kalmışlar ve çoğunluğun ahi olduğu şehirde ahiler hiç karşı koymadan şehri Osmanlılara teslim etmişlerdir.²⁵²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda adı geçen Şeyh Edebali, Şeyh Mahmud Gazi, Ahi Şemseddin, Ahi Hasan, Ahi Kadem, Çandarlı Kara Halil, Dursun Fakih ahilerdendi. Devletin kuruluşunda rol oynayan bu insanlar; çiftçiliği, zanaatı, muharibliği ve tekkelerde ilim ve edep öğretmeyi beraber yürüten âlim, arif, şeyh ve dervişlerdi. Kendisi ve Beyleri gazi, ordusu gazilerden oluşan Osman Bey, bir Ahi Şeyhi olan Şeyh Edebali'nin damadıdır. Şeyh Edebali Osman Bey'in ilk fetva emini dir. Karacahisar'da ilk Cuma namazını Ahi olan dursun Fakih kıldırmıştır.²⁵³

Ahiler ordu ile de yakından ilişkiler kurdular. Osmanlı Devlet düzeni ve bu devlette ilk düzenli ordu teşkilatlarının esaslarını, vezir Hacı Kemaleddin oğlu Alaaddin ile zamanın filozofu ve Şeyh Edebali'nin akrabası olan Çandarlı Kara Halil

²⁴⁹ Ziya Kazıcı; “Ahilik”, *İslam Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 1988, s.541.

²⁵⁰ Candan; a.g. e., s.328.

²⁵¹ Anadol; a.g. e., s.58.

²⁵² EKİNCİ; a.g. e., s.59.

²⁵³ Çalışkan ve İkiz; a.g. e., s.11.

tespit edip uyguladılar. Bunların her ikisi de Ahi idiler. İlk piyade askerinin kılığı, ahi esnaflarının kılığından, yeniçeri başlıkları da Ahi başlıklarından alınmıştı.²⁵⁴

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Ahi Birlikleri, Anadolu Türk toplumuna özgü bir sentez olarak karşımıza çıkmıştır. Yapılan araştırmalarda, bu birliklerin Arap dünyasındaki Fütüvvet Birlikleri'nin bir devamı olmadığını göstermiştir. Kuşkusuz Fütüvvet Birlikleri'nden etkilenilmiş, fakat bunlar Türk kültürü içerisinde geliştirilmiş ve Türk kültürü ile yoğrulmuştur.

Ahiliğin ahlaki ve eğitimsel ilkelerini ve bazı kurallarını Fütüvvet Birlikleri'nden aldığı muhakkaktır. Fakat Fütüvvetçilik gelişerek Ahilik haline gelmemiştir. Orta Asya'da da mevcut olan Ahilik Anadolu'da yeni bir boyut kazanmıştır. Anadolu'da Ahiliğin kökleşip yayılması şu sonuçları doğurmuştur: Anadolu'ya gelen göçebe Türklerin yerleşik yaşama geçişini, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesini, o zamana kadar çoğunlukla Müslüman olmayan halkın elinde bulunan sanat ve ticaret yaşamına Türklerin katılması sonucu Anadolu ticari hayatının zenginleşmesini sağlamıştır.

3. ASAYİŞİN SAĞLANMASINDA AHI TEŞKİLATININ ROLÜ

3.1. Ahi Birliklerinde Yönetim

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Ahi birlikleri askeri ve yönetici sınıfı temsil eden resmi otorite dışında halk tarafından kurulan sivil toplum kuruluşlarıydı. Bu kuruluşların başında Ahi Babalar vardı. Aynı zamanda mahalli sivil idarenin başkanı durumunda olan ahi babalar 16. yüzyıla kadar bu statülerini korudular. Daha sonra resmi otoritenin tasdik ve tayin ettiği "Kethüdalık" kurumuna dönüşen Ahi babalık yarı resmi bir kurum haline geldi. Bununla birlikte Ahi Birlikleri'nin yapısında önemli bir değişiklik olmadı, teşkilatın yönetime ait birçok kaidesi geçerliliğini sürdürmüştür. Ahi Birliklerinde iki çeşit üye bulunurdu. Birinci grupta çırak, kalfa, ustadan oluşan yönetilen sınıf, ikinci grupta Ahi Baba, Yiğitbaşı, Kethüdadan oluşan yöneticiler gurubu.²⁵⁵ Bu yöneticiler gurubuna sonraları nakiplik ve şeyhlik de dâhil edilmiştir.

Doğrudan yönetim kademesinde bulunan Yiğitbaşılık, seçimle iş başına gelen en alt yönetim kademesidir. En alt kademedede olduğu halde örgüt üyeleri arasında

²⁵⁴ Anadolu; a.g. e.,s.56.

²⁵⁵ Galip Demir; *Türk Kültürü Ahilik*, Ahilik Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 1998, s.28.

veya örgüt üeleriyle örgüt üyesi olmayanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların ilk çözüm yeridir. Halledilemeyen sorunlar bir üst kademeye iletilirdi. Yiğitbaşı'nın başlıca vazifeleri şu şekilde sıralanabilir; Kethüda ile üyeler arasındaki işleri takip etmek, üeleri denetleyip, ihtilaf ve sorunlarıyla meşgul olmak ve onları çözmek, mahkemede üeleri kethüda ile birlikte temsil etmek, cezaları infaz etmek, üyeler için temin edilen malzemeyi taksim etmek, kalfalığa terfi edecekleri tespit etmek, merasimlerde kethüdaya yardım etmek, kethüdanın olmadığı yerlerde onu temsil etmek. Kethüdalık (Ahi Babalık), üelerin merkezi teşkilat ile iletişimini sağlayan makamdır. Kethüdalar seçimle iş başına getirilir. Kethüdanın, üelerin işlerine nezaret etmek, üelerin iş yeri ruhsatlarını düzenlemek, üyeler arasında çıkan ve yiğitbaşının halledemediği sorunları ve ihtilafları çözmek, merkezi otoritenin emirlerini üyelere iletmek, ceza vermek ve kadılıkça verilen cezaları infaz etmek, merasim günlerini kararlaştırmak gibi görevleri vardı. Nakiplik ise fütüvvet geleneğinden kalma bir makamdır. Seçimle nakip olunur. Nakibin başlıca görevleri arasında; üeleri denetlemek, merasimlerde şeyhi temsil etmek, merasimlerde dua etmek, ustalığa terfi eden üyelere peştamal kuşatmak, şeyhin istediği üeyi zaviyeye davet etmek, üelerin isteklerini şeyhe iletmek, zaviyenin hizmetlerini yürütmek gibi görevleri vardı. Şeyhlik ise Ahilik organizasyonunda tam otoriteye sahip olunan makamdır. Şeyhliğe seçimle gelinir. Bilgi ve tecrübenin yanında aranılan temel nitelik dindarlıktır. Alt kademelerin halledemediği sorunları çözüme makamıdır. Şeyhin başlıca görevleri; merasimlerde üyelere başkanlık etmek, üyelerle ilgili suç ve cezaları incelemek ve ehl-i hibre (bilirkişi) ile cezaları onaylamak veya reddetmek, üeleri merkezi otoriteye karşı temsil etmek, üyelere malzeme temin etmek, üelerin diğer işlerini yürütmek idi.²⁵⁶

Ahiler sivil bir organizasyon oluşturmuş ve kendi sorunlarını kendi içinde hal yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte bu organizasyonun dışında kalan toplum kesimleri ile de ilişkiler ve ilişkilerden doğan ihtilaflar söz konusudur. Bu durumda genel hukuk kuralları ve bu kuralların uygulayıcıları devreye girmiştir. Ahilik organizasyonu içerisinde yer almayan, ancak kendilerinin alanlarını ilgilendiren konularda, organizasyon içerisine dâhil olan muhtesipler ile kadılar doğrudan yönetim kademesinde olmayan birimler olarak karşımıza çıkar. Ahilik organizasyonu

²⁵⁶ Veysi Erken; "Ahilik Teşkilatının Vizyonu", *II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kırşehir 1999, Kültür Bakanlığı Yay., s.135-136.

içerisinde üyeler tarafından icra edilen faaliyetler ve gerçekleştirilen üretim muhtesipler tarafından denetlenir ve gereken işlemler yapılırdı. Muhtesibin halledemediği konular kadılığa intikal ettirilirdi.²⁵⁷

Ahi Sanat Birlikleri Yönetim Kurulu ve Büyük Meclis olmak üzere iki kurul tarafından yönetilirdi. Birlik Yönetim Kurulu her sanat kolundan kendi üyeleri arasında seçtikleri beş temsilciden meydana gelirdi. Bu seçilenler de kendi aralarında “Kethüda” denen bir yönetim kurulu başkanı seçerdi. Yönetim kurulu oluşturulduktan sonra birinci görevi, eski yönetim kurulundan teslim alınan tüm evrakları ve hesap defterlerini kontrol etmek ve son durumu Büyük Meclise bildirmektir. Bunun haricinde; Yönetim kurulu üyelerini her ayın ilk üç günü toplamak, birlik üyelerinin sorunlarını çözmek, sorunlarına çare bulmak, yönetim kurulunun çözemediği problemleri bir üst kurul olan Büyük Meclise göndermek, birlik üyelerinin kurdukları “Orta Sandık” denilen Kredi ve Yardımlaşma fonunu denetlemek, birliğe ait binaların bakımını yaptırmak, bu binaları kiraya vermek veya teşkilat mensuplarına kullandırmak, teşkilatta çalışanların maaşlarını ödemek, ihtiyaca göre işe yeni elemanlar almak, çırak ve kalfaların terfi töreni olan Şed Kuşanma Törenlerini düzenlemek gibi görevleri bulunmaktadır. Yönetim kuruluna seçilebilmek için adaylarda; en az beş yıllık üstadlık yapmış, kanuni bir cezaya çarptırılmamış olmak, birlik mensuplarınca dürüst, namuslu ve güzel ahlaklı olarak tanınmak, en az üç üstad yetiştirmiş olmak gibi vasıflar aranırdı.²⁵⁸

Büyük Kurul da denilen Büyük Meclis’in asgari 24 üyesi bulunurdu. Bu üyeler Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçilirdi. Üyeler de kendi aralarından birini “Ahi Baba Vekili” seçerlerdi.²⁵⁹ Ahi Baba Vekili, teşkilatın prensiplerine sadık kaldığı takdirde görevini ömür boyu devam ettirirdi. Yani Ahi Baba Vekilleri kayd-ı hayat şartı ile bu göreve seçilirlerdi. Genellikle seçimin yapılacağı toplantıda müftü ve kadı da hazır bulunurdu. Ahi baba Vekilliğine seçilenlerin görevleri manen bağlı buldukları Kırşehir Ahi Evran Postnişini tarafından onaylanırdı.²⁶⁰

Bu kurulun görevleri ise; Yönetim Kurulunun kararlarını incelemek, aylık toplantıların zamanında yapılıp yapılmadığını kontrol etmek, yönetim kurulunda

²⁵⁷ Erken; a.g. m., s.137.

²⁵⁸ Demir; a.g. e., s. 28–29.

²⁵⁹ Demir; a.g. e., s.30.

²⁶⁰ Ekinci; a.g. e., s.50.

çözülemeyen anlaşmazlıkları resmi makamlara intikal ettirmeden karara bağlamak, Büyük Meclis kararlarını hükümete bildirmek, hükümetin esnaf hakkında aldıkları kararları üyelere duyurmak, devletin esnaf ve şehir halkı aleyhine aldığı kararları müzakere etmek, hükümetin ileri gelenleri ile temas kurup bu konuda görüş bildirmektir. Ahi Birlikleri Yönetim kurulu üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıklara çözüm getiren Büyük Meclis, her ayın son Cuma günü toplanarak gündemdeki konuları görüşerek karara bağlardı.²⁶¹

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Ahi birlikleri askeri ve yönetici sınıfı temsil eden resmi otorite dışında halk tarafından kurulan sivil toplum kuruluşu olarak, sivil bir organizasyon oluşturmuş ve kendi sorunlarını kendi içinde hal yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte bu organizasyonun dışında kalan toplum kesimleri ile de ilişkiler ve ilişkilerden doğan ihtilaflar söz konusu olduğunda genel hukuk kuralları ve bu kuralların uygulayıcıları devreye girmiştir. Ahilik organizasyonu içerisinde yer almayan, ancak kendilerinin alanlarını ilgilendiren konularda, organizasyon içerisine dâhil olan muhtesipler ile kadılar doğrudan yönetim kademesinde olmamalarına rağmen gereken işlemleri yaparlardı. Muhtesibin halledemediği konular kadılık tarafından çözüme kavuşturulurdu.

2. Ahi Birliklerinde Denetim ve Ceza

Ahi Birliklerinde kurulan denetim ve ceza sistemi ile üyelerin meslek ahlakına uygun tutum ve davranış içinde bulunup bulunmadıkları teşkilat idarecileri tarafından sıkı bir şekilde denetlenir, kaidelere aykırı hareket edenler, kendilerine ders ve etrafa ibret olacak şekilde cezalandırılırdı. Denetimin etkili ve sağlıklı olarak yapılabilmesi, dolayısı ile ahi ahlak kaidelerinin korunması amacıyla, bütün şikâyet kapıları herkese açık bırakılmıştı. Kaidelere aykırı hareket eden teşkilat üyeleri aleyhine herkes tarafından dava açılabilirdi.²⁶²

Ahi, kendi esnafı arasındaki düzeni yardımcısı olan yiğitbaşı vasıtası ile temin ederdi. Yiğitbaşı, aynı zamanda esnaf için alınacak eşya ve malzemeyi temin eder, piyasaya sürülecek malları kontrol ederdi. Hiçbir esnaf, yaptığı şeyi

²⁶¹ Demir; a.g. e., s.30.

²⁶² Yusuf Ekinci; *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1990, s.34.

yiğitbaşının denetiminden geçirmeden satamazdı. Dernek kanunlarına aykırı mal yapanlar ağır cezaya çarptırılırdı.²⁶³

Bir esnaf, kendi mesleğinden olan başka bir esnaftan şikâyetçi ise, davayı kendi yiğitbaşısı nezdinde açardı. Esnaf olmayanlarda da şikâyetlerini, şikâyetçi oldukları esnafın yiğitbaşısına yaparlardı. Bir esnaf, başka meslekten olan birinden şikâyetçi ise ve taraflardan biri debbağ (tabak) esnafından değilse, davayı debbağ yiğitbaşısına arz ederdi. Yiğitbaşı, kendisine yapılan şikâyeti önce yetki açısından inceler, eğer daha üst makamlarca karara bağlanması gereken bir dava ise, davayı esnaf şeyhine arz ederdi.²⁶⁴

Yiğitbaşı, kendisinin karar verebileceği davalar için “esnaf (ustalar, uslular) mahfeli” azasını toplar, onlar huzurunda dava ve müdafaaları tetkik, tahkik eder, reyleri olanların fikirlerini alır, karar ve hükmünü, mucip sebeplerini anlatarak tebliğ ederdi. Mahfelde esnaf şeyhi, ahi baba vekili de hazır iseler, yiğitbaşı müteredit bulunduğu hususlar hakkında kendilerinden fikirlerini alır, karar ve hükmü sonra verir. Fakat bu hal, hükmün temyiz edilmesine mani değildi. Daha basit davalarda, yiğitbaşının böyle bir toplantı yapmadan da karar verme yetkisi vardı. Genellikle yaptığı denetim gezileri sırasında küçük aksaklıklar konusunda yiğitbaşılar hemen cezayı verirdi. Yiğitbaşı tarafından verilen karara daha üst makamlar nezdinde itiraz edilebilirdi. Mahallî son itiraz mercii Ahi Baba vekili idi. Ahi baba vekilini kararının temyizi, bir yaptığı ziyareti sırasında Kırşehir Ahi Evran Zaviye ve Tekye”si şeyhi olan ve Seyyid unvanıyla imza koyan asıl müşterek ve umumi Ahi Baba’ya arz olunabilirdi. Ancak bu hal, sembolikti ve hiç vuku bulmazdı. Ahi Birliklerinde idarecilerin denetimi Büyük Meclis tarafından yapılırdı. Büyük Meclis, esnaf şeyhlerinin yıllık hesaplarını denetler ve onlar hakkındaki şikâyetleri incelerdi. Bu meclisin, suçlu bulunduğu takdirde, idari görevde bulunanları azletme yetkisi vardı. Birlik idare kurullarında karara bağlanamayan veya üyelerce meclise getirilen konular (şikâyet konuları) da burada karara bağlanırdı. İtiraz hakkının açık tutulması, kararların sağlıklı ve güvenilir olmasının temin ederken, denetimin idarecileri de içine alan daha geniş bir alanda yapılmasını sağlıyordu. Ahilikte ceza, esnafın kaidelere uyması için gerekli araç olarak düşünülmüş, çok ağır suçlar dışında aşığılayıcı cezalardan kaçınılmıştır. Bu anlayışa uygun olarak, verilecek cezaların

²⁶³ Uluçay; a. g. e., s.200.

²⁶⁴ Ekinci; a. g. e., s.34.

yıkıcı ve aşağılayıcı değil, daha çok barıştırmacı ve eğitici olmasına dikkat edilirdi. Küçük suçlarda davalıya özür dilemek, kahve veya çay ısmarlatma verilen cezalar arasında idi.²⁶⁵

Daha büyük suçlar için şu cezalardan biri takdir edilirdi: Suçluyu masraf ve ikram yapmaya zorlamak, dükkân kapatma, kurban kesme, iptidai madde tevziatından hariç tutma, mamül mal satışlarından hisse ayırmama, selamlaşmak, yardım etmek.²⁶⁶

Esnafın hile yapması, halkı aldatması, sanatını kötü yolda kullanması ağır şekilde cezalandırılırdı. Ceza şeklini esnaf loncasının “altılar” denilen ihtiyar heyeti tespit ederdi. Bu cezayı yiğitbaşı uygulardı. Cezalar suça göre, dükkânın birkaç gün kapatılması veya suçu işleyenin işten el çektirilmesi olurdu. Bu cezalar bazen de kolektif olabilirdi. Yani suçlu çırak veya kalfa iken ceza ustaya, ustanın işyerine verilebilirdi. Büyük cezalar ise belde kadısı tarafından takdir edilir ve uygulanırdı. Cezalı esnaf cezasını hapis haneye gönderilmeden loncada çekerdi.²⁶⁷

Ahi Birliklerinde kurallara uymayan birlik üyelerine para cezası ve hürriyeti kısıtlayıcı cezalar yerine daha etkili ve caydırıcı olan birlikten ihraç cezaları da verilirdi. Bu ceza, kalitesi bozuk mal üreten, tüketiciyi aldatan, yüksek fiyata mal satan esnaf veya sanatkâra verilirdi. Ahiliğin en önemli kuralı olan kaliteli ve ucuz maliyetli mal üretmeye dayalı sistemi bozmaya teşebbüs etmek, Ahi Birliği'nin en önemli kaidesini çiğnemektir. Bunun anlamı kendisine sanatını öğreten üstadını, daha çıraklık döneminden gelen yol kardeşini, o tarihe kadar bilinen bütün sanat pirlarını inkâr etmektir. Böyle bir kuralı çiğnemek, başta işyerindeki yol kardeşlerine kendisine ahlak ve adap öğreten hocalarına yapılmış çok büyük hakaretti. Öte yandan kendisine Ahiliğin, ahlak ve kurallarını öğreten ustalar ve birlik üyeleri böyle bir insan yetiştirdiklerinde kendilerini kusurlu görürlerdi.²⁶⁸

Çıraklıktan, işyeri açana kadar devamlı kontrol altında tutulan, işyeri açtıktan sonra da birlikçe denetlenen üyeler zaten tüketiciyi aldatacak bir teşebbüs içerisinde bulunmazdı. Üstelik esnaf, bozuk malı sağlam diye satmadığı gibi imal ettiği malın kusurlarını söylemeli, sattığı malı fazla övmemeli idi. Kusurlu malı da çok ucuza

²⁶⁵ Ekinci; a. g. e., s.34-35.

²⁶⁶ Ekinci; *Ahilik*, s.52.

²⁶⁷ Anadol; a.g. e., s.112.

²⁶⁸ Demir; a.g. e., s.33.

vermeli idi. Bu kadar sıkı kontrol mekanizmalarının işlemesine rağmen çok nadir de olsa en önemli Ahilik kuralı olan kalitesiz ve bozuk mal üreten ve müşteriye kandıran esnafa en ağır ceza olan birlikten ihraç cezası verilirdi.

Bu ceza verilmeden önce birliğin yönetim üyelerinden iki kişi işyeri sahibi ve müşterisini dinler, satılan malın kalitesi ve hammaddesinin vasıflarını, ürünün daha önce tespit edilen standartlara uyup uymadığını kontrol ederdi. Eğer ürün, verilen standartlara uymuyorsa, kalitesiz ve bozuk üstelik de yüksek fiyata satıldığı tespit edilirse, durum birliğin yiğitbaşısına haber verilirdi. Böyle bir tespitten sonra işyerine ilk gelen ve arabuluculuk görevi yapan iki yönetim kurulu üyesinin yapabileceği hiçbir şey yoktur. Yiğitbaşı ceza verilecek esnafın işyerine gider; diğer esnafın ve halkın gözü önünde dükkanını kilitler ve dükkan sahibinin sağ ayağındaki pabuç çıkartılıp işyerinin damına atılırdı.. Böylece bu şahsın ahilik kurallarına aykırı davrandığı ve “yolsuzluk” ettiği ilan edilirdi. Bu uygulama, Ahilik’de “ Pabucu Dama Atma” geleneği olarak bilinmektedir. Bozuk ve kalitesiz malı satın alan müşteriye isteğine bağlı olarak ya malın bedeli geri ödenir ya da aldığı mal değiştirilirdi. Pabucu dama atılan esnafın artık birlik ile üyeliği kesilirdi. Esnafın bu yolsuzluğu aynı meslek kolunda çalışan, ülkedeki diğer meslektaşlarına ve sanat birliklerine de haber verilirdi. Artık pabucu dama atılan kişinin aynı işi yapabilmesi şansı ülke içerisinde imkânsız hale geldiği gibi, eşi dostu ve arkadaşları arasında da itibarı kalmazdı. Böyle bir ceza sanatkâr için ölümden de beterdi. Kapanan işyerinde çalışanlar bu yolsuzluk suçuna iştirakleri nispetinde kabahatli sayılırdı. Birlik tarafından affedilinceye kadar hiçbir yerde çalıştırılmazlardı.²⁶⁹

Dava neticesinde verilen cezayı davalının kabul etmesi istenir ve bunun uygulanmasına hemen geçilirdi. Karara daha üst makamlar nezdinde itiraz etmek uygulamanın ertelenmesi için bir sebep değildi. Bir yanlışlık var ise bu sonradan düzeltilir, davalının hakkı iade edilirdi. Cezaların gecikmesi ile esnafın kaidelere bağlılığının azalacağı düşüncesi, Ahi birliklerinin böyle bir uygulama yapmalarına sebep olmuştur. Yiğitbaşı davalıya “yolsuzsun” diyerek suçlu olduğunu tebliğ ederdi. Bunun üzerine suçlu “ yolumu açmak için ne emir buyurursunuz?” diye sorarak kendisine verilen cezayı öğrenirdi. Verilen ceza yiğitbaşı tarafından söylendikten

²⁶⁹ Demir; a.g. e., s.33-34.

sonra suçlu “ yolumdayım” diyerek cezayı kabullendiğini beyan ederdi. Karara uymak istemeyenler ise, daha ağır cezalara çarptırılırdı.²⁷⁰

Bu ceza ve denetim mekanizması birliğin kendi içerisinde meydana gelen olaylar ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle denetim ve cezalar daha çok asayiş alanında önleyici hizmetler görevini yerine getirmektedir. Muhtemel aksaklıkları başlangıçta çözme anlayışı geçerlidir. Meydana gelen aksaklıklar ile ilgili verilen cezalar birliğin asayişini, düzenini sağlıyor, halkın ve birlik mensuplarının toplumsal düzenine olumlu anlamda katkı sağlamaktadır.

3. Ahi Birliklerinin Ahi Birlikleri Dışında Asayiş Sağlamaları

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol boyunduruğu altına girmesi yüzünden başlayan siyasi düzensizlik devrinde, Türk şehir hayatında derin değişiklikler meydana geldi. Batı Anadolu ve Rumeli gibi zengin toprakların alınması sayesinde, oradaki şehirleri Türkleştirmek üzere başlayan göçler, Anadolu'nun eski beldelerini sarstıktan başka, Moğol askerleri veya onlara karşı gelen Türkmen grupları tarafından devamlı baskınlar, asi valiler, Türk Beyleri veya Moğollar arasında şehirlerin yer değiştirip durmaları huzursuzluk oluşturuyor ve hele iki yüz senede kurulan iktisadi düzeni kökünden yıkıyordu.

Bu anarşi devirlerinde, her ahi- esnaf teşekkülü kendi şehrinin asayiş ve düzenini sağlama işini kendisi düşünmek zorunda kalmış , “ahi babayı” yahut ahilerin birisini, halkın, oturdukları şehre vali olarak seçmeleri usul haline gelmişti. Esnaf- ahi derneklerinin genç işçilerine ve köy delikanlılarına, yiğitbaşları kumandasında olarak, asayiş bekletmeleri ve içlerinden birisini de bu şekilde vali yapmaları, herhalde o büyük karışıklıklar devrinde Anadolu şehirlerinin daha çok zarar görmelerini ziyadesi ile önlemiştir. Ege, Marmara ve Rumeli alındıktan sonra, buralardaki eski Bizans şehirlerinin Türkleşmesi ve yeni şehirler kurulmasında görülen başarılar, şüphesiz Türk topluluklarının genişlemesinde yeni bir devir açmakla beraber, bu husustaki gelişmelerin en çok Türk Ahi- esnaf derneklerine ait olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu suretle, Ege yöresinde kurulan beyliklerin başşehir yaptıkları yerler ve Osmanlıların eline geçen Marmara ve Rumeli yörelerindeki

²⁷⁰ Ekinci; a.g. e, s.53.

şehirler, tıpkı Anadolu'daki modellerine göre, çabucak karakteristik birer Türk şehri haline geliyorlardı.²⁷¹

Temel esasları fütüvvet namelere dayanan ve Ahi Evran tarafından teşkilat haline getirilen Ahilik, savaş zamanlarında ve krizlerde piyasanın kalite, fiyat ve asayiş bakımından bozulmasını önlerlerdi. Özündeki yardım, yardımlaşma, birlik, beraberlik ve dayanışma anlayışından dolayı devletten imparatorluğa giden süreçte en önemli vazifeyi ifa etmiştir. Türk milleti Anadolu'da ve Balkanlar'da tek bir devlet ve imparatorluk halinde tezahür etmeden ahilik nizamı her şehirde aynı örf, töre inanç ve anlayışla insanları birbirlerine kenetlemiş, büyük birliğe hazırlamıştır.²⁷²

Özellikle savaş zamanlarında, asayişin bozulabileceği durumlarda ve Anadolu'daki Türk birliğinin sağlanmasından önce örf, adet, gelenekleri sürdürmek sureti ile Anadolu insanını birbirine bağlamış, hem teşkilat yapısının bozulmasını hem de teşkilat birliği ile Türk toplumunun gelecekte oluşturacağı birliğe katkı sağlamıştır.

Anadolu'da şehir, kasaba ve köy gibi yerleşme mahalleleri kurulurken bir taraftan da bunları birbirine bağlayan ve bakımsızlıktan bozulmuş olan tarihi yollar yeniden canlandırılmış, ayrıca mühim merkezleri başkent Konya'ya bağlayan yeni yeni anayollar yapılarak ulaşım meselesi halledilmişti. Anayollar boyunca ulaşım ve ticaret emniyetinin temini için menzillerde hanlar kervansaraylar inşa edildi. Anadolu'da yerleşme ve iskân imkânı tanzim edilirken, bir taraftan da şehirlerarası ulaşım ile yollar boyunca sağlanan imkânlar nedeni ile mal, ırz, can ve ticaret emniyeti de birbirini takiben getirilmiştir. Köy ve kır hayatı canlanırken bunun sonucunda da hayvancılık ve tarım da gelişmiş, fetihden önce ıssızlaşan coğrafya, fetihle birlikte tarımın yapıldığı ticaretin geliştiği topraklara dönüşmüştür.²⁷³

Yeni yapılan yollar ve tamir edilen yollar ile hem ulaşım sorunu halledilmeye çalışılmış, bu yollar üzerine kurulan han ve kervansaraylar aracılığı ile insanların mal, ırz, can ve ticaret emniyeti güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu güven ortamının sağlanması ile tarım, hayvancılık, ticaret gelişmiş ekonomi biraz daha canlanmıştır.

²⁷¹ Akdağ; a.g. e., C.2, Ankara 1999, s.26-27.

²⁷² Çalışkan ve İkiz; a.g. e., s.71.

²⁷³ Kafalı; a.g. e.,s.11-12.

Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilatın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlardır. Anadolu'da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadi değil, siyasi yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahiler siyasi bağımsız bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasi ve askeri güçlerini göstermişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Özellikle Moğol istilası sırasında ahi birlikleri şehirlerin yönetimine mahalli otorite olarak hâkim olmuşlardır. Ahiliğe çok hizmet etmiş I. Alaaddin Keykubad, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürülünce, ahilerin II. Gıyaseddin'e karşı direnmişler ve onun Köseadağ'da Moğallar'a yenik düşmesinden sonra Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollar'a karşı Kayseri'yi başarıyla savunmuşlardır. Büyük şehirlerde çeşitli guruplar halinde teşkilatlanan ahilerden her birinin müstakil bir zaviyesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek gurupları tek bir kişilik birlik teşkil ediyordu. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bu birlikler mesleklere ait problemleri halletmekte ve devlet ile olan münasebetleri düzenlemekte idiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti, bu birliklerin asli göreviydi.²⁷⁴

Savaş zamanında buldukları şehri askeri kuvvetlere yardımcı olmak sureti ile savunan ahiler ve ahi birlikleri oluşturdukları yapılarla buldukları bölgenin askeri faaliyetlerine katkı sağlamışlar, hem buldukları bölgenin ticari faaliyetlerine yön vermişler hem de barış zamanlarında buldukları bölgelerde asayiş ve güveni sağlama rolünü de üstlenmişlerdir. Özellikle devleti otoritesinin zayıfladığı dönemlerde şehir hayatında yalnız iktisadi değil, siyasi ve askeri yönden de önemli görevler üstlenmişlerdir. Böyle zamanlarda kendi çıkarları için değil toplum için ve toplumun devamı için çalışmışlardır.

²⁷⁴ Kazıcı; .a.g. e., s. 126-127.

SONUÇ

Tarihte kurulan Türk devletleri de toplumun emniyet ve asayişinin sağlanmasına büyük önem vermişlerdir. Tarihsel kökeni çok eskilere dayanan Türk toplumu da iç güvenlik ihtiyacını karşılamak amacı ile tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösteren önlemler almışlardır. Ancak alınan bu önlemler bugünkü gibi bir yapıya sahip değildir. Bugünkü anlamda sadece iç güvenliği sağlayan polis, jandarma, zabıta ve özel güvenlik kuruluşları gibi bir yapıya sahip değildir. Özellikle farklı coğrafyalarda yerleşen ve çeşitli devletler kuran Türkler kamu düzeni ve güvenliğini dış savunma ile birlikte yürütmüşlerdir. Dış güvenliği sağlayan birimler barış zamanlarında ülkenin iç güvenliğinin, asayişinin sağlanmasında önemli görevler üstlenmektedir.

Selçuklularda iç güvenlik dediğimiz zaman sadece Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde iç güvenliği değil, Kirman Selçuklu Devleti, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti, Irak Selçuklu Devleti'ndeki iç güvenliği kastediyoruz. Bu devletler birbirlerinin benzeri yapıya sahip oldukları için Büyük Selçuklularda İç Güvenlik, Anadolu Selçuklularda İç Güvenlik şeklinde bir ayırım yapmadık.

Selçuklularda asayiş ve iç güvenlik dış savunma ile birlikte yürütülmüştür. Ülke savunmasında görevleri bulunan çeşitli kurumlar, barış zamanında iç güvenliği ve asayişini sağlamada önemli bir rol almışlardır. Selçuklularda günümüzdeki gibi asayiş ve iç güvenliği sağlayacak polis, jandarma ve özel güvenlik kurumları yoktur. Asayiş ve iç güvenliği askeri birlikler aracılığı ile ve toplumda önemli rolleri olan guruplar aracılığı ile sağlamışlardır.

Selçuklular iç güvenliği, Subaşı, Kadı, Çavuş, Pasbân, Amîd, Âmil, Şahne, Reis, İğdiş, Kutval ve Mirliva gibi askerî ve idarî birimler ile sağlamışlardır. Bu idari ve askerî birimler savaş zamanında Selçuklu ordusunda görev almışlar, barış zamanında ise askerî ve idarî görevlerine ek olarak buldukları yerlerde toplumun asayiş ve güvenliğini sağlamada önemli görevler yapmışlardır.

Bu birimlerin yanı sıra, devletin iç ve dış istihbaratını sağlayan istihbarat birimleri ile zabıta hizmetlerini yerine getiren muhtesiplerin, iç güvenlik ve asayişin sağlanmasında önemli rolleri olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu ordusunda önemli bir yer teşkil eden tımarlı sipahiler, Selçuklu ordusunda ve ülke ekonomisinde yaptığı katkının yanında, ekonomik düzenin korunması, geliştirilmesi, asayiş ve güvenliğin sağlanmasında asayiş ile ilgili görev yapan askerî ve idarî birimlere yardımcı olarak katkı sağlamışlardır.

Yine asayiş sağlamada bir tür önleyici hizmetler görevi yapan ticari faaliyetlerde önemli bir yeri olan ve bir sivil toplum örgütü görevini yapan ahiler, özellikle devletin zayıf düştüğü, toplumsal barış ve düzenin bozulduğu zamanlarda, asayiş ve iç güvenliği sağlayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklular da kendisinden önce kurulmuş Türk Devletleri gibi asayiş ve güvenliği dış savunma ile birlikte yürütmüşlerdir. Günümüzdeki gibi iç güvenliği sağlayan ve görevleri sadece iç güvenlik olan belli başlı bir iç güvenlik teşkilatı bulunmamaktadır. Bununla birlikte günümüzdeki iç güvenliği sağlayan kurumların görevleri çeşitli kurumlar aracılığı ile sağlanmıştır. İç güvenliği sağlayan kurumlar (Polis ve Jandarma gibi) Osmanlı Devleti döneminde belirgin bir şekilde dış güvenlikten ayrılmış ve sadece iç güvenliğe yönelik faaliyet yapan kurumlar haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMET, M. Aziz. *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Hz. Tansu Say, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul,1975.
- AHMED B. MAHMUD. *Selçuknâme*, Cilt:1, Hz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul,1977.
- AKDAĞ, Mustafa. *Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*, Ankara, 1955.
- , *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi(1243–1453)*, C.1, Barış Yay., Ankara, 1999.
- , *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453–1559)*, C.2, Barış Yay., Ankara, 1999.
- AKMAN, Nurettin, *Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma*, Genel Kurmay Yay. Ankara, 1991.
- AKSARAYÎ, Kerimüddîn Mahmûd, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, T.T.K. Yay., Ankara, 2000.
- AKTAN, Coşkun Can, “Bir Vergi Tahlil Usulü Olarak İktâ Sistemi” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı.44, T.T.K. Yay., İstanbul, Ekim1986, ss.165–173.
- AKYÜZ, Vecdi, “Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu”, *Türkler*, Cilt;5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.210–234.
- ALPTEKİN, Coşkun; “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt:7, Çağ Yay., İstanbul 1993,ss.95–229.
- ANIL, Yaşar Şahin, *Osmanlıda Kadılık*,1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- ANADOL, Cemal, *Türk- İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- ATAR, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilâtı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.
- , “ Kadı” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24.,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2001, 66-69.
- BALIK, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitapevi Yay., Ankara, Nisan 2005.
- BARTHOLD, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Dzl: M. Fuat Köprülü, Başbakanlık T.T.K.Yay., Ankara, 1973.

BAYKARA, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2001.

-----, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1990.

-----, "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *Belleten*, Cilt:LX., Sayı. 229, Ankara, T.T.K. Yay., Ağustos 1996, ss.681-693.

BAYRAM, Mikail, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.

-----, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991.

CİN, Halil, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Cilt:1, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995.

CİN, Halil, , S.Gül Akyılmaz, *Tarihte Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995.

ÇAĞATAY, Neşet, "Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri", *I.Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (13-15 Ekim 1996), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, ss.33-43

-----, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K. Yay., Ankara. 1989,

ÇALIŞKAN, Yaşar, M. Lütfi İkiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

ÇELİK, Ali, "Trabzon'da Ahilik ve Ahi Evran Dede",*II. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (13-15 Ekim 1999) , Kültür Bakanlığı Yay. Kırşehir, 1999, ss.81-87

DEMİR, Galip, *Türk Kültürü Ahilik*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

EFLAKÎ, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev.Tahsin Yazıcı, Cilt:1, M.E. B.Yay., İstanbul, 1964.

EKİNCİ, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E. B.Yay., İstanbul, 1990.

-----, *Ahilik*, Sistem Yay., Ankara, 1989.

ERKEN, Veysi, "Ahilik Teşkilatının Vizyonu", *II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (13-15 Ekim 1999), Kültür Bakanlığı Yay., Kırşehir, 1999.

ER- RAVENDÎ, *Rahat-üs-Südûr ve Ayet-üs Sürûr*, Cilt:1, Çev: Ahmed Ateş, Ankara, 1999.

- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, 20. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur- ı Belediye*, Cilt:1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı* (XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1981
- GÖKSU, Sadık, *Sokrat ve Eflatun'dan Günümüze Ahilik (Mesleki Ahlak: İş, İnaniş ve Yaşayışın Doğru Yolu)*, Polat Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yay., İstanbul, 2000.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin, *Ahi Birlikleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1977.
- İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, Cilt:1, Çev. Zâkir Kadiri Ugan, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997.
- İLTER, Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara, 2001.
- KAFALI, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Türk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1997.
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 1998, ss.133–143
- KARAKAŞ Mehmet, *Türk Polisinin Mesleki Profili*, A.K.Ü. Yay., Afyon, 2003.
- KIENİTZ, Friedrich- Karl, *Büyük Sancağın Gölgesinde(Tercüman 101 Eser)*, Çev: Seyfettin Halit Kakinç, Tercüman Gazetesi Yay., Eser, Tarihsiz
- KAYA, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192–1211)*, T.T.K. Yay., Ankara, 2006.
- KAZICI, Ziya, *İslam Kültür ve Medeniyeti*, Timaş Yay., İstanbul, 1996.
- KAZICI, Ziya, "Ahilik", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 1996, ss.540–542
- KESKİOĞLU, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, D.İ.B Yay., Ankara, 1999.
- KOCA, Salim, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât", *Türkler*, Cilt: 5, Ed: Güzel H.C., Çiçek, K., Koca, S., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.147-162
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
- , *İslam ve Türk Tarih Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.

- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, Cilt: 3, T.T.K. Yay., Ankara, 1992.
- , “Selçuklu Ordusu”, *Bellekten*, Cilt: LII, S.202., T.T.K. Yay., Ankara, Nisan 1998., ss.91-99
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, 2.Baskı, Mikro Yay., Konya, 1999.
- Kura'n-ı Kerîm*, Al-i İmran Suresi, Ayet 104., Hayrat Yay.
- MAZAHERÎ, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, Varlık Yay., İstanbul, 1972.
- MERÇİL Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980.
- , *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1993.
- , *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, T.T.K. Yay., Ankara, 2000.
- METİN, İsmail- Fetullah Eraslan; *Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları*, İletişim Yay., İstanbul 1994.
- MEVLÂNÂ, *Mesnevi*, Cilt:3, Çev: Veled İzbudak, Göz Geç: A.Gölpınarlı, M.E. B. Yay., İstanbul, 1966.
- , *Mesnevi*, Cilt:4, Çev: Veled İzbudak, Göz Geç: A.Gölpınarlı, M.E. B. Yay., İstanbul, 1996.
- NİZÂMÜ'L- MÜLK, *Siyasetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yay., İstanbul 1981
- , “*Siyasetnâme*”, Haz: Mehmet Altay Köymen, T.T.K. Yay. Ankara, 1999.
- NUHOĞLU Güller, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, *Türkler*, Ed: Güzel H.C., K. Çiçek, S. Koca, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.286-308
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Cilt:2, M.E.B.Yay., İstanbul, 1997.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Türk Devletlerinde Casusluk”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 1993, s.166
- ÖZEN Şükrü, “Kadı'l Kudât”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2001, ss.77–82
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.

- PEHLİVANLI, Hamit, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Türkler*, Ed: Güzel H.C., K. Çiçek, S. Koca, Cilt:5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.279-285
- POYRAZ, Orhan, “Ahi Örgütleri”, *I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, ss.139–144
- SERTKAYA, Osman Fikri, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, T.K.A.E.Yay., Ankara, 1995.
- SEVİM, Ali, Yaşar yücel, *Türkiye Tarihi*, Cilt:1, T.T.K. Yay., Ankara, 1990.
- SEVİM, Ali, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.
- SÜMER, Faruk, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, T.T.K. Yay., İstanbul, Nisan 1985. ss.9–23.
- SÜMER, Faruk, “İğdiş”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, Nisan 1985. ss.524–525
- ŞAHİN, Eyüp, *1907’den 2000’e Polis Okulları*, A.P.K. Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara, 2001.
- ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye’de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2004.
- TANERİ, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir- i Âzamlık, (1299–1453)*, Akademi Kitapevi Yay., İzmir, 1997.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 7.Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, Eylül 1998.
- , *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, Ağustos 1999.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, Mayıs 1996.
- ULUÇAY, Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E.B. Yay., İstanbul 1965,
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhâl*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988.
- YAŞAR, Yılmaz, *Polis Meslek Hukuku*, Mustafa Kitapevi Yay., Ankara, 2004.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, T.T.K. Yay., Ankara, 1991.
- , “Anadolu Beyliklerinde Devlet ve Toplum”, *Belleten*, Cilt: LIV Sayı: 210, T.T.K Yay., Ankara, 1990.